

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Mirzəliyeva Günel Buta qızı

**“Azərbaycan Respublikasının dövlət borcu və onun tənzimlənməsi
istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM 060403 “Maliyyə”

İxtisasın şifri və adı: “Maliyyə menecmenti ”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. dos. Qarayev A.İ.

i.e.d. prof. Kərimov

Kafedra müdiri

i.e.d. Ə.Ələkbərov

BAKİ-2016

M Ü N D Ə R İ C A T

	Səh
GİRİŞ	3
I Fəsil. Dövlət borcunun yaranmasının nəzəri-metodoloji əsasları	
1.1 Dövlət borcu anlayışı və onun mahiyyəti	5
1.2 Dövlət borcunun idarə edilməsin əsas məqsədi,pinspləri və metodları.....	15
1.3 Dövlət borclarının yaranma səbəbləri və borc münasibətlərinin tənzimlənməsi.....	22
II Fəsil. Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında dövlət borcunun tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili	
2.1 Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun müasir vəziyyətinin təhlili.....	33
2.2 Azərbaycanın borc siyasəti və onun əsas istiqamətləri.....	48
2.3 Beynəlxalq təcrübədə dövlət borcunun tənzimlənməsi yolları və onun Respublikamıza tətbiqinin qiymətləndirilməsi.....	56
III Fəsil. Müasir iqtisadi münasibətlər şəraitində dövlət borclarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	
3.1Azərbaycanda dövlət borclarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	64
3.2Azərbaycanda dövlət borcunun planlaşdırılmasının xüsusiyyətləri və onun təkmilləşdirilməsi.....	71
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	76
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	78
PEZİOME	80
SUMMARY	81

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dövlət borcları dövlətin öhdəliklərindən irəli gələn bütün borc məbləği, onların faizləri və dövlətin iqtisadi subyektlər qarşısında icra olunmamış digər maliyyə öhdəliklərinin məcmusudur. Dövlət borcları, demək olar ki, bütün ölkələrin iqtisadi sisteminin inkişafında xüsusi rol oynayır. Buna səbəb kimi isə, onların dövlətin iqtisadi və sosial fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsinin əsas maliyyə mənbəyi olan vergi gəlirlərinin digər alternativini kimi ortaya çıxmasıdır.

Dövlət borclarının alınması özü ilə bərabər onların tənzimlənməsi məsələsini də ortaya qoyur. Çünki, son dövrlərdə, əksər dövlətlərdə, xüsusilə də inkişaf etmiş ölkələrdə əldə olunan borc vəsaitlərinin vaxtında qaytarılmaması problemi hal-hazırda çox aktualdır. Beləki, son vaxtlar ABŞ və Avropa ölkələrində hegemonluq edən borc böhranı dövlətlərin integrasiya siyasətinə əsasən nəinki sadəcə həmin dövlətlərə, hətta, bütün ölkələrə öz mənfi təsirini göstərməkdədir.

Dövlət borcları Azərbaycan Respublikasında da ölkənin maliyyə-kredit sisteminin sabitliyini və möhkəmliyini xarakterizə edən əsas göstəricilərdən biri sayılır. Ancaq, son dövrlərdə ölkəmizin xarici borclarının artmaqda olması öz növbəsində onların tənzimlənməsində müəyyən istiqamətləri araşdırmağı, xarici dövlətlərin effektiv nəticə verən təcrübələrini analiz etməyi tələb edir. Bu səbəbdən də, göstərilən məsələlərin öyrənilməsi aktual mövzulardan biri olması onun məzmun və mahiyyətinin öyrənilməsi zərurəti yaratmışdır.

Dissertasiya işində ölkə iqtisadiyyatının inkişafında dövlət borcu və onun tənzimlənməsi istiqamətləri və onun əhəmiyyəti, problemlər və onun həlli yolları öz əksini tapmış və dövlət borcunun müasir vəziyyəti qiymətləndirilmişdir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti: Son illərdə dövlət borcları və onların tənzimlənməsi istiqamətləri tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq edilmiş və edilməkdədir. Bu mövzu ilə bağlı Ə.C.Muradov, D.A.Bağırov, M.X.Həsənlı, A.Q.Ağayev, Ə.Ə.Ələkbərov, M.M.Bağırov, Z.F.Məmmədov, M.X.Meybullayev, S.M.Məmmədov, Ş.Ş.Bədəlovun Ə.İ.Bayramov, və başqalarının elmi əsərlərində

təqdiq edilmişdir. Müasir dövrdə dünya iqtisadi sistemində baş verən böhranlar bu mövzunun daim təqdiq edilməsi zərurəti yaradır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı dövlət borcları, predmeti isə dövlət borclarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. “Dövlət borcu və onun tənzimlənməsinin istiqamətlər” mövzusunda tədqiqatın aparılmasının əsas məqsədi dövlət borcu və tənzimlənməsi istiqamətlərini müxtəlif aspektlərinin dərinlən öyrənilməsi, respublikamızda olan dövlət borclarının təhlili və dövlət borcunun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyən edilməsidir. Dövlət borcunun tənzimlənməsi prosesindəki əsas vəzifə cəlb edilmiş vəsaitlərin səmərəli qaydada istifadəsini təmin etməkdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazasını Maliyyə Nazirliyi, Hesablama Palatası, Mərkəzi Bankın, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsinin materiallarından, hesabat sənədlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- dövlət borcu iqtisadi anlayış kimi mahiyyəti açıqlanmış, dövlət borcunun idarə etməsi metodları araşdırılmış, və dövlət borcunun yaranma səbəbləri müəyyən edilmişdir;
- daxili və xarici dövlət borclarının müasir vəziyyəti təhlil edilmişdir;
- Beynəlxalq təcrübədə dövlət borcunun tənzimlənməsi yolları və onun Respublikamıza tətbiqinin qiymətləndirilməsi müəyyən edilmişdir;
- Dövlət borclarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri dövlət borcunun planlaşdırılması xüsusiyyətləri və inkişaf perspektivləri müəyyənəşdirilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu: Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, təkliflər, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I Fəsil.Dövlət borcunun yaranmasının nəzəri-metodoloji əsasları

1.1 Dövlət borcunun anlayışı və onun mahiyyəti

Müasir dövrdə dövlətin öhdəsinə düşən vəzifələrin sayı kifayət qədər artmışdır. Dövlət öhdəsinə düşən vəzifələri effektiv idarə etmək üçün müxtəlif gəlir mənbələrinə malikdir. Bildiyimiz kimi, dövlətin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində ən əsas mənbə vergidən daxil olan gəlirlərdir. Ancaq müasir zamanda iqtisadi konyukturanın təsirindən asılı olaraq, əsas gəlir mənbələri içində dövlət borcları da vergi gəlirləri ilə birgə mühüm rol oynayır.

Dövlət borcunun meydana gəlməsinin ilk mərhələlərin də o, mahiyyəti etibarilə makroiqtisadi funksiya həyata keçirmişdir. O zamanlar dövlət strukturlarında olan monarxlar dövlət borcundan cəmiyyətə vergi təzyiqi vasitəsi kimi istifadə edirdilər. Artıq tədricən orta əsrlərdə dövlət borcu və vergi sistemi «borcların əvəzlənməsi»nin özünəməxsus bir iqtisadi sistemi kimi formalaşmışdır. «Borcun əvəzlənməsi» dedikdə, yəni bunu belə başa düşmək olar: «çox vergi – az borclanma», «az borclanma – çox vergi».

Cəmiyyət, iqtisadi sistem inkişaf etdikcə, dövlətin funksiyaları genişləndikcə, dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi-maliyyə siyasəti təkmilləşdikcə, iqtisadi kateqoriya kimi bu proseslər də dövlət borcunun da rolu artmağa başlamışdır. Və artıq o, makroiqtisadi proseslərə təsir vasitəsinə çevrilmişdir. Bu səbəbdən dövlət borcu anlayışı müxtəlif ədəbiyyatlarda fərqli izah olunur. Bir qisim mütəxəssislər tərəfindən dövlət borcuna dövlət kreditinin yalnız bir forması kimi, yəni dövlətin borc alan kimi çıxış etdiyi münasibətlər baxımından yanaşılır. Digər qisim isə dövlət borcu dedikdə, hökumətin dövlət büdcəsinin müxtəlif ehtiyaclarını ödəmək üçün borclanmasını nəzərdə tuturlar. Onların fikrincə, fiskal ehtiyaclardan yaranan borcları dövlət borcu adlandırmaq olar. "Dövlət Borcu" haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda dövlət borcu daxili və xarici dövlət borcundan ibarət olmaqla respublikamızın təxirə salınmaz sosial-iqtisadi xərclərinin maliyyələşdirilməsi və büdcə kəsirinin yerinin doldurulması üçün Azərbaycan Respublikasının

hökumətinin hüquqi və fiziki şəxslərə, habelə xarici dövlətlərə müvafiq faiz ödənilməklə qayrarımlı olan, milli və ya xarici valyuta ilə ifadə edilmiş borc öhdəlikləridir.

Lakin, göründüyü kimi qeyd olunan təriflərin heç biri, o cümlədən qanunda verilən tərif dövlət borcu haqqında münasibətlərini tam şəkildə ifadə etmir. Belə ki, burada məqsədli şəkildə cəlb edilməyən, sonradan öhdəliyə çevrilən dövlət borcları öz əksini tapmır. Əslində isə “dövlət borcu” anlayışına verilən tərif natamam xarakter daşımamalı bütün hallarda dövlət borcu münasibətlərini əhatə etməlidir.

Beləliklə, dövlət borcuna verilən aşağıdakı tərfi daha müfəssəl hesab edirik. Dövlət borcu dövlətin kredit və borc zəmanətli öhdəliklərindən irəli gələn bütün borc məbləği, onların faizləri və dövlətin iqtisadi subyektlər qarşısında icra olunmamış digər maliyyə öhdəliklərinin məcmusunu ifadə edir.

Yuxarıda tərfi əsas götürərək dövlət borcu anlayışının optimal sərhədlərini aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar (Şəkil 1.1)

$$D_b = K_b + K_z + M_b + M_g + D_{\delta} \quad (\text{Şəkil 1.1})$$

Burada: D_b - dövlətin borc öhdəlikləri

K_b - dövlətin birbaşa borc alan kimi çıxış etdiyi kreditlər

K_z - dövlət zəmanəti ilə təqdim edilmiş kreditlər

M_b - başqa subyektlərdən dövlət tərəfindən alınmış əmtəə və xidmətlər üzrə borc məbləği

M_g - sonradan dövlət borcuna çevrilən öhdəliklər (kredit olmayan borclar)

D_{δ} - hökumətin üzərinə düşən digər borc öhdəlikər

Dövlət borcunun məqsədi isə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş proqramların həyata keçirilməsini təmin etmək, dövlət büdcəsinin kəsirini örtmək, dövlət investisiyalarını maliyyələşdirmək və qanunvericiliklə müəyyən edilən digər məsələlərin həllini reallaşdırmaqdır.

Məlumdur ki, borcun iqtisadi sistemin inkişafına təsiri ilə bağlı iqtisad elmində formalaşmış bir mənalı mövqe yoxdur. Dövlət borcuna yanaşmada həm klassik, həm də müasir iqtisadi məktəblərin yanaşmaları, fikirləri də fərqli olmuşdur.

Klassik məktəbin nümayəndələrinin yanaşmalarına görə, dövlət borcu tənzimləyici vasitə kimi deyil, məhz maliyyə funksiyasını yerinə yetirməlidir. A. Smit borc vəsaitlərinin cəlb olunması yolu ilə dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsini milli sərvətin, millətin gəlirlərinin azalmasına səbəb olan, kapital yığılmasına imkan verməyən və vergi yükünü artıran bir cəhət kimi qiymətləndirmişdir. Dövlətin borc yükünün artması qeyri-əlvərişli iqtisadi mühit formalaşdırmaqla, iqtisadi sistemin səmərəliliyini azaldır və düzgün, tam məlumat əldə etmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

XIX əsrin sonlarında klassik məktəbin nümayəndələrindən biri olan A. Vaqner dövlət xərclərinin kreditlər vasitəsilə maliyyələşdirilməsinin əsas prinsiplərini irəli sürmüşdür. A. Vaqnerin fikrincə, dövlətin daimi xərcləri vergilər hesabına, fəvqəladə vəziyyətlərlə bağlı yaranan xərclər isə əsas etibarilə dövlət borcları hesabına maliyyələşdirilməlidir.

Keyns isə dövlət borcunu iqtisadi sistemin fəaliyyətinə təsir vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir. Keyns tərəfdarlarının fikrincə, büdcə kəsiri iqtisadiyyat üçün ağır nəticə deyil, əksinə, iqtisadi sistemin fəaliyyətini stimullaşdıran bir vasitədir. C. Keynsin ardıcılarının baxışlarına görə, dövlət borcunun yaranması və planlaşdırması iqtisadi sistemin inkişafına müsbət təsir göstərməlidir.

Monetarist məktəbin nümayəndələri Keynsçilərdən əks mövqedə dayanaraq, dövlət borcuna iqtisadi sabitləşməni təmin edən bir vasitə kimi yanaşmanın əleyhinə çıxmışlar. Onların fikrincə, dövlət borcunun iqtisadi siyasətdə sabitləşdirici vasitə, alət kimi tətbiqindən irəli gələn uzunmüddətli və ya qısamüddətli təsir effekti mövcud deyildir.

Fikrimizcə, dövlət borcu anlayışını daha yaxşı dərk etmək üçün, onu müxtəlif əlamətlərinə görə təsnifatını nəzərdən keçirmək lazımdır. İqtisadi ədəbiyyatlarda dövlət borcları ən çox aşağıdakı əlamətlərinə görə qruplaşdırılır:

- müddətinə görə;
- mənbəyinə görə;
- yaranma xüsusiyyətinə görə;

Borc münasibətlərində olduğu kimi dövlət borcunun da ən başlıca xüsusiyyətlərindən biri onun əhatə etdiyi müddətdir. Müddətinə görə dövlət borcları bəzi ədəbiyyatlarda üç sinfə, bəzilərində isə iki sinfə bölünür. İkili bölgədə yalnız qısa (5 ilə qədər) və uzunmüddətli (5 ildən çox) kimi qruplaşdırıldığı halda, üçlü bölgədə isə dövlət borcları qısa (1 ildən 5 ilə qədər), orta (5 ildən 10 ilə qədər) və uzunmüddətli (10 ildən çox) olaraq qeyd olunur.

Qısamüddətli borclara "dalğalı borclar" da deyilir. Çünki, bu borclar miqdar baxımından davamlı olaraq dalğalanmalar (azalma və çoxalma) göstərir.

İnvestisiya xərcləri xarakteri daşıyan uzunmüddətli dövlət borcları isə kapital, yaxud kredit bazarlarından qaynaqlanır. Uzun müddətdən sonra ödəniləcəyi məlum olan belə borclara "təhkim edilmiş borclar" deyilir və onlar özləri də 2 hissəyə bölünür:

1) Qaytarılma müddəti dəqiq göstərilən borclar - dövlət borc dəftərində qeyd olunan möhkəmləndirilmiş, istiqrazlar buraxılan və ya satılan zaman dəqiq ödəmə tarixləri müəyyən edilmiş borclardan ibarətdir.

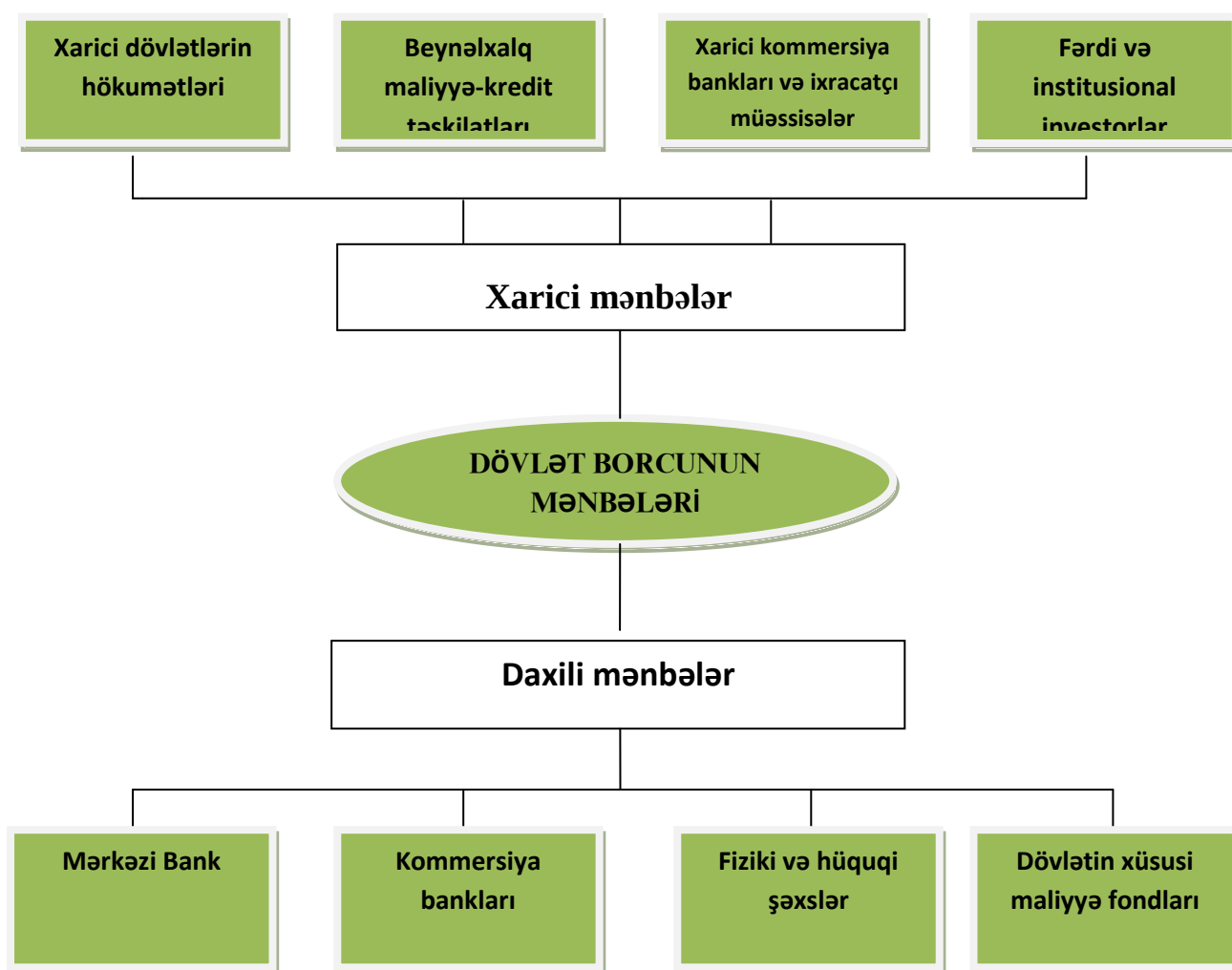
2) «Əbədi», yaxud sürəkli borclar - təhkim olunmuş borclar sırasına daxildir və dövlətin borc dəftərində qeydiyyatdan keçir. Belə borcların qaytarılma vaxtı qabaqcadan müəyyən edilmir.

Bildiyimiz kimi, dövlət borcları təkcə ölkələr arasındakı iqtisadi münasibətlərlə məhdudlaşmır. Bu vəsaitlərin əldə edilməsində beynəlxalq siyasi münasibətlər də mühüm yer tutur. Belə ki, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi və səmərəlilik baxımından dövlət borcunun cəlb edilməsi mənbələri fərqlidir. Dövlət borcları əldə olunduğu *mənbələr baxımından* isə daxili və xarici borclar olaraq iki qrupa ayrılır. (Şəkil 1.2) Ümumi yanaşdıqda daxili mənbələrdən borclanma xarici mənbələrlə müqayisədə daha məqsədə uyğundur. Lakin Azərbaycanda, dövlət borclarının tərkibində daxili borclar azlıq təşkil edir. Bu da, ölkədə maliyyə bazarlarının o cümlədən, dövlət qiymətli kağızlar bazarının yenidən formalaşmağa başlamasından irəli gəlir.

Belə ki, xarici borc mənbələrindən fərqli olaraq daxili mənbələr aşağıdakı üstün cəhətləri özündə birləşdirir:

- dövlət daha qısa müddət ərzində borclamaq imkanına malik olur;
- borclara görə faizlər daxili subyektlərə ödənilməklə son nəticədə borca görə dövlət xərcləri ölkə iqtisadiyyatına xidmət edir;
- daxili borclar milli valyuta ilə cəlb olunur ki, bununla da dövlətin borc yükündə xarici valyutalar üzrə məzənnə riski istisna olunur və s.

Məhz, yuxarıda qeyd olunan cəhətlərdən irəli gələrək güclü iqtisadi sistemə malik dövlətlərdə daxili dövlət borcları, maliyyə bazarının nisbətən zəif inkişaf etdiyi ölkələrdə isə xarici dövlət borcları üstün paya malikdir.

(Şəkil1.2)Dövlət borcunun yaranma mənbələrinə görə təsnifatı

Daxili borclanma, dövlətin ölkə sərhədləri içindəki özəl fərdi və müəssisələrindən aldığı borclardır. Belə bir borclanmada ölkənin məcmu mənbələrində bir artım yoxdur. Yalnız mənbələrin istifadəçiləri dəyişməkdədir. Daxili borclardan istifadə nəticəsində dövlətin borclanma istəyi pula olan tələbi artırmaqla, özəl sektorun istifadə edə biləcəyi kredit miqdarı azalmaqdadır. Pul tələbi faiz nisbətələrini artırdığından, özəl sektorun investisiya xərcləri artmaqdadır. Buna görə daxili borclanmadakı artım özəl sektorun kənarlaşdırılmasına səbəb olmaqdadır.

Daxili dövlət borclarının xarici borclanmadan bir sıra üstünlükləri vardır.

1.Daxili borclanma xarici borclanmadan daha asandır.Dövlət daxili maliyyə bazarından borclanarkən,təklif etdiyi qiymətli kağızlar müqabilində pul vəsaitləri daha tez müddət ərzində əldə edərək ehtiyaclarını qarşılamiş olur.

2.Daxili borclanma zamanı borca görə ödənilən haqq xarici deyil,daxili subyektlərə ödənilir.Bu cəhət,ümumiqtisadi səmərəlilik baxımından olduqca vacib yer tutur.

3.Daxili borclanma dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişafına səbəb olmaqla milli iqtisadiyyat çərçivəsində digər maliyyə bazarlarının da tərəqqisində əhəmiyyətli rol oynayır.

Azərbaycanda daxili dövlət borcunun vasitələri aşağıdakılardır.

-dövlət qiymətli kağızları

-MB və dövlət zəmanəti ilə Azərbaycan Respublikasının digər maliyyə-kredit təşkilatlarından alınmış kreditlər

-Daxili dövlət borcunun digər vasitələri

Xarici borclar, dövlətin xarici bazarlardan mənbə təmin etməsidir. Bu cür borc ilə ölkə mənbələri artır, dövlətə əlavə istehsal və investisiya qoymaq şəraiti yaradır. Daxili borclarda olduğu kimi, bir kənarlaşdırma prosesi olmadan dövlətin daha çox xərcləmə imkanı olur. Xarici borcların artması təhlükəlidir ola bilər. Çünki,çox borclanmanın faiz maliyyəti də artır və ölkənin xarici borc inzibatçılığında inflyasiya ilə qarşılaşma riski artır. Xarici borclanmanın davam edə bilməsi üçün yerli pula dəyər vermək lazımdır. Yerli pulun dəyərli tutulması

valyuta məzənnələrinin yenidən müəyyən edilməsi problemləri ilə bərabər ölkənin xarici ticarətinə mənfi təsir edir.

Xarici maliyyə mənbələrindən vəsaitlərin cəlb edilməsi və bu borc öhdəlikləri üzrə xidmətin təşkili dövlət borcu münasibətləri ilə yanaşı ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin tərkib hissəsi kimi xarakterizə olunur. Xarici dövlət borcları ölkənin ümumi iqtisadi durumuna təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Xarici borc vəsaitləri ölkə iqtisadiyyatına daxil olub, əsaslı inkişafa səbəb olmaqla yanaşı, həmin vəsaitlərin qaytarılması baxımından milli iqtisadiyyat qarşısında bir çox çətinliklər yarada bilər. Vaxtında qaytarılmayan xarici borclar ölkə iqtisadiyyatını olduqca çətin vəziyyətə gətirib çıxara bilər.

Bir çox iqtisadi kateqoriyalarda olduğu kimi, xarici dövlət borcunun mahiyyətində də, bir sıra fərqli cəhətlər vardır. Xarici dövlət borcu bütün hallarda, ölkənin xarici maliyyə bazarlarından əldə etdiyi vəsaitləri özündə əks etdirir. Bu proses, ya dövlət qiymətli kağızlarının xarici investorlara satılması yolu ilə, yaxud da, birbaşa kreditləşdirmə yolu ilə həyata keçirilir. Xarici dövlət borcları ölkədən kənarda mövcud olan maliyyə mənbələrindən alınan borclar hesab edilir. Xarici dövlət borcları xarici valyutalar ilə əldə olunur, onun əsas və faiz məbləğləri də həmçinin xarici valyutalar ilə ödənilir.

Yaranma xüsusiyyətinə görə dövlət borclarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaqla bilərik:

1. Dövlət kreditindən yaranan borclar
2. Qeyri-dövlət krediti münasibətindən yaranan borclar.

Dövlətin borc alan və zəmanətçi kimi çıxış etdiyi münasibətlər dövlət borcu kimi xarakterizə olunur. Adətən, bütün ölkələrdə dövlət borclarının tərkibində dövlət kreditindən yaranan borclar üstünlük təşkil edir. Bu da dövlət borcunun mahiyyətindən irəli gəlir. Bir qayda olaraq bütün kredit münasibətləri borc münasibətləri əsasında qurulur. Kreditin əsas şərtlərindən biri də qaytarılmaq şərtidir. Bütün borc münasibətlərini kredit münasibətləri ilə eyniləşdirmək

olmaz. Belə ki, elə qeyri-kredit münasibətləri vardır ki, orada da borc münasibətləri yaranmış olur.

Dövlət kreditindən yaranan borclara beynəlxalq maliyyə– kredit təşkilatlarından cəlb edilmiş kreditlər, eləcə də dövlət qiymətli kağızlar bazarında yerləşdirilmiş maliyyə alətlərindən yaranan borc öhdəlikləri daxildir. Buradan aydın olur ki, dövlət kreditindən yaranan borclar həm əhəmiyyətinə, həm də həcminə görə digərindən fərqlənir. Bu növ dövlət borcları bəzən o qədər böyük paya malik olur ki, bir çox mütəxəssislər dövlət borcuna dövlət kreditindən yaranmış borclar kimi də baxırlar.

Respublikamızda da dövlət borclarının böyük əksəriyyətini dövlət krediti münasibətlərindən yaranmış borclar təşkil edir.

Qeyri-dövlət krediti münasibətlərindən yaranan dövlət borcları əksər hallarda ticarət münasibətləri zamanı meydana gəlir. Belə ki, dövlət digər iqtisadi subyektlərlə (daha çox xarici ölkələrlə) ticarət münasibətlərinə girərək əmtəə və ya xidmətlərin alıcısı kimi çıxış edir. Bu zaman o, dəyəri ya birbaşa olaraq ödəyir, yaxud da müəyyən müddətdən sonra ödənilməsi üçün öhdəlik götürür. Beləliklə, ikinci halda həmin əmtəə və ya xidmətin dəyəri dövlət borcuna çevrilmiş olur.

Qeyri dövlət krediti münasibətlərindən yaranan dövlət borclarının da yaranma xüsusiyyətinə görə iki yerə ayırmaq olar:

1. Planlaşdırılmış dövlət borcları
2. Planlaşdırılmamış dövlət borcları

Planlaşdırılmış dövlət borcları əvvəlcədən razılaşdırılmış borc öhdəliklərini ifadə edir. Yəni, borc verən subyektə əmtəə və ya xidmətin dəyərinin sonradan ödəniləcəyi əvvəlcədən məlum olur.

Planlaşdırılmamış dövlət borcları isə qabaqcadan razılaşdırılmamış, lakin müəyyən səbəblər üzündən meydana gəlmiş borc öhdəlikləri deməkdir. Onların ödənişi üçün maliyyə mənbəyinin tapılması və həmin borcların tam həcmdə qaytarılması mürəkkəb olduğu üçün bu növ dövlət borcları təhlükəli sayılır.

Dövlət borclarının alınması ilə hökumətlər mürəkkəb bir prosesə qoşulmuş olur. Düşünürəm ki, bu prosesin səmərəli və problemsiz nəticələnməsi üçün isə, borc münasibətlərinin əsas və son mərhələsi olan borc vəsaitlərinin qaytarılması vəzifəsi düzgün yerinə yetirilməlidir.

Dövlət borclarının yaranma səbəbi inkişaf etmiş (İEO) və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEOÖ) bir-birilərindən fərqlənirlər. Belə ki, dövlətlərin statusundan aslı olaraq onların iqtisadi məqsəd və maraqları da fərqli olduğu üçün, borc vəsaitlərinə müraciət etmə səbəbləri də müxtəlifdir. Məsələn, İEO-də dövlət borcları müvəqqəti büdcə kəsirlərinin aradan götürülməsi, texnologiyanın inkişafı, beynəlxalq səviyyədə böyük layihələrin həyata keçirilməsi və fəvqəladə xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün əldə edildiyi halda, İEOÖ-də daha çox iqtisadi inkişafın sürətini əngəlləyən səbəblər dövlətin borc almasına gətirib çıxarır.

Müasir anlamda ilk dövlət borcları XX əsrin əvvəllərində Birinci dünya müharibəsinin maliyyələşdirilməsi üçün alınıb. Daha sonra isə 1930-cu illərdə baş vermiş iqtisadi böhranla əlaqədar borcun əhatə dairəsi genişlənməmişdir.

Beləliklə, dövlət borclarını əmələ gətirən əsas səbəblər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

-fəvqəladə vəziyyətlərdəki xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün alınan borclar;

-tədiyə balansının tarazlaşdırılması məqsədilə alınan borclar;

-mövcud olan borcları ödəmək üçün alınan borclar;

-dövlətin investisiya siyasətini gücləndirmək məqsədilə alınan borclar;

-maliyyə siyasəti vasitəsi olaraq alınan borclar

Dövlət borclarının yaranma səbəbləri müxtəliflik göstərdiyi kimi, onların təsirləri də xeyli əhatəli və müxtəlifdir. Dövlətin borc vəsaitlərinə müraciət etməsinin bir sıra üstünlükləri olsa da, öz növbəsində müxtəlif mənfi təsirləri də vardır. Beləliklə, dövlət borclarının mənfi təsirlərini aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

-maliyyə vəsaitləri iqtisadiyyatın gəlirli sahələrindən dövlət borcuna xidmət və borcun maliyyələşdirilməsinə yönəldildiyi üçün, iqtisadiyyatın səmərəliliyi aşağı

düşür;

-gəlirin özəl sektordan dövlət sektorlarına axını başlayır və nəticədə gəlir bölgüsündə bərabərsizlik meydana gəlir;

-borcun yenidən maliyyələşdirilməsi yüksək faiz dərəcəsinə səbəb olur, bu da nəticədə investisiyaları qısa müddətlik sıxışdırır, uzun müddətlik kapitalı və iqtisadiyyatın məhsuldarlığını azaldır;

-borcun faiz məbləği üçün lazım olan vəsait vergiləri çoxaldaraq, iqtisadi subsidiyaların əməliyyat şəraitini sarsıdır;

-uzun müddətə inflyasiya riski meydana gəlir;

-dövlət borcu gələcək nəsillərə borc yükü ötürərək, onların rifahını aşağı salır;

-xarici borcun ana məbləği və yaxud faiz məbləğini ödəmək üçün ÜDM-nin bir hissəsi xaricə verilir;

-borc və ya valyuta böhranına gətirib çıxara bilər.

Meydana gələn təsirlər də özü iqtisadi və sosial olmaqla iki yerə bölünür. Sosial təsirləri borc yükü, gəlir bölgüsü və iqtisadi inkişaf yönündən araşdırmaq daha məqsədə uyğundur. Dövlət borclarının iqtisadi təsirlərini araşdırarkən isə, dövlət borclarının kapital qoyuluşu, qiymətlərin ümumi səviyyəsi və tədiyyə balansına olan təsirlərini araşdırmaq lazımdır.

1.2 Dövlət borcunun idarə edilməsinin əsas məqsədi, prinspləri və metodları

Hər bir dövlətin üzərinə borclar alındığı vaxtdan etibarən öhdəsində olan borcların vaxtında geri ödənilməsi kimi bir vəzifə düşür. Müasir dövrdə inkişaf etməkdə olan dövlətlər də daxil olmaqla, dövlətlərin daha çox borclanması alınan borcların uğurla idarə edilməsinin əhəmiyyətini ön plana çəkmişdir. Ödəmə vaxtı çatdıqda borclar vaxtında ödənilmədiyi halda bir çox qalıcı problemlər yaradır. Bu problemləri həll etmək üçün isə dövlət borclarının idarə olunmasının effektiv üsullarından istifadə olunmalıdır.

Göründüyü kimi, dövlət borclarının idarə edilməsi prosesi əsas olaraq alınan borcların geri ödənilməsi kimi qeyd olunur. Buna səbəb isə, son zamanlar dövlətlər tərəfindən alınan borcların ağır yükə çevrilərək, geri ödənilə bilməməsidir.

Ancaq, dövlət borclarının vaxtında geri qaytarılması üçün borcların əldə olunduğu mənbənin nə qədər sağlam olduğuna, alınan borcların effektiv şəkildə istifadə edilməsinə diqqət yetirilməli, həmçinin, öhdəlikdə olan borc vəsaitlərinin vaxtında və tam qaytarılması məsuliyyəti əvvəlcədən dərk edilməlidir.

Dövlət borclarının idarə edilməsini əhatəli və sistemli bir proses kimi nəzərə alıb, onun tərfi iqtisadi ədəbiyyatlarda aşağıdakı şəkildə qeyd olunur:

Dövlət borclarının idarə edilməsi – dövlət tərəfindən uyğun borc mənbələrinin tapılması, cəlb edilmiş vəsaitlərin səmərəli şəkildə istifadəsi, onların qaytarılması məqsədilə pul fondlarının səfərbər edilməsi, eləcə də bu istiqamətdə görülməli tədbirlərin təşkili və son nəticədə alınmış borc vəsaitlərinin qaytarılmasından ibarət tədbirlər kompleksidir. Dövlət borcunun idarə edilməsi bilavasitə dövlət hakimiyyəti orqanlarına və idarələrinə məxsusdur.

Gördüyümüz kimi, dövlət borcunun idarə edilməsi ardıcıl mərhələlərdən ibarətdir. (Şəkil 1.3) Dövlət borcunun idarə edilməsi ilk olaraq meydana çıxan vəsait çatışmazlığının aradan qaldırılması üçün maliyyə mənbəyinin tapılmasından başlanılır. Qeyd edim ki, burada ən vacib məqam ehtiyac

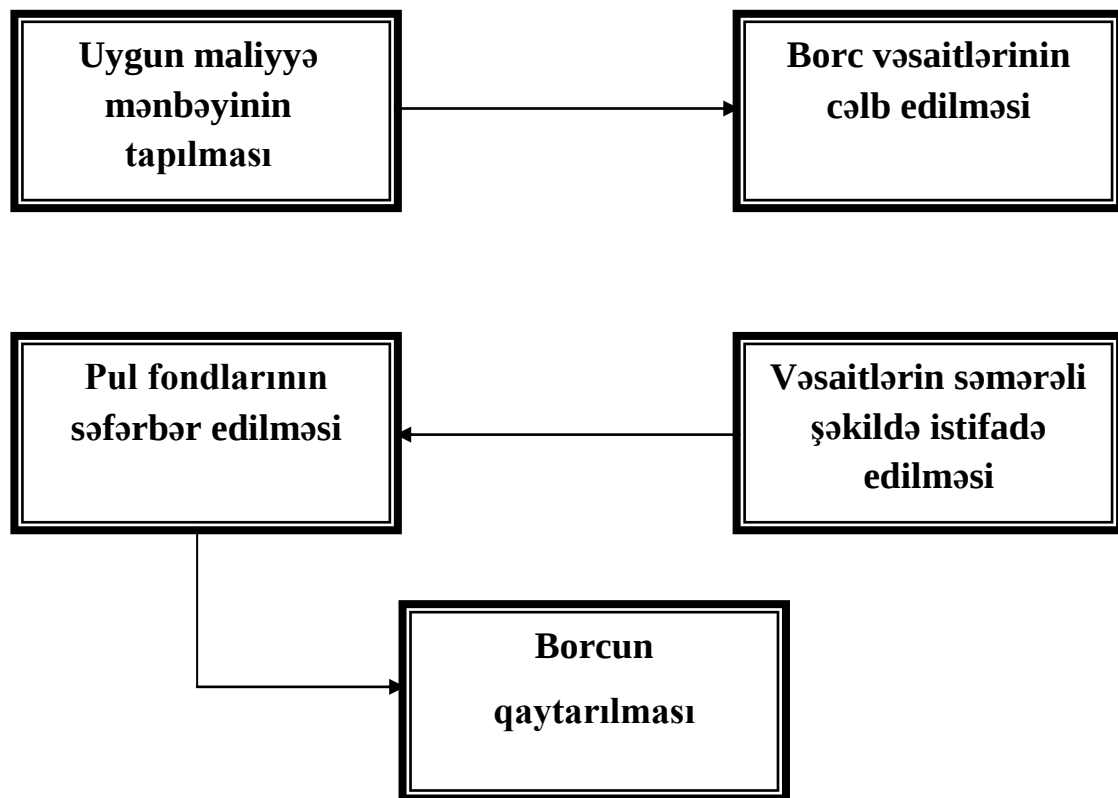
duyulan vəsaitin həcmi tapmaq və onu təmin edəcək ən ucuz maliyyə mənbəyini müəyyən etməkdir.

Dövlət borcunun idarə edilməsi prosesindəki növbəti vəzifə cəlb edilmiş vəsaitlərin səmərəli qaydada istifadəsini təmin etməkdir. Çünki, bu şərt sözü gedən idarəetmə prosesinin əsasını təşkil edir. Belə ki, ümumilikdə dövlət borcu münasibətlərinin nəticəsi məhz bu amillə bağlıdır.

Borc vəsaitlərinin ödənilməsi üçün pul fondlarının səfərbər edilməsi dövlət borcunun idarəedilməsi prosesində növbəti və əsas vəzifələrdən biridir. Qeyd etdiyimiz mərhələ borc vəsaitlərinin istifadə səviyyəsi ilə sıx bağlıdır. Pul fondlarının səfərbər edilməsi idarəetmənin sonrakı mərhələsinə, yəni dövlət borclarının ödənilməsinə xidmət edir. Bu proses dövlət borcu münasibətlərinin müxtəlifliyindən asılı olaraq dəyişir. Belə ki, dövlət borcları vəsaitlərin səfərbər edilməsi baxımından 2 qrupa bölünür.

Birinci qrup dövlət borcu vəsaitlərinin səfərbər edilməsi onların yönəldiyi mənbə hesabına həyata keçirilir. Bu kimi dövlət borclarına dövlət büdcəsinin ehtiyacları məqsədilə cəlb edilmiş borc vəsaitlərini aid etmək olar. Belə ki, büdcə kəsirinin örtülməsi eləcə də gəlir və xərc tarazlığının bərpa edilməsinə yönəldilmiş borclar, bir qayda olaraq dövlət büdcəsi hesabına ödənilir. İkinci qrup dövlət borcları isə borc vəsaitlərinin yönəldiyi deyil, digər mənbələr hesabına səfərbər edilir. Fövqəladə xərclərin təmin edilməsi məqsədilə yaranan borcları bura aid etmək olar.

Dövlət borcunun idarəedilməsi prosesinin sonuncu mərhələsini borc vəsaitlərinin qaytarılması təşkil edir. Bu, sözü gedən prosesin ən əsas vəzifəsi kimi çıxış edir. Borc vəsaitlərinin ödənilməsi (qaytarılması) mərhələsinin nəticəsi ümumilikdə borc münasibətinin nəticəsi deməkdir.

(Şəkil 1.3) Dövlət borclarının idarə edilməsi mərhələləri

Bütövlükdə dövlət borcu münasibətlərinin səmərəliliyi ayrı-ayrılıqda qeyd etdiyimiz mərhələlərin hər biri ilə sıx bağlıdır. Beləliklə, aydın olur ki, dövlət borclarının idarə edilməsi həm də bu mərhələlərin ayrı-ayrılıqda idarə edilməsi deməkdir. Ümumiyyətlə, dövlət borclarının səmərəli şəkildə idarə edilməsi dedikdə öhdəliklərin vaxtlı-vaxtında və tam həcmdə icra edilməsi başa düşülməlidir.

Dövlət borclarının idarə edilməsi üzrə aidiyyəti qurumların təyin olunması borc menecmentinin inzibati quruluşu baxımından çox faydalıdır. Dünya ölkələrində dövlət borclarının menecmenti məsələləri üzrə məsuliyyət adətən Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank və Dövlət borclarının idarə edilməsi üzrə Ofislər (məqsədləri eyni olsa da, bəzi ölkələrdə Komitə, Agentlik kimi adlar altında fəaliyyət göstərir) kimi qurumlara aiddir.

Respublikamızda isə dövlət borcları AR Prezidentinin 9 Fevral 2009-cu il Fərmanına əsasən yaradılmış, Maliyyə Nazirliyinə təbə olan AR Dövlət Borcunun İdarə Edilməsi Agentliyi tərəfindən idarə olunur.

Yuxarıda, dövlət borcları ilə bağlı qeyd edilən bütün fikirləri ümumiləşdirib, dövlət borclarının idarə edilməsinin əsas məqsədinə dövlətin lazımı

borc vəsaitləri ilə vaxtında və tam təmin edilməsini və əmələ gələn borc öhdəliklərinin mümkün olan ən minimum xərc və risklə orta və uzunmüddətə ödənilməsinə aid edirəm.

Dövlət borcu münasibətləri maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olmaqla onun digər həlqələri üçün köməkçi xarakter daşıyır. Belə ki, dövlətin borc siyasəti iqtisadi siyasətin digər formaları, o cümlədən investisiya siyasəti, büdcə siyasəti və s. ilə sıx bağlıdır. Ona görə də dövlətin borc siyasətinin tərkib hissəsi olan borcların idarə edilməsi mövcud prinsiplərə tabe olmalıdır.

Ümumilikdə, dövlət borclarının səmərəliliyi milli iqtisadiyyata xidmət etdiyi üçün onun idarə edilməsində milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərindən irəli gələn prinsiplər vacib rol oynayır. Məsələn, hər hansı bir dövlətdə milli iqtisadiyyatın əsasını neft sənayesi təşkil edirsə, həmin dövlətdə iqtisadiyyatın prioritet sahələri əsasən neft sənayesi ilə bağlı olacaqdır. Eyni zamanda, məlumdur ki, prioritet sahələrin kreditləşdirilməsində dövlət borcları mühüm yer tutur. Buradan aydın olur ki, qeyd olunan ölkədə dövlət borcu xətti ilə cəlb edilən xarici kreditlərin böyük bir hissəsi məhz, neft sənayesi ilə bağlı olacaqdır. Bu uyğunluq dövlət borclarının idarə edilməsində milli iqtisadiyyat amilini ifadə edir.

Dövlət borcunun idarə edilməsi aşağıdakı prinsiplərə tabedir:

Məcburilik prinsipi. Dövlət borcu maliyyə sisteminin, xüsusilə də dövlət maliyyəsinin ayrılmaz hissəsidir. Bu səbəbdən, dövlət borcunun idarə edilməsi təkcə öhdəlik baxımından deyil, eyni zamanda dövlət maliyyəsi mexanizminin optimal fəaliyyətinə görə məcburi xarakter daşıyır.

Vahidlik prinsipi. Vahidlik prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət borclarının idarə edilməsi prosesində bütün növ öhdəliklər vahid qaydada hesaba alınmalı və onların icrası ümumilikdə vahid mexanizm əsasında həyata keçirilməlidir. Yəni, hər hansı borc öhdəliyinin tam şəkildə digərinin isə ümumiyyətlə səmərəli idarə olunmaması ümumilikdə dövlət borclarının idarə edilməsi baxımından məqsədəuyğun sayıla bilməz. Belə ki, dövlətin borc öhdəlikləri tam şəkildə qəbul olunmalı, onların icra olunması da vahid mərkəz tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Risklərin aşağı salınması prinsipi. Dövlət borcunun idarə edilməsində risklərin aşağı salınması prinsipi dövlətin istər daxili, istərsə də xarici borc bazarlarındakı reytinginə xidmət edir. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi və qaytarılması prosesi zamanı beynəlxalq kredit bazarı, eləcə də daxili dövlət qiymətli kağızlar bazarında dövlətə olan inamın səviyyəsi daim qorunmalıdır. Qeyd olunan prinsip müasir dövrdə olduqca aktual səciyyə daşıyır. Çünki, hazırkı şəraitdə heç bir ölkəni beynəlxalq kredit bazarından təcrid olunmuş halda təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Optimallıq prinsipi. Optimallıq prinsipinin mahiyyəti borc alətlərinin tədavülü və ödənilməsi arasındakı optimallığı qoruyub saxlamaqdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu prinsip daha çox dövlət qiymətli kağızları üzrə borcların idarə edilməsinə aiddir.

Şəffaflıq prinsipi. Bu prinsip dövlət borclarının idarə edilməsi prosesinin həm ölkədaxili, həm də beynəlxalq müstəvidə şəffaflığı ifadə edir. Ölkənin beynəlxalq səviyyədə kredit reytingi ilk öncə, onun iqtisadi durumu, ictimai-siyasi vəziyyəti və potensialından asılıdır. Bu prinsip borc vəsaitlərinin düzgün və səmərəli şəkildə istifadə olunmasına, o cümlədən korrupsiya hallarının qarşısını almağa xidmət edir.

Müasir dünya dövlətlərinin həyata keçirdiyi bütün iqtisadi siyasətlər fonunda dövlət borcunun idarə edilməsi də demokratik prinsiplərə arxalanmalıdır. Əks halda bu siyasət heç cür ictimai maraqlara xidmət edə bilməz.

Dövlət borclarının idarə edilməsi metodları bu prosesin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan üsulları başa düşülür. Dövlət borclarının idarə edilməsinin çoxsaylı metodlardan istifadə oluna bilər ki, metodların müxtəlifliyi eyni zamanda, borc öhdəliklərinin şərtlərinin dəyişilməsi müxtəlifliyinin ifadəsidir. Belə ki, öhdəliklərin şərtləri dəyişilməz qalarsa, onda borcun idarə edilməsinin bir metodu qalır ki, o da müəyyən olunmuş vaxt ərzində əsas və faiz məbləğlərinin ödənilməsindən ibarətdir. Bu, dövlət borcunun idarə edilməsinin normal metodu adlanır. Bir sıra hallarda cəlb olunan borc vəsaitlərinin planlaşdırılmış şəkildə idarə edilməsi baş tutmadıqda borc alan tərəf, yəni dövlət razılaşmanın şərtlərini dəyişmək məcburiyyətində qalır. Beləliklə, sözügedən dövlət borcunun normal

metodla idarə edilməsi baş tutmur. Qeyd olunan vəziyyət aşağıdakı səbəblər üzündən yaranı bilər:

- borc vəsaitinin qeyri-səmərəli şəkildə istifadə edilməsi;
- pul fondlarının kifayət qədər səfərbər edilməməsi;
- borc müddəti ərzində iqtisadiyyatda maliyyə böhranının meydana gəlməsi və

Yuxarıda göstərilən və digər səbəblər üzündən dövlət borc öhdəliklərini müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində icra edə bilmədiyi üçün dövlət borclarının digər idarəetmə metodlarına əl atır. Bir qayda olaraq bu metodlar borc öhdəliklərinin yüngülləşdirilməsinə xidmət edir.

Dəyişdirmə metodu. Dəyişdirmə metodu borclu tərəf ilə kreditor arasındakı razılığa əsasən hər hansı öhdəliyin digər öhdəliklərlə əvəz edilməsi, dəyişdirilməsidir. Bu metoddan daha çox hökumətlərarası öhdəliklərin idarə olunmasında istifadə olunur. Dəyişdirmə metodunun digər idarəetmə metodlarından çoxlu fərqləndirici xüsusiyyətləri vardır. Hər şeydən öncə, bu metod birtərəfli qaydada deyil qarşılıqlı razılaşma əsasında həyata keçirilir.

Birləşdirmə metodu. Bu metod əsasında dövlət əvvəllərdə yerləşdirmiş bir borc alətlərini yeni maliyyə aləti ilə əvəz etmiş olur. Yəni, yeni dövlət qiymətli kağızı emissiya etməklə bir neçə borc alətlərinin məcburi olaraq onunla əvəz edilməsini təmin edir. Bununla da dövlət bir neçə borc öhdəliyini birləşdirmiş olur. Bu metodun digərlərindən ilkin fərqi ondadır ki, bu yalnız dövlət qiymətli kağızlarından yaranan öhdəliklərin idarə alınmasında istifadə olunur. Dövlət borclarının birləşdirmə metodu ilə idarə olunması aşağıdakı formalarda həyata keçirilə bilər:

- borc müddətinin uzadılması yolu ilə;
- faiz dərəcələrinin azaldılması yolu ilə;
- faiz dərəcələrinin artırılması yolu ilə

Dövlət borclarının birləşdirmə metodu ilə idarə edilməsi bütün hallarda məcburi qaydada reallaşdırılır. Bu baxımdan, sözügedən idarəetmə metodu dövlətin kredit reytinginə mənfi təsir göstərir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu metod bir qayda

olaraq dövlət qiymətli kağızlarına tətbiq edildiyindən onların etibarlılıq dərəcəsini xeyli aşağı salır.

Əvəzetmə metodu. Əvəzetmə metodunun mahiyyəti borc öhdəlikləri üzrə faiz dərəcələrinin aşağı salınmasıdır. Bu metod həm birbaşa kreditlər, həm də dövlət qiymətli kağızları üzə yaranan borcların idarə edilməsi zəmanət istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu metoddan daha çox ikinci halda istifadə olunmaqdadır. Sözügedən əməliyyatın nəticəsində dövlət borclarının faiz ödəmələrində müəyyən miqdarda vəsaitə qənaət edilmiş olur.

İmtina metodu. Dövlət borclarının idarə edilməsinin bundan öncə qeyd etdiyimiz metodları bütün hallarda borc öhdəliklərinin müəyyən qədər icra olunması deməkdir. Lakin, bəzi hallarda dövlət cəlb etdiyi birbaşa kreditlərdən, yerləşdirdiyi qiymətli kağızlardan, eləcə də digər münasibətlərdən yaranmış borc öhdəliklərindən bütünlüklə imtina edir. Mübahisəli olmağına baxmayaraq dövlətin öz borc öhdəliklərinə bu cür yanaşması idarəetmə metodu kimi qəbul edilir. Bu metod imtina metodu adlanır. Dövlət borclarından imtina edilməsi həm əsas, həm də faiz məbləğlərinin qaytarılmasından qismən və ya tam imtina edilməsini ifadə edir.

Dövlətin öz borc öhdəliklərindən imtina etməsi sözügedən münasibətləri qismən iqtisadi müstəvidən ayırır. Belə ki, dövlətin bu istiqamətdə atdığı addım istər daxili, istərsə də xarici miqyasda bilavasitə siyasi münasibətlərə təsir göstərir. Bu prosesin ilkin nəticəsi kimi dövlətin kredit reytingi xeyli aşağı düşür.

1.3 Dövlət borcunun yaranma səbəbləri və borc münasibətlərinin tənzimlənməsi

Bildiyimiz kimi, ölkələrin borc vəsaitləri əldə edə bilməsi qabiliyyəti onların beynəlxalq maliyyə bazarında kredit reytingindən asılıdır. Ölkənin xarici

borc bazarlarındakı kredit reytingi əvvəlki borc öhdəliklərini nə dərəcədə yerinə yetirməsi ilə yanaşı, ölkə daxili siyasi şəraitdən və beynəlxalq siyasi münasibətlərindən asılıdır. Bu cəhət isə xarici dövlət borcu münasibətlərinin iqtisadi və maliyyə münasibətlərindən daha geniş əhatə dairəsinə malik olmasını sübuta yetirmişdir.

Dövlət borcunun da bütün borc münasibətlərində olduğu kimi ən başlıca xüsusiyyətlərindən biri onun əhatə etdiyi müddətdir. Çünki, borclanan hər bir iqtisadi subyektin qarşılaşdığı ən əsas məsələlərdən biri də məhz, borc müddətidir. Belə ki, müəyyən bir vaxtdan sonra alınmış borc əvvəlki sahibinə, yəni borc verənə ödənilməlidir.

Alınan borcların müəyyən vaxtdan sonra qaytarılması borc alan baxımından deyil, kreditora görə də böyük əhəmiyyətli bir hadisədir. Borclanma eyni zamanda, kredit prosesidir. Kredit əməliyyatlarının düzgün və ahəngdar cərəyan edə bilməsi üçün əsas borc məbləğinin və faiz məbləğinin vaxtlı vaxtında qaytarılması vacib şərtədir. Əks halda, sərbəst pul vəsaitlərinin hərəkəti pozulacaq və kredit əməliyyatı öz səmərəliliyini itirəcəkdir.

Borc münasibətlərinin uğurlu həyata keçirilməsi üçün nəzərə alınmalı olan ikinci vacib cəhət borc verən subyektlərin sahib olduqları vəsaitin, kapitalın səciyyəsidir. Belə ki, bəzi kapital sahibləri vardır ki, onlar özlərinin sərbəst pul vəsaitlərini daha uzun müddətə yerləşdirmək istəyindən çıxış edir. Kredit münasibətlərində isə borc alanın istəyindən daha çox borc verənin iradəsinə bağlı olduğundan bu cəhət olduqca vacib sayılır. Adətən, borc münasibətlərində iştirakçıların – borc verənin və borcalanın maraqları aşağıdakı kimi ifadə olunur: borc verən borc müddətinin daha qısa, borca görə alınan haqqının daha çox, borc alan isə borc müddətinin daha uzun, borca görə alınan haqqın isə daha az olmasını istəyir. Hər iki subyektin maraqlarının kəsişdiyi nöqtə borc müddətinin müəyyən olunduğu hədddir. Həm dünya, həm də milli iqtisadiyyat çərçivəsində daima müəyyən həcmdə pul vəsaitləri sərbəstləşir. Yəni, onlar müəyyən vaxt ərzində müxtəlif subyektlər tərəfindən investisiya kimi istifadə olunmaq məqsədilə toplanır. Bu yığımlar son nəticədə kapital və kredit bazarlarında

təklif edilərək uzunmüddətli borclar şəklində istifadə olunur. Bu investisiya və ya kredit yatırımlarının əsaslı fərqi ondadır ki, bunlar pul bazarına nisbətən daha yüksək faizlə borca verilir. Dövlət də, kredit vəsaitlərinəyaranan ehtiyac üzündən həmin kredit bazarlarına üz tutaraq borclanır. Beləliklə, uzunmüddətli dövlət borcları meydana gəlir.

Uzunmüddətli dövlət borclarında faiz dərəcəsinin nisbətən yüksək olmasına baxmayaraq, bu onun mütləq xüsusiyyət deyildir. Belə ki, müasir dünya iqtisadiyyatında, eyni zamanda Azərbaycanın dövlət borclarının tərkibində uzunmüddətli və aşağı faizli kreditlər yer almaqdadır.

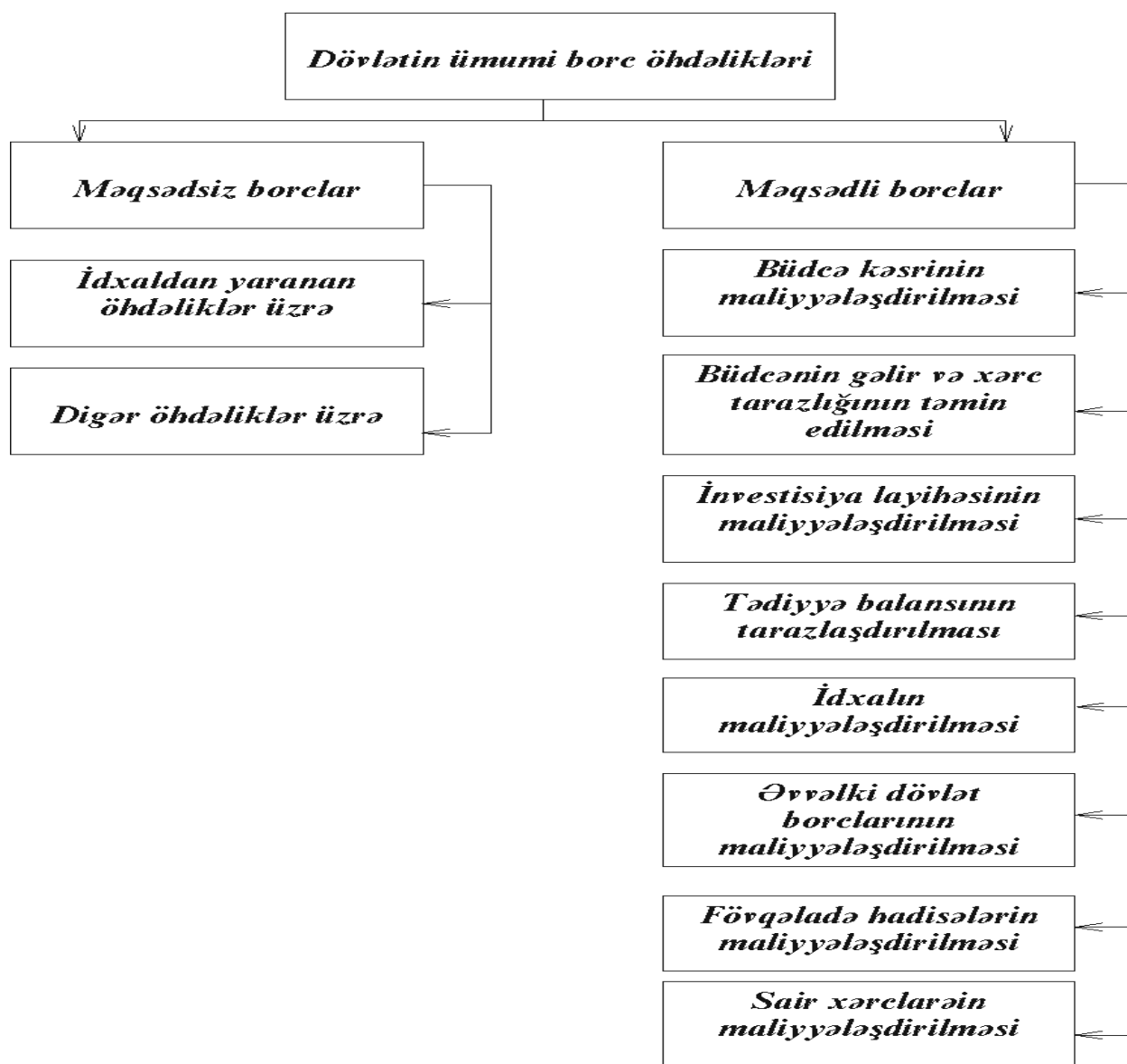
Uzunmüddətli dövlət borcları öhdəliklərin icra olunması baxımından daha məqsədəuyğun hesab olunur. Çünki, uzunmüddətli borcların qaytarılması müddəti uzun olduğuna görə ödəniş fondunun təşkili də daha rahat şəkildə həyata keçirilir.

Bu növ dövlət borclarında hər iki tərəf – həm borc alan, yəni dövlət, həm də kreditor bəlli müddətdə özlərinin fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən etmiş olurlar. Borc alan tərəf, yəni dövlət öncədən müəyyənləşdirilmiş vaxt ərzində həm əsas borc məbləğini, həm də faiz məbləğlərini ödəməyə öhdəlik daşıyır. Bu səbəbdən də dövlət məlum borc planını həmin zaman kəsiyinə uyğunlaşdırılmalı olur. Digər tərəfdən kreditor da yerləşdirdiyi vəsaitin qaytarılmamüddətini öncədən bildiyinə görə həmin vəsaitlə bağlı olan sonrakı planlarını qurmuş olur.

Uzunmüddətli borcların böyük əksəriyyətini məhz, qaytarılma müddəti öncədən məlum olan borclar təşkil edir ki, bu da onun yuxarıda qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Borc siyasətini həyata keçirmək, o cümlədən dövlət borclarını idarə etmək üçün bu borcları yaradan öhdəliklərin xüsusiyyəti ilə dərindən tanış olmaq lazımdır. Bu baxımdan yaranma səbəbinə görə dövlət borcları məqsədli və məqsədsiz olaraq 2 qrupa ayrılır.

Ümumilikdə ,dövlət borclarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar. (Şəkil 1.4)

Şəkil 1.4

Məqsədli dövlət borcları proqram xarakterli olduğuna görə onların idarə edilməsi hələ borc öhdəlikləri yaranmasından başlanır. Bu zaman dövlət öhdəliyinin həcmi özü müəyyənləşdirir, eləcə də borc münasibətinin mərhələləri üzrə müddətlər öncədən məlum olmuş olur. Belə bir şəraitdə dövlət öz adından zəmanət təqdim etmiş olur. Dövlətin bu borc münasibətlərində iştirakı müəyyən konkret məqsəddən bəhrələnilir. Ona görə də bu borclar məqsədli dövlət borcları adlanır.

Bildiyimiz kimi, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ən geniş yayılmış forması ticarət münasibətləridir. Dövlətlərarası ticarət münasibətlərinin obyekt kimi ölkə

iqtisadiyyatı baxımından zəruri sayılan mal və xidmətlər çıxış edir. Bu münasibətlər mal alan və mal satan dövlətlər arasında bağlanmış müqavilələr əsasında yaranır.

Bir çox hallarda, ticarət münasibəti əvvəlcədən razılaşdırılmış şəkildə həyata keçirilmir. Belə ki, idxal olunmuş məhsulun dəyəri vaxtında və birbaşa ödənilməli olduğu halda bəzi səbəblərlə əlaqədar gecikdirilərək öhdəliyə çevrilir. Beləliklə, bu ödənişlər idxalçı və ixracatçı dövlətin borc öhdəliyinə çevrilmiş olur. Yaranmış borc məbləği idxalçı dövlətin məqsədsiz borcları kimi göstərilir.

İdxaldan yaranan məqsədsiz borclar borc öhdəliklərinin ağırlığı baxımından o qədər də problem xarakterli hesab olunmur. Çünki, bu borclar qeyri kredit borclarıdır. Burada əsas borc məbləği ilə yanaşı faiz ödənişi mövcud deyildir. Məqsədsiz dövlət borcları yaranan zaman dövlətin üzərinə düşən vəzifə bu öhdəliklər üzrə ödəniş fonduna yığılmalı olan vəsaitləri təmin etmək və ixracatçı ölkəyə ödəməklə borc öhdəliklərini yerinə yetirməkdir.

Məqsədsiz dövlət borcları mənbəyinə görə həm daxili, həm də xarici dövlət borclarına aid ola bilər.

Ölkəmizdə məqsədsiz dövlət borclarından biri də SSRİ dövründə qalmış əhali əmanətlərinin qaytarılması öhdəliyidir. Bu öhdəlik öz xüsusiyyətlərinə görə digərlərindən fərqlənir. Bu borcların şərtləri və müddəti hələ də müəyyən edilməmişdir. Bu borcların yubanmasının əsas səbəbi borc məbləğinin real dəyərinin olduqca yüksək olmasıdır. Əhali əmanətləri üzrə yaranan öhdəliklərin indeksləşdirmə metodu ilə icra olunması nəzərdə tutulsa da, həyata keçirilməsi hələ ki, ölkəni maliyyə imkanları baxımından mümkün deyildir.

Məqsədsiz dövlət borcları isə proqram xarakterli olmadığından onun idarə olunması, yəni qaytarılması nisbətən ağır çətinliklərlə müşahidə olunur. Məqsədsiz dövlət borcları üzrə yaranan öhdəliklərin icrası onu doğuran problemlərin həllindən asılıdır.

Büdcə kəsri dövlət bücəsinin proqnozlaşdırılmış gəlirlərinin proqnozlaşdırılmış xərclərindən az olan hissəsidir. Bu baxımdan, büdcə kəsri ölkə iqtisadiyyatının çox aktiv təsiri olan anlayışdır.

Büdcə kəsiri bir çox maliyyə mənbələri hesabına örtürülür. Hər bir ölkədə büdcə kəsirinin örtürülməsi üçün maliyyə mənbələrinin müəyyən edilməsi daha çox milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Ancaq, müasir dövrdə bütün ölkələrdə büdcə kəsirinin aradan qaldırılması üçün eyni maliyyə mənbələrindən istifadə olunur. Bunun ən geniş yayılanı hökumət tərəfindən cəlb edilən borc vəsaitləridir.

Dövlət cari maliyyə ili ərzində bir sıra mənbələrdən kreditlər cəlb edərək yaranmış kəsrin örtürülməsi fonduna yönəldir. Bu məqsədlə cəlb olunmuş kreditlər 3 qrupa bölünür.

1. Dövlət qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsi;
2. Mərkəzi Bankın birbaşa krediti;
3. Xarici mənbələrdən cəlb edilmiş birbaşa kreditlər;

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, büdcə kəsirinin örtürülməsi məqsədilə ilə cəlb edilmiş kreditlər qısamüddətli olurlar. Belə ki, bu kreditlər əksər hallarda, 1 il müddətinə qədər dövrü əhatə edirlər.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri balanslaşdırılmış olsalar da, faktiki icra müddətində onlar arasında qeyri-tarazlıqlar müşahidə olunur.

Bu məqsədlə cəlb etdiyi borc vəsaitlərinin mənbəyi aşağıdakılardır:

1. Dövlət qiymətli kağızlarından cəlb edilmiş vəsaitlər;
2. Mərkəzi Bankın təqdim etdiyi birbaşa kreditlər;
3. Xarici mənbələrdən cəlb edilmiş birbaşa kreditlər;

Bu maliyyə mənbələrindən ən geniş istifadə olunanı qiymətli kağızların yerləşdirilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət qiymətli kağızlarından yaranan dövlət borcları dalğalı borclar adlanır.

Büdcə tarazlığının təmin edilməsi məqsədilə dövlətin xarici borclarının tərkib hissəsi kimi qeydiyyatı alınan birbaşa xarici kreditlərdən istifadə olunur. Ancaq, xarici kredit vəsaitlərindən az hallarda istifadə olunur. Dövlət xarici kredit vəsaitlərinə daxili borc bazarında kifayət qədər vəsait əldə edə bilmədikdə müraciət edir.

Bu sahədə də borc vəsaitlərindən istifadə olunmasının bir sıra mühüm müsbət cəhətləri vardır. Bu üsul büdcənin gəlirləri ilə xərcləri arasında

yaranan fərqi aradan qaldırılmasına xidmət etməklə yüksək iqtisadi səmərəliliyi təmin etmiş olur. Büdcə gəlirləri ilə xərcləri arasında tarazlığın qorunması büdcə ödənişlərinin vaxtlı-vaxtında həyata keçməsinə imkan verir ki, bu da, sağlam sosial iqtisadi siyasətin və maliyyə əhəngdarlığının əsas şərti kimi çıxış edir.

Kapital, istehsalın amillərindən biri olmaqla yanaşı hər bir milli iqtisadiyyat çərçivəsində iqtisadi inkişafın əsas şərtidir. Hər şeydən öncə qeyd etmək lazımdır ki, kapital qoyuluşunun iki istiqaməti fərqləndirilir; investisiya yatırımı və kredit qoyuluşu

Investisiya yatırımından fərqli olaraq, kapital qoyuluşunun kreditlər yolu ilə həyata keçirilməsi zamanı yatırılan vəsaitlər müəyyən olunmuş müddətdən sonra qaytarılır. Investisiya layihələrinin kredit qoyuluşları vasitəsilə maliyyələşdirilməsi zamanı kreditor payçı kimi iştirak etmir. Onun bu prosesdəki iştirakı kredit münasibətləri ilə məhdudlaşır.

Iqtisadiyyata kredit qoyuluşunun bir istiqaməti də dövlət borclanması yolu ilə həyata keçirilir. Bu zaman dövlət ya birbaşa borc alan kimi yada, alınan vəsaitlərin zəmanətçisi kimi çıxış edir. Investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə cəlb olunan kreditlər həm ölkədaxili, həm də xarici maliyyə mənbələrindən bəhrələnmə bilər.

Investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə cəlb edilmiş dövlət borcları əksər ölkələrin dövlət borclarının tərkibində olduqca artıq xüsusi çəkiyə malikdir. Bu isə qeyd olunan borcların bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində istifadə olunan dövlət borcları daha uzun müddətli olur. Bu əlamət isə kapitalın xarakterindən irəli gəlir

Bu məqsədlə cəlb olunan kreditlər yalnız milli iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə istiqamətlənir. Milli iqtisadiyyatın prioritet sahələri dedikdə, ölkənin ümumi iqtisadi inkişafı baxımından daha əhəmiyyətli paya malik olan təsərrüfat sahələri nəzərdə tutulur. Bu vəsaitləri iqtisadiyyatın prioritet sahələri

əsas kapital qoyuluşları formasında istifadə etməklə daha çox mənfəət əldə etməyə nail olurlar.

Investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə istifadə olunan maliyyə mənbələrindən biri də ölkə daxili maliyyə kredit təşkilatlarının və Mərkəzi Bankın təqdim etdiyi birbaşa kreditlərdir. Bu subyektlərin təqdim etdiyi kreditlər daxili dövlət borcu kimi qeydə alınır. Ölkədaxili olan digər maliyyə-kredit təşkilatlarından fərqli olaraq Mərkəzi Bankın bu sahədəki fəaliyyətinə az-az hallarda rast gəlinir. Digər mənbələrdən lazımı səviyyədə vəsaitlər cəlb edilə bilmədikdə Mərkəzi Bankın köməyindən istifadə olunur.

Dövlət borcları vasitəsilə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi zamanı ən geniş istifadə olunan maliyyə mənbəyi xarici kreditlərdir. Dövlət xarici kreditorlardan əldə etdiyi vəsaitləri ya öz adından alıb istifadəçiyə ötürür, ya da zəmanət təqdim etməklə təsərrüfat subyektləri tərəfindən alınmasını təmin edir. Bu istiqamətə yönəldilən xarici kreditlər daha çox dövlət zəmanəti altında həyata keçirilir.

Investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində daha çox fəaliyyət göstərən beynəlxalq maliyyə qurumları içərisində Dünya Bankı xüsusilə seçilir. İri investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində xarici dövlətlərin kommersiya bankları böyük paya malikdir. Bu zaman borc alan dövlətə siyasi, iqtisadi, eləcə də coğrafi cəhətdən yaxın olan xarici dövlətlərin kommersiya bankları əsas rol oynayır. Məsələn, Türkiyənin hər hansı bir iri kommersiya bankının Azərbaycanda, yaxın Avropa dövlətlərində, eləcə də Türk dünyası ölkələrində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində iştirakını göstərə bilərik. Ölkəmizdə də dövlət borclarının tərkibində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilən vəsaitlər daha çox paya malikdir. Daxili dövlət borclarını çıxmaq şərti ilə bu istiqamətə yönəldilən vəsaitlərin demək olar ki, hamısı xarici dövlət borclarının payına düşür. Xarici mənbələrdən cəlb edilən investisiya kreditlərinin yönəldiyi sahələr içərisində neft-qaz və enerji sahələri, infrastruktur daha çox hissəsini təşkil etmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatı üçün lazım olan, ancaq, ölkə daxilində istehsal olunmayan bir qrup əmtəə və xidmətlər var ki, onlar digər dövlətlərdən idxal olunur. Bir çox hallarda idxal olunmuş maddi nemətlərin dəyərini birbaşa ödəmək zərurəti yaranmadıqda dövlət kreditlərindən istifadə etmək məcburiyyətində qalır. Dövlət bir çox mənbələrə müraciət etməklə kredit vəsaitləri cəlb edərək idxalı maliyyələşdirmiş olur. Dövlət borclarının istifadə istiqamətlərindən biri də idxalın maliyyələşdirilməsidir. Bu istiqamətə xidmət edən dövlət borcları dövlətlərarası ticarət münasibətlərinin daha da genişləndiyi müasir dövrdə çoxluq təşkil edir.

Idxalın maliyyələşdirilməsi məqsədilə hökumət həm daxili, həm də xarici borc mənbələrindən istifadə edir. Bu zaman daxili borc mənbələrinin əsasını bu məqsədli yerləşdirilmiş dövlət qiymətli kağızları təşkil edir. Idxalın maliyyələşdirilməsi məqsədilə daxili borc mənbələrindən az hallarda istifadə olunur. Bu istiqamətli dövlət borclarının başlıca mənbəyi kimi birbaşa xarici kreditlər çıxış edir. Bu məqsədlə alınmış xarici kreditlər istiqaməti baxımından ixracatçı ölkə tərəfindən təqdim olunan birbaşa kreditlərə və digər xarici mənbələrdən cəlb edilmiş birbaşa kreditlərə bölünür.

Idxalın maliyyələşdirilməsi məqsədilə yaranan dövlət borclarının qaytarılması əsasən iki mənbə hesabına həyata keçirilir:

- idxal olunmuş məhsul və ya xidmətin təkrar alıcısı kimi çıxış edən ölkədaxili subyektlərin ödədiyi vəsaitlər fondu;
- dövlət büdcəsinin vəsaiti.

Tədiyə balansı ölkədən xaricə çıxarılan və ölkəyə xaricdən daxil olan bütün əmtəə və xidmətlər üzrə ödəmələrin istifadəsidir. Ölkənin tədiyə balansında müxtəlif dövrlərdə və fərqli səbəblərdən kəsir yarana bilər. Bu kəsirin aradan qaldırılması üçün bir çox mənbələrdən kredit vəsaitləri cəlb edilir. Bu isə dövlətin borc öhdəlikləri kimi xarakterizə olunur. Tədiyə balansının tarazlaşdırılması məqsədilə cəlb edilən kreditlər xarici mənbələrdən götürüldüyündə xarici dövlət borcları kimi səciyyələnir.

Ölkənin tədiyə balansında yaranan kəsr vəziyyəti valyuta birjasında milli valyuta təklifinin dönərli valyuta təklifindən artıqlığına gətirib çıxarır. Bu hal milli valyutanın dəyərini aşağı endirərək inflyasiyaya səbəb olur. Tədiyə balansının tarazlaşdırılması məqsədilə xarici valyuta kimi cəlb edilən kreditlər hökumət tərəfindən ölkənin valyuta birjasında təklif edilərək milli valyutanın dəyərinin yüksəlməsinə və sabitliyinə kömək edir. Bu istiqamətdən yaranan dövlət borcları daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələrə xasdır. Əksər hallarda bu ölkələr sözü gedən səbəb üzündən milli valyuta dəyərinin qeyri sabitliyi ilə üzləşir.

Tədiyə balansının tarazlaşması məqsədilə cəlb edilən borc vəsaitlərinin bir sıra üstünlükləri vardır. Bu kreditlər dövləti borc öhdəlikləri ilə qarşı-qarşıya qoyulsa da, makroiqtisadi siyasət baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu məqsədlə cəlb edilən xarici vəsaitlərin kreditorları kimi beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və xarici dövlətlərin kommersiya bankları çıxış edir. Təqdim olunan kreditlər aşağı faiz və güzəştli şərtlər ilə verilir.

Dövlət borclarının ödənilməsi səbəbindən yaranan borc münasibətləri dövlət borclarının idarə edilməsinin əsas üsullarından biri kimi qəbul olunur. Bu zaman dövlətin borc ödəmək məqsədilə yenidən borclanması səbəbi kimi vaxtı çatmış dövlət borclarının ödənilməsinə və əvvəlki dövlət borclarının yenisi ilə əvəz edilməsinə göstərmək olar. Dövlət hər hansı səbəb üzündən müəyyən edilmiş vaxt ərzində ödənilməyən borc öhdəliklərinin icrasını həyata keçirmiş olur. Bu zaman borc müqaviləsinin şərtləri əvvəlkinə nisbətən ağır da ola bilər. Bu vəziyyət dövlətin yeni borc münasibətlərinə girməsi məcburiyyətdən irəli gəlir.

Dövlətin əsas məqsədi əvvəlki dövlət borclarının ödənilməsindən çox, həmin öhdəliklərin yüngülləşdirilməsidir. Bu zaman əvvəlki borc öhdəliklərinin əvəz edilməsi aşağıdakı formalarda həyata keçirilir:

- Nisbətən yüksək faizli borcların aşağı faizli borclarla əvəz edilməsi;
- Qısamüddətli borcların uzun müddətli borclarla əvəz edilməsi;
- Həm müddəti, həm də faizi baxımından əvvəlki dövlət borclarının güzəştli borclarla əvəz edilməsi;

Əvvəlki dövlət borclarının maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə yaranmış dövlət borcları ölkəmizin maliyyə siyasətinə, o cümlədən borc siyasətinə xidmət edir. Ölkəmizdə də bu istiqamətli dövlət borclarının demək olar ki, hamısı dövlət qiymətli kağızlarının payına düşür. Buna səbəb olan əsas amillərdən biri də dövlət borc alətlərinin daha qısamüddətli olmasıdır. Dövlət qiymətli kağızlarının böyük payını təşkil edən dövlət qısamüddətli istiqrazlarının ödəniş vaxtı, ortahesabla 90 gün olduğundan onların maliyyələşdirilməsində yeni borc öhdəliklərindən istifadə olunur. Əvvəlki dövlət borclarının maliyyələşdirilməsi məqsədilə yaranan borclar daha çox ağır borc öhdəliklərinə malik dövlətlərə aiddir. [8]

Müxtəlif vaxtlarda və fərqli səbəblər üzündən ölkədə fəvqəladə hadisələr meydana çıxı bilər. Öncədən fəvqəladə xərclərin ödənilməsi üçün dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilmiş maliyyə fondları mövcuddur. Bir çox hallarda bu maliyyə fondları fəvqəladə xərcləri ödəyə bilər. Bu zaman dövlət maliyyə vəsaitlərinə əl atır. Bu maliyyə vəsaitlərinin bir hissəsi də dövlət borclanması ilə bağlıdır. Belə ki, hökumət qeyd olunan səbəb üzündən borc vəsaitləri cəlb etmiş olur.

Dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin istiqaməti əvvəlki ildən etibarən müəyyənlişdirilir. Lakin, bəzən dövlətlər müharibələr, terror hadisələri, böhranlar və təbii fəlakətlər kimi fəvqəladə hadisələrlə üzləşdiyi üçün onlar gözlənilməz xərclərlə qarşı-qarşıya qalır. Belə xərclər hər il meydana gəlməyə də, onların təsir dairələri uzun müddətli vaxt intervalını əhatə edir.

Müharibə dövründə dövlətin xərcləri əvvəlki sülh zamanı ilə müqayisədə dəfələrlə artır. Ancaq adətən, dövlət büdcəsində çox zaman adi xərcləri qarşılayacaq qədər vəsait olur. Bu zaman, planlaşdırılmamış xərclərin öhdəsindən gəlmək üçün dövlətin ağına gələn ilk siyasət normal olaraq vergiləri artırmaqdır. Lakin, vergi gəlirlərinin büdcəyə daxil olması xeyli zaman tələb etdiyi üçün və dövlətə pul vəsaiti həmin dövrdə təcili lazım olduğu üçün, dövlət yeganə çıxış yolu kimi borc vəsaitinə müraciət edir.

Təbii fəlakət zamanında isə baş verən çətinliklərdən dolayı yaşayış səviyyəsi və gəlirlər aşağı düşür. Bu zaman dövlətlər yeni vergi növləri tətbiq etmək və yaxud mövcud vergi dərəcələrini artırmaq kimi metodlara da müraciət etməklə avtomatik nəticə əldə etmədiklərinə görə, belə vaxtda da borc vəsaitlərinə müraciət ən yaxşı çıxış yoludur.

Təbii fəlakətlərlə ən çox üzləşən dövlətlərdən olan Yaponiya və Çin də artan xərclərin maliyyələşdirilməsində dövlət borclarından istifadə edir.

Qlobal dünyanın ən böyük problemlərindən olan terror hadisələrinin də maliyyələşdirilməsi zamanı dövlət borclarına müraciət olunur. Müasir tarixdə ABŞ 2001-ci ildə baş vermiş terror hadisəsi ilə əlaqədar xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün borc vəsaitinə müraciət edib.

Fövqəladə vəziyyətlərdə yaranan xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün alınan borclar özündə aşağıda sadalanan bir sıra fərqli xüsusiyyətləri əks etdirir:

- bu borclar ciddi pul ehtiyaclarından irəli gəlməklə, hər hansı bir iqtisadi siyasətə xidmət etmir;

- bu borclar istehsal xarakterli sayılmır. Çünki, bu vəsaitlərin istifadəsi zamanı əsas məqsəd mənfəət əldə edilməsi deyil, zəruri xərclərin ödənilməsidir;

- bu vəsaitlərin qaytarılması vasitəsi kimi, bütün maliyyə qaynaqları çıxış edir. Yəni, bu borclar yönəldiyi sahənin hesabına ödənilmir.

Borc vəsaitlərinin qaytarılması vasitəsi kimi digər maliyyə qaynaqları çıxış edir. Yəni, borclar istiqamətləndirildiyi sahənin hesabına ödənilmir. Planlaşdırılmayan hadisələrin maliyyələşdirilməsi məqsədilə yaranan dövlət borclarının üstünlükləri haqda demək olar ki, bu vəsaitlər dövlətin ağır borc öhdəliklərinə aid edilir və belə hadisələr zamanı meydana çıxan lazımı xərclərin ödənilməsində daxili potensialın, qeyri-borc vəsaitlərinin ön plana keçməsi daha məqsədəuyğundur.

II Fəsil Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında dövlət borcunun tənzimlənməsi sisteminin təhlili

2.1 Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun müasir vəziyyətinin təhlili

Bütün ölkələrin milli iqtisadi sisteminin inkişafında borc amili xüsusi rolu oynayır. Borc anlayışı iqtisadi münasibətlər sistemində mühüm bir element olmaqla, iqtisadi anlayışlar kompleksinin tərkibinə daxildir. Borc vəsaitlərindən istifadə ilə əlaqədar yaranan borc münasibətləri iqtisadi münasibətlər sisteminin bir altsistemi kimi çıxış edir. Borc özü də bir iqtisadi kateqoriya olmaqla, bir iqtisadi fəaliyyət subyektinin digərinə qaytarmalı olduğu vəsaitlərin məcmusu kimi başa düşülür. Dövlət borcları Azərbaycanda da ölkənin maliyyə-kredit sisteminin sabitliyini və möhkəmliyini xarakterizə edən əsas göstəricilərdən biridir.

Daxili dövlət borcu - Azərbaycan Respublikası adından Azərbaycan Respublikasının rezidentləri ilə bağlanmış müqavilələrin öhdəlikləri üzrə borcdur.

Xarici dövlət borcu- Azərbaycan Respublikası adından Azərbaycan Respublikasının qeyri-rezidentlər ilə bağlanmış müqavilələrin öhdəlikləri üzrə borcdur.

Ümumiyyətlə, Respublikamızda dövlət borclarının mövcud durumunu təhlil edərkən ayrı-ayrılıqda həm daxili, həm də xarici borcların tərkibi və quruluşunda baş verən dəyişikliklər, onların səbəbləri də tam araşdırılmalıdır.

Təhlil üçün, ilkin olaraq daxili dövlət borcunu nəzərdən keçirək. Daxili borclar dövlət borcların ən mühüm hissəsini təşkil edir. Belə ki, dövlətin qısamüddətli pul vəsaitlərinə yarandığı ehtiyacı demək olar ki, bütün hallarda daxili dövlət borcları ödəyir.

Hazırda AR-ın dövlət daxili borcunu təşkil edən əsas komponentlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Dövlət İstiqrazları (Qısa və Orta Müddətli);
- Mərkəzi Bankın notları;

- Mərkəzləşdirilmiş kredit resursları üzrə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının silinmiş əsas borcu məbləğində yerləşdirilmiş dövlət qiymətli kağızları;
- Vaxtı çatmış dövlət zəmanətli borcların təkrar kreditləşdirilməsi və digər öhdəliklər üzrə yaranan borclar.

	2015 (yanvar- dekabr)	2014 (yanvar- dekabr)	Məbləğ üzrə fərq(%)
<i>Dövlət istiqrazları</i>	20 793 459	107 908 649	-81%
<i>Dövlət istiqrazları (ilkin bazar)</i>	-	80 311 321	-
<i>Dövlət istiqrazları (təkrar bazar)</i>	20 793 459	27 597 328	-25%
<i>Mərkəzi Bankın notları</i>	-	507 865 060	-
<i>Mərkəzi Bankın notları (ilkin bazar)</i>	-	158 054 772	-
<i>Mərkəzi Bankın notları (təkrar bazar)</i>	-	349 810 288	-
<i>Dövlət istiqrazları (repo/əks-repo)</i>	32 217 601	2 005 474	16,1 dəfə
<i>Mərkəzi Bankın notları (repo/əks-repo)</i>	-	3 346 063 308	-

Cədvəl 2.1 Dövlət qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsi (manatla)
Mənbə : AR Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi (scs.gov.az)

Cədvəl 2.1-dən gördüyümüz kimi 2015-ci ildə 21mln.Azn, 2014-cü ildə isə 108mln.Azn olmuşdur. 2015-ci il ərzində Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət istiqrazlarının emissiyasının baş tutmaması dövlət qiymətli kağızlar bazarında əqdlərin həcminə, eləcə də onlarla həyata keçirilən repo/əks repo əməliyyatlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Belə ki, hesabat dövrü ərzində dövlət istiqrazları ilə 20,8 milyon manatlıq təkrar bazar əməliyyatları və 32,2 milyon

manat həcmində 4 repo/əks repo əməliyyatları, eləcə də 81,6 milyon manat həcmində korporativ istiqrazlarla banklararası repo/əks repo əməliyyatları həyata keçirilmişdir ki, nəticədə 2015-ci il ərzində dövlət qiymətli kağızlar bazarının həcmi 144,6 milyon manata çatmışdır. Bu isə aşağı göstəricidir. Bununla yanaşı, dövlət istiqrazlarının orta gəlirlilik səviyəsində ildən ilə aşağı düşmüşdür.

Bu cəhət daxili borc bazarında dövlətin investisiya həvəsinin və imkanlarının getdikcə azalmasına dəlalət edir və nəticədə, bu amil Azərbaycanda davamlı olaraq xarici borcların sürətlə artmasına gətirib çıxaracaqdır.

Beləliklə, 2015-cü il ərzində Maliyyə Nazirliyi tərəfindən buraxılan istiqrazların həcmnin azalması, eləcə də Mərkəzi Bank tərəfindən aparılan yumşaq pul siyasəti fonunda not bazarı əməliyyatlarında müşahidə olunan azalma dövlət qiymətli kağızlar bazarının geriləməsinə səbəb olmuşdur.

Daxili dövlət borclarının tərkibinə dövlət zəmanəti də daxil edilir. Dövlət yerli hakimiyyət orqanları və idarələrinin, bələdiyyə mənzil-tikintisini və sosial infrastrukturu maliyyələşdirən xüsusi korporasiyaların, xüsusi kredit təşkilatların əsaslı vəsait qoyuluşu cəlb etmək məqsədi ilə buraxdığı istiqraz vərəqələrinə zəmanət verə bilər. İstiqrazlara zəmanət verilməsi investorların təminat verilmiş qiymətli kağızlara onların etibarlılığın artırılması ilə əlaqədar olaraq qoyuluşların cəlb edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir. Zəmanət verilmiş məbləğ daxili dövlət borcuna daxil edilir. Bununla yanaşı onlar faktiki (borcalan öz öhdəliyini ödəmək imkanında olmadığı hallarda) olaraq deyil, yalnız potensial olaraq dövlət borcunu ifadə edir.

Qeyd edək ki, yaxın zamanlardan 1992-1996-cı illərdə dövlət büdcəsinin kəsirinin örtülməsi üçün Mərkəzi Bankdan istifadə edilmiş, mərkəzləşdirilmiş kredit resursunu qaytarmaq məqsədi ilə buraxılan istiqraz vərəqələri, 2001-ci il Dövlət Daxili Uduşlu İstiqraz Vərəqələri (DDUİV) və SSRİ dövründən qaytarılmamış əhali əmanətləri üzrə yaranan borclar da daxili dövlət borclarının əsas komponentlərindən sayılırdı.

Məlumdur ki, 90-cı illərin əvvəllərində büdcə kəsirinin əsas hissəsi Azərbaycan banklarının hökumətə verdiyi kreditlərin hesabına örtülürdü. 1996-cı ildən başlayaraq büdcə kəsirinin emissiya yolu ilə maliyyələşməsi dayandırıldı və Maliyyə Nazirliyi Mərkəzi Bank qarşısında borcunun qismən ödənilməsinə başladı. Məhz,həmin il Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsi kəsirinin örtülməsi məqsədilə dövlət daxili borc öhdəliklərinin (alətlərinin) buraxılması ilə AR-nın dövlət borcunun strukturunda xeyli dəyişiklik baş vermişdir.2001-ci il buraxılışı DDUİV-ə isə əhali tərəfindən marağın azalması və bu istiqrazların satışından dövlət büdcəsinə az gəlir daxil olduğuna görə,AR Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 2006-cı il 16 noyabr tarixindən etibarən onların satışı dayandırılmışdır. SSRİ dövründən qalmış əmanətlərin də AR Prezidentinin Fərmanına əsasən, 1 iyun 2012-ci il tarixindən 31 dekabr 2013-cü ilə qədər fərdi birdəfəlik ödənişi həyata keçirilmişdir.

Göstəricilər	2012	2013	2014	2015
Daxili dövlət borcuna xidmət üzrə ümumi məbləğ	126.466.0040	133.351.490,0	83.272.467,0	73.238.537,0
faiz ödənişləri	30.289.924,0	30.264.508,0	20.225.483,0	20.201.553,0
əsas borc üzrə ödənişlər	96.176.080,0	103.086.982,0	63.046.984,0	53.036.984,0
Daxili dövlət borcuna xidmət üzrə ödənişin artım səviyyəsi	5%	6%	-37%	-12%

Cədvəl 2.2 Daxili borcları üzrə ödəniş məbləğləri(manatla)

Mənbə:Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi

Cədvəldə göründüyü kimi,2012-2015-ci illər ərzində ölkəmizdə daxili borclar üzrə ödəniş məbləği daha da azalmışdır.Bu da ölkənin daha çox xarici dövlət borcundan istifadəsini göstərir.2016-cı il dövlət büdcəsi layihəsinə istinadən verildiyi məlumata əsasən, gələn il daxili dövlət borcu üzrə ödənişlər 301,065 mln. manat həcmində proqnozlaşdırılır. Bunun da 43,624 mln. manatı faiz

ödənişlərinə, 257,441 mln. manatı isə əsas borc üzrə ödənişlərin payına düşür. Nəticədə, daxili dövlət borcuna xidmət üzrə ödəniş 4,1 dəfə artacağı gözlənilir. Bu isə müsbət hal kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki, ölkənin xarici borclara nisbətən daxili borclardan istifadəsi daha məqsədə uyğundur.

Hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycanda da dövlət borcunun səmərəliliyi baxımdan daxili borclar əlverişli sayılır. Lakin Azərbaycanda, dövlət borclarının tərkibində daxili borclar daha azdır. Bu da, ölkədə maliyyə bazarlarının o cümlədən qiymətli kağızlar bazarının zəif inkişafından irəli gəlir. Daxili maliyyə bazarının belə aşağı səviyyə inkişaf etməsinin bir sıra səbələri vardır. Belə ki, əgər daxili bazar inkişaf etməyibsə ya əhali öz pulunu dövlətə borc şəklində vermək istəmir, ya da dövlət bu borcu almaq istəmir. Əhalinin dövlətə borc vermək istəməməsinin səbəbi isə qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etməməsi, dövlətə verilmiş borcların qaytarılacağına ümidin olmaması, yəni dövlətə inamın zəifliyi və s. Dövlətə inamın artırılması üçün qiymətli kağızlar bazarının yenidən qurulması, təkmilləşdirilməsi və daxili maliyyə bazarının qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və daxili borclanma üçün vasitələrin artırılması lazımdır.

Daxili dövlət borclarımızın istifadəsinin əsas məqsədlərinə isə dövlət büdcəsinin kəsirinin ödənilməsi, tədiyə balansının tarazlaşdırılması, investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi, əvvəl bağlanmış müqavilələr üzrə daxili dövlət borclarına xidmət edilməsi və dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən zəruri mal və xidmətlər üzrə idxalın maliyyələşdirilməsi daxildir.

Azərbaycanda dövlət borclarının təhlili üçün xarici dövlət borclarında tədqiqi də çox önəmlidir. Çünki, ölkənin xarici borcları onun dünya iqtisadi sistemində inteqrasiya səviyyəsini və ölkənin iqtisadi və siyasi cəhətdən xaricdən asılılıq səviyyəsini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Azərbaycan hökuməti də çox vəsait tələb olunan, həlli vacib layihələrinin reallaşdırılması üçün aktivlik göstərərək xarici dövlət borclarına müraciət edir. Xarici borclar üzrə Azərbaycanın indiyədək cəlb etdiyi kreditləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1) Birbaşa dövlətə verilən kreditlər. Bu kreditlər əsasən beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından hökumətin iqtisadi islahatları dəstəkləməsi üçün aldığı kreditlərdir. Məsələn, BVF-dən alınmış Stend-by, STF, ESAF və digər reabilitasiya kreditləri birbaşa dövlətə verilən kreditlərdir.

2) Dövlət zəmanətli borclar. Bu borclara beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün alınmış güzəştli kreditlərdir. Məsələn, Beynəlxalq İnkişaf Agentliyindən alınmış neft sektoruna texniki yardım, Bakının su təchizatı, ərəzilərin bərpa edilməsi üzrə pilot layihə və.s. üzrə alınan kreditlər bu təyinatlı kreditlərdir.

3) Kommersiya kreditləri. Bu cür borclara müxtəlif təşkilatlardan investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün kommersiya şərtləri ilə alınmış kreditlər aiddir. Bu Yaponiya Eksimbankı, kommersiya banklarının müxtəlif maliyyə təşkilatlarından aldığı kreditləri misal gətirmək olar.

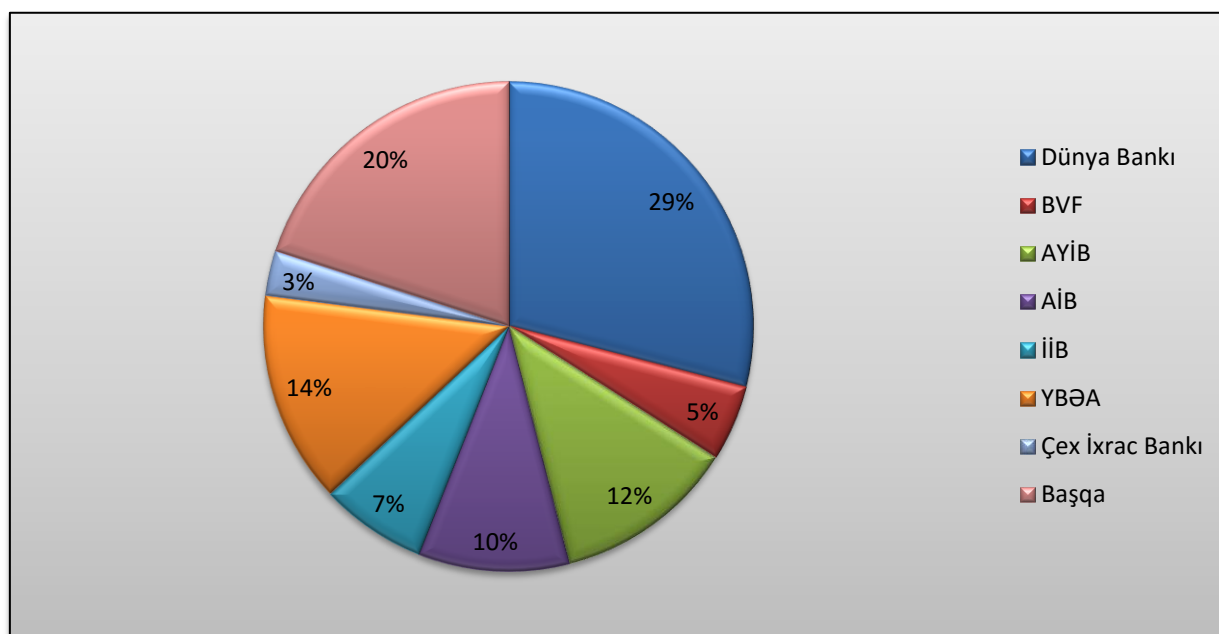
4) MDB dövlətlərinə olan borclar. Bura Türkmənistana və Özbəkistana olan borclar aiddir.

Respublikamızda xarici dövlət borcları üzrə alınmış vəsaitlərin əsas istifadə məqsədlərinə dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsi, tədiyyə balansının saxlanması, investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi, xammalın, enerji resurslarının və digər məhsullarının idxalı, kreditlər üzrə dövlət zəmanətləri ilə əlaqədar öhdəliklərin yerinə yetirilməsi aiddir.

Respublikamız 1991-ci ildə SSRİ-nin süqutu ilə müstəqillik qazanandan sonra iqtisadiyyatının transformasiyası üçün ilk olaraq, 1992-ci ildə Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı ilə əməkdaşlığa başlayıb və təxminən 2 il sonra ilk borcunu alıb. Daha sonra, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyi də daxil olmaqla bir sıra beynəlxalq və regional maliyyə institutları ilə əməkdaşlığını genişləndirib. Bu əməkdaşlığın nəticəsi olaraq Azərbaycan son 15 ildə ən müxtəlif təyinatlı layihələr üçün xarici borcları cəlb edib.

Azərbaycanın aldığı xarici kreditlərin donorları sırasında ilk yer dünyada iqtisadi inkişaf məqsədlərinə xidmət edən ən böyük donor təşkilatlarından olan

Dünya Bankının payına düşür. Sonrakı yerlər isə Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyi, Asiya İnkişaf Bankı, AYİB (Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı), İslam İnkişaf Bankı və digər beynəlxalq maliyyə qurumları arasında bölüşdürülüb.

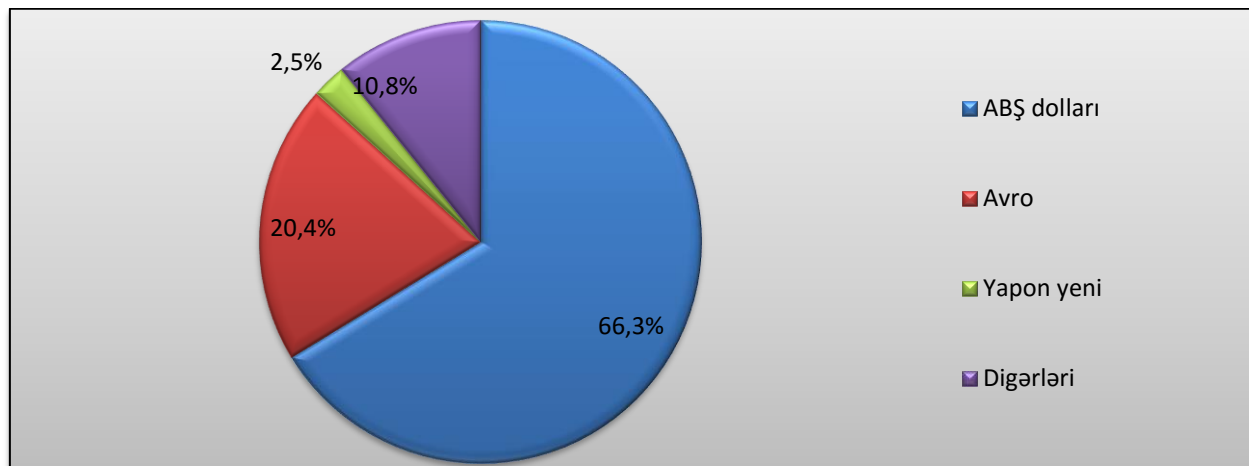
Qrafik 2.1 2016-cı il üzrə kredit sazişlərinin donorlar üzrə strukturu (mln. ABŞ dolları)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi

İmzalanmış kredit sazişlərinin donorlar üzrə strukturuna nəzər yetirsək, Dünya Bankı 29, Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyi 14, AYİB 12, AİB 10, İslam İnkişaf Bankı 7 faiz payla əsas kreditorlar siyahısındadır. 2004-cü ilədək Azərbaycanın iki əsas kreditorundan biri olmuş BVF isə 5% paya malikdir. Hökumətin bu qurumlardan kredit alınmasını dayandırdıqda bu payın sonrakı illər üçün daha azalacağı gözlənilir. Qrafik 2.1-dən göründüyü kimi, imzalanmış kredit sazişlərinin 20%-i digər donorların payına düşür ki, burada Çin hökumətindən tutmuş ərəb fondlarındak, Şotlandiyanın “Royal Bank”ından tutmuş ABŞ-ın İxrac-İdxal Bankınadək 20-dən çox maliyyə-kredit qurumunun adı var.

Xarici dövlət borcunun əsas hissəsini ABŞ dolları ilə nominasiya olunmuş kreditlər təşkil edir (66,3%). Azərbaycanın xarici borc zənbilində avronun payı

20,4%, Yaponiya yeninin payı isə 2,5% olmuşdur. BVF-nin xüsusi borcalma hüquqlarının – SDR-in (Special Drawing Rights) payı isə 8,8% təşkil etmişdir. Bundan başqa, xarici borc zənbilində BƏƏ dirhəmi – 8.8 faiz, İslam dinarı – 0.6 faiz, Səudiyyə rialı – 0.4 faiz, Küveyt dinarı – 0.2 faiz. təşkil edir.[31]

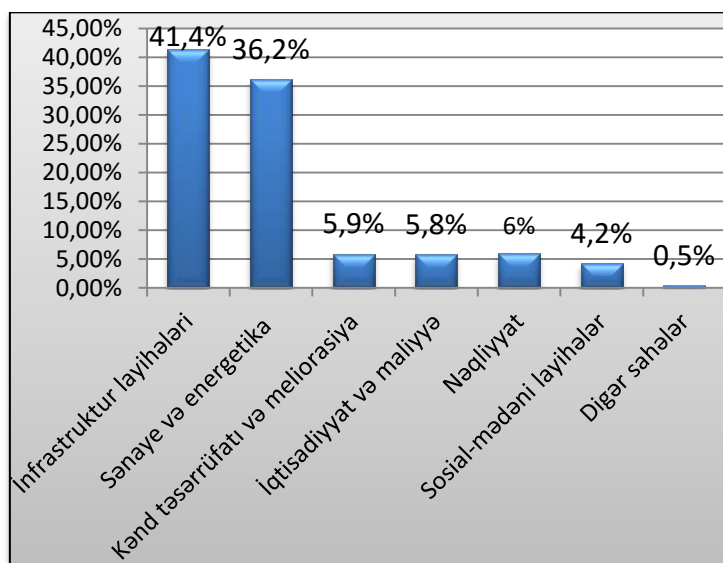
Qrafik 2.2 01 Yanvar 2016-cü il tarixinə Azərbaycanın xarici borc üzrə alınan kreditlərinin valyuta tərkibi

Mənbə: Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi

Digər dövlətlərdə olduğu kimi, artıq son zamanlar alınan borcların idarə edilməsi probleminin bizim ölkədə də baş qaldırması özünü aydın büruzə verir. Burada ilk problemli məsələ, əldə olunan borcların məqsədli istifadəsi ilə bağlıdır. Bilidiyimiz kimi, imzalanan borc müqavilələrinin uğurlu tətbiqinin ilk şərti əldə olunan vəsaitin təyinatı üzrə xərclənməsidir. Amma, bəzən bu kreditlərin səmərəsiz istiqamətlərə xərclənərək, korrupsiyanın “yeminə” çevrilməsinin şahidi oluruq. Yəni, belə kreditlərin heç bir dəyər qazandırmayan layihələrə sərf olunması və həmin kredit portfelinin ildən-ilə şişməsi dövlət borclarının idarə edilməsində ciddi narahatlıq yaradan məsələyə çevrilir. Bu problemin digər tərəfi isə, Respublikamızda hələ indiyə qədər aidiyyəti qurumlar tərəfindən dövlət borcları üzrə əhatəli İcmal Hesabatın hazırlanmaması ilə bağlıdır.

Növbəti problem isə, alınan xarici borcların sahələr üzrə bölüşdürülməsi ilə əlaqədardır. Alınan borcların diversifikasiyasında xeyli qeyri-bərabərlik müşahidə olunur. Alınan kreditlərin ən çox infrastruktur layihələri (41.4%) və energetika

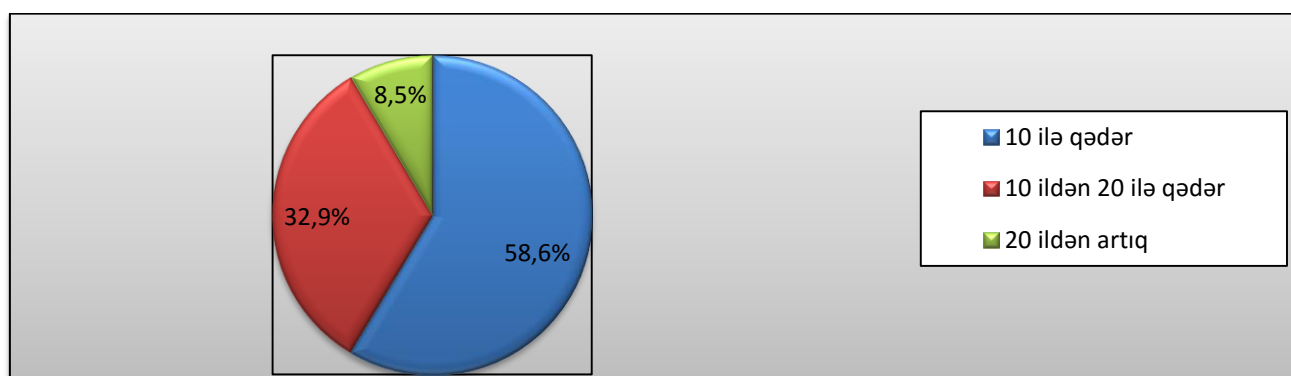
sektoruna (36.2%) yönləndirildiyi görünür. Bu isə, nəticədə Respublikamızın prioritet istiqamətlərindən olan qeyri-neft sektorunun inkişafının ləngiməsinə səbəb olur.

Qrafik 2.3 Azərbaycanın aldığı kreditlər üzrə dövlət borcunun sahələr üzrə istiqaməti

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının veb saytı (cbar.az)

Qrafikdən göründüyü kimi 2015-cü il tarixinə əldə olunan kreditlərin sahələr üzrə istifadəsinin qeyri-bərabərliyi aydın görünür. İstifadə edilmiş xarici kreditlər üzrə dövlət borclarının daha çox payı yol infrastruktur və sənaye-energetika sahələrinə istiqamətlənmişdir.

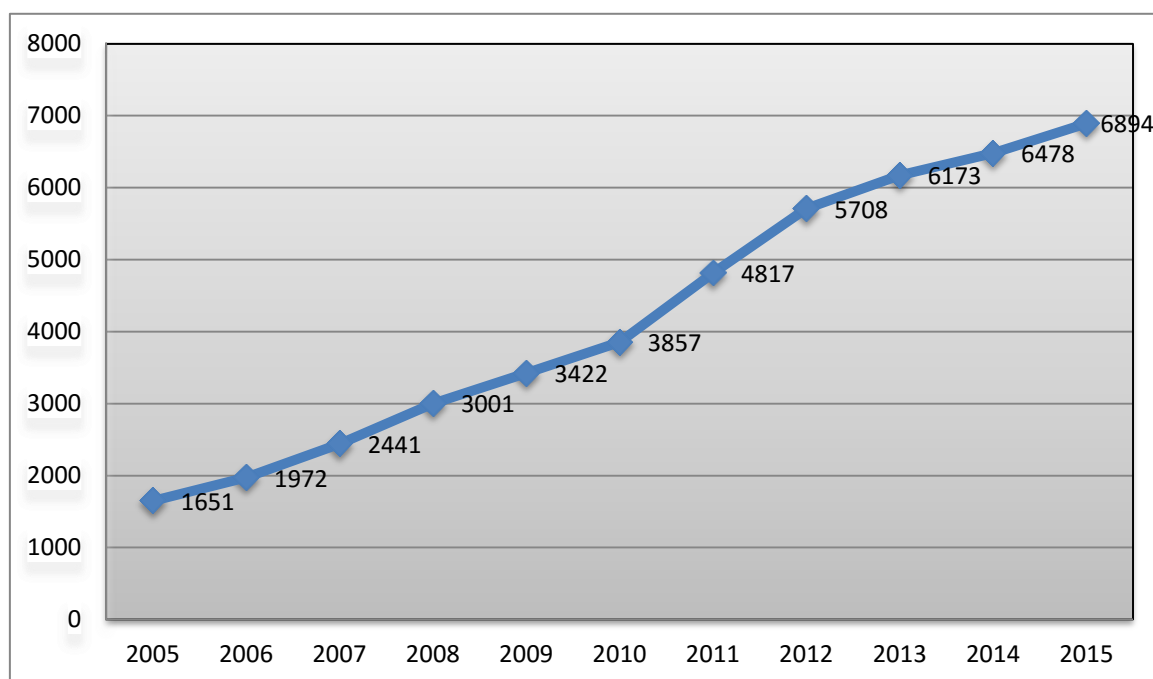

Qrafik 2.4 1 yanvar 2016-cu il tarixə imzalanmış xarici kreditlərin ödənmə müddəti üzrə strukturu

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi

Xarici borcların idarə edilməsinin növbəti probleminin mənbəyi imzalanmış kreditlərin ödənmə müddətlərindən qaynaqlanır. Aşağıdakı Diaqramdan da görünür ki, 1 yanvar 2016-cü il tarixinə imzalanmış sazişlər üzrə kreditlərin 58,6 %-i hesabat dövründən sonra 10 ilə qədər müddətə, 32,9 %-i 10-20 ilə qədər olan müddətə, 8,5 faizi isə 20 ildən yuxarı olan müddətdə imzalanıb. Bu da o deməkdir ki, hazırkı və sonrakı onilliklər ərzində Azərbaycan indiyədək imzaladığı xarici kredit sazişləri üzrə ödənişlər həyata keçirməlidir.

Azərbaycan Respublikasının xarici dövlət borcu 01 yanvar 2016-cı il tarixinə göstərildiyi məlumata əsasən, 6,894.3 milyon ABŞ dolları (10,751.0 milyon manat), xarici dövlət borcunun Ümumi Daxili Məhsula olan nisbəti 19.8 faiz təşkil etmişdir. Borca hökumətin birbaşa öhdəlikləri və dövlət zəmanətilə cəlb edilmiş kreditlər üzrə şərti öhdəliklər daxil edilmişdir. Ölkəyə cəlb edilmiş kreditlərin 36,2 faizini sabit dərəcə ilə kreditlər, 63,8 faizini isə dəyişkən dərəcə ilə kreditlər təşkil etmişdir. 2015-ci ildə adambaşına düşən xarici borc 686 ABŞ dollar təşkil etmişdir.[4;31] Aşağıdakı qrafikdə də ölkəmizin illər üzrə xarici borclarının makroiqtisadi vəziyyəti əks olunub:

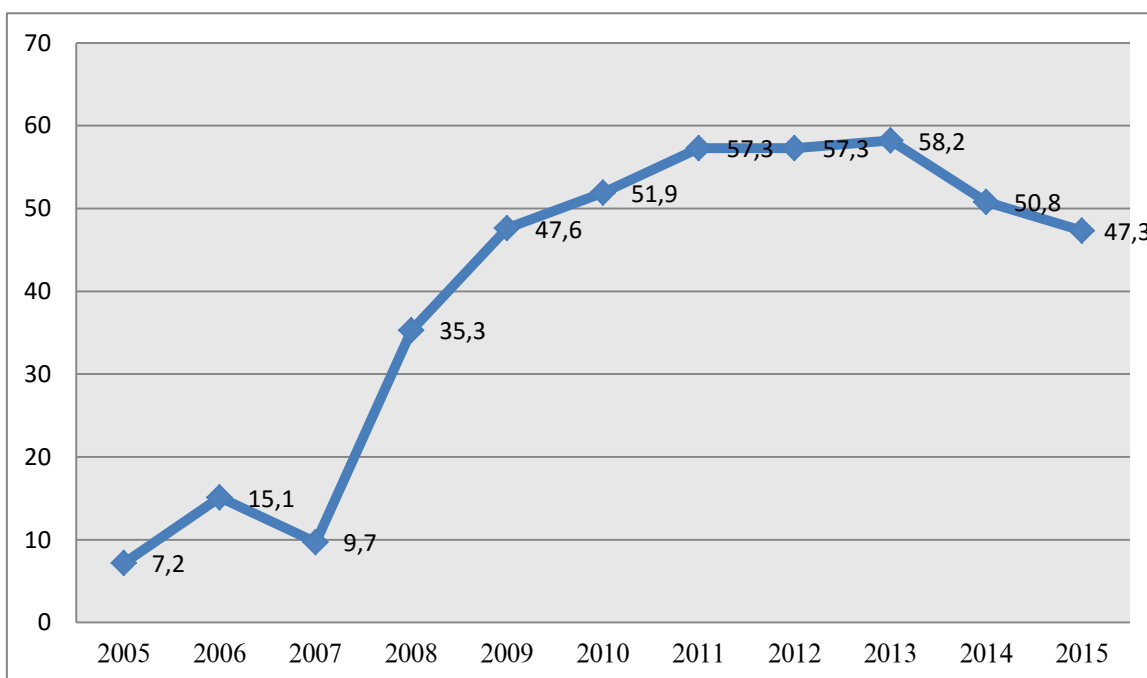

Qrafik 2.5 Azərbaycanın 2005-2015 ci illəri əhatə edən xarici borcları (mlrd ABŞ dolları)

Mənbə : Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi

Qrafikdən də gördüyümüz kimi, ölkəmizin xarici borclardan istifadəsi ilbəil artır. Lakin, qeyd etməliyik ki, bizim kimi iri neft gəlirlərinə sahib olan və xarici investisiyaların da yüksək həcmdə daxil olduğu bir ölkənin tez-tez xarici borclara müraciət etməsi ürək açan bir vəziyyət deyil. Fikrimcə, bu problemin meydana çıxmasının əsas səbəbi ölkəmizdə fiskal və monetar hesabatlılığın nisbətən aşağı səviyyədə olmasıdır.

Hal-hazırda ölkə iqtisadiyyatına böyük neft pullarının axdığı və dövlət büdcəsində ARDNF-in transfertlərin hesabına iri həcmdə borcların qaytarılmasında problem yaşanmır.

Qrafik 2.6 2005-2015-ci illərdə Dövlət Neft Fondundan transfertin dövlət büdcə gəlirlərində nisbəti

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik hesabatı

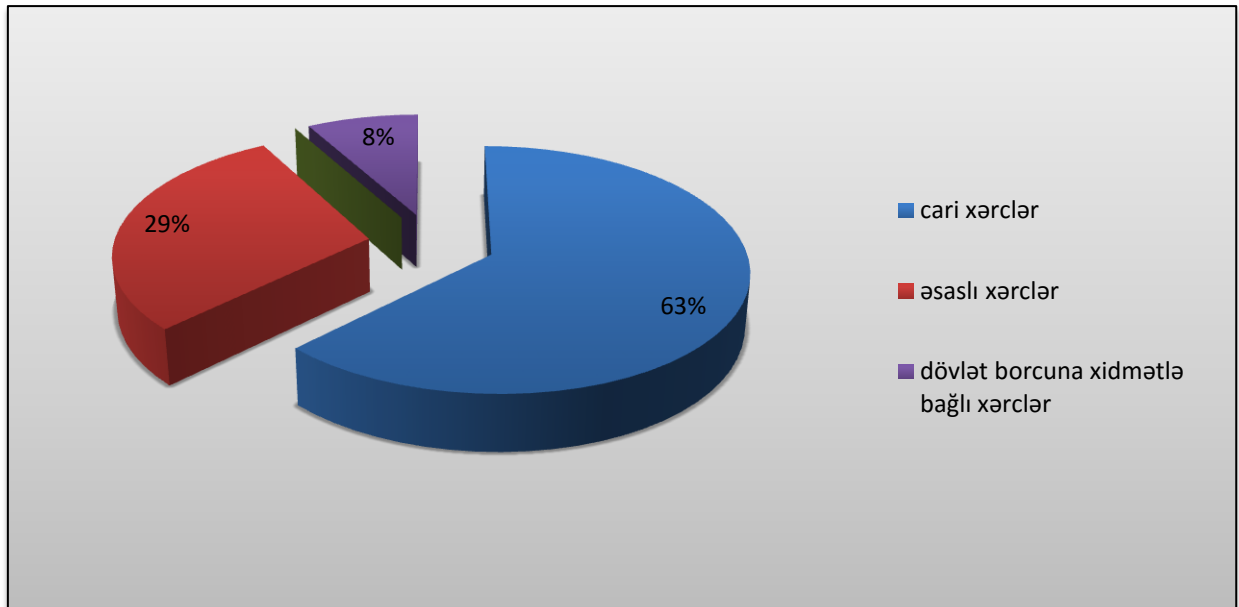
Qrafikdən alınan nəticə bizə hələ də Azərbaycanın neft gəlirlərindən asılılığını göstərir. Lakin, statistikalar göstərir ki, xarici borcların tərkibinin əsas hissəsini əhatə edən uzunmüddətli kreditlərin ödənilməsi sonrakı onillik məhz Azərbaycanın neft gəlirlərinin azalacağına dövrə təsadüf edəcək.

ARDNF-nin proqnozlarına görə, 2015-ci ildən başlayaraq fondun Azəri-Çıraq-Günəşli üzrə gəlirləri azalmağa başlayacaq. O biri tərəfdən ARDNF-dən dövlət

büdcəsinə transferlərin ilbəil artdığını nəzərə alsaq, bir neçə il sonra, xüsusən də postneft dövründə Azərbaycanın xarici borclarını ödəməsində problemlər yarana bilər. Bu ölkəmizin neftdən asılı bir ölkə olduğunu göstərir.

Düşünmək olar ki, dünya iqtisadiyyatında böhran meyillərinin səngiməməsi, bu səbəbdən beynəlxalq neft birjalarında «qara qızıl»ın qiymətinin enməsi riskinin qalması da ölkəmizin xarici borcların vaxtlı-vaxtında qaytarılması probleminin mövcudluğunu göstərir. Bu problemin də kökünün qeyri-neft sektorunun zəif inkişafına dayandığı nəzərə çarpır.

Dünya bazarlarında neftin qiymətinin kəskin enməsi müvafiq olaraq dövlət büdcəsinin gəlirlərində neft sektorundan daxilolmaların azalması ilə nəticələnib. Qeyd edilən amillər nəzərə alınmaqla, gələn ilin dövlət büdcəsinin gəlirləri ümumi daxili məhsulun 25,2 faiz həcmində olmaqla 14 milyard 566 milyon manat təşkil etmişdir. Bu da əvvəlki illə müqayisədə 4872,0 mln manat və yaxud 25,1 faiz azdır. Xərcləri isə ümumi daxili məhsulun 28,2 faiz həcmində olmaqla 16 milyard 264 milyon manat proqnozlaşdırılıb. Bu isə 2015-cı illə müqayisədə 4836,0 mln və yaxud 22,9 faiz azdır. Dövlət büdcəsi xərclərinin 62,6 faizi və yaxud 10 milyard 188 milyon manatı cari xərclərə, 29,7 faizi və yaxud 4 milyard 826 milyon manatı əsaslı xərclərə, 7,7 faizi və yaxud 1 milyard 250 milyon manatı dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclərə yönəldiləcək. Bu da cari ildəki ilə müqayisədə 61% çoxdur. Ancaq bu vəziyyəti real qiymətləndirmək lazımdır. Buna misal olaraq, vaxtilə ölkəmizin bu günkü inkişaf səviyyəsinə gəlib çıxmasını - iqtisadi inkişafını təmin etmiş Bakı-Tiflis-Ceyhan neft boru kəmərinin mehz xaricdən cəlb edilən borc vəsaitləri hesabına tikildiyini xatırlamaq kifayətdir. Sözügedən layihənin reallaşması üçün müəyyən vəsaiti bilavasitə dövlətimiz özü qoysa da, qalan 70%-ə yaxın hissəsi xarici borc hesabına həyata keçirilmişdir. Burdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclər artsa belə dövlət borcundan səmərəli istifadə etməklə, lazım olan sahələri maliyyələşdirməklə yüksək nəticə əldə edə bilərik. [31;34]

Qrafik 2.6 Dövlət büdcəsi xərclərinin struktru(mln.manatla,faizlə)

Mənbə:Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi

Cədvəl göründüyü 2012-2015-cil illər arası xarici dövlət borcuna xidmətlə əlaqədar məbləğ ilbəil artmışdır.2015-ci tarixə qədər xarici dövlət borcuna xidmətin məbləği 2 283 mrd manat təşkil edir.Bununda 32%-i yəni 730 mln manatını faiz ödənişləri təşkil etmişdir.Son dövrdə bu rəqəmin daha da artacağı gözlənilir.

Göstəricilər	2012	2013	2014	2015
Xarici dövlət borcuna xidmət üzrə ümumi məbləğ	235.945.309,0	647.336.077,0	697.229.593,0	702.963.615,0
faiz ödənişləri	121.109.537,0	165.126.355,0	204.581.902,0	239.670.496,0
əsas borc üzrə ödənişlər	114.835.772,0	482.209.722,0	492.647.691,0	463.293.119,0
Xarici dövlət borcuna xidmətin artım səviyyəsi	5%	75%	8%	1%

Cədvəl 2.3 Xarici Dövlət büdcəsinə xidmət üzrə dövlət büdcəsinin məbləği(manatla)

Mənbə:Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi

Respublikamızda dövlət borclarının idarə edilməsi sistemini araşdırarkən ən çox problem yaradan dövlət zəmanətli borcların təhlili də vacib məsələlərdən

biridir. Bu problemin həlli üçün "Dövlət borcu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa edilmiş 13 noyabr 2007-ci il tarixli düzəlişlə dövlət zəmanəti ilə alınan borcların idarə edilməsi üçün "Təminat Fondu" yaradılıb. Dövlət büdcəsinin nəzdində yaradılmış bu fondun məqsədi dövlət zəmanəti ilə təmin edilmiş borc öhdəliklərinin əsas borcalanlar tərəfindən yerinə yetirilməsi mümkün olmadığı təqdirdə zəmanətçinin borc öhdəliklərini yerinə yetirməsini təmin etməkdir.

Dövlət zəmanəti əsasında cəlb edilən xarici kreditləri təhlil edərkən bir sıra problemlərin mövcud olduğunu görürük. Dövlət zəmanətli borclar üzrə statistika məxfi statistika sayıldığı üçün, sözü gedən borclar və onların idarə edilməsi ilə bağlı məsələlər ümumi olaraq yalnız aiddiyəti qurumların hesabat və nəşrlərində əks olunub.

Həmin materiallardan çıxan nəticəyə əsasən, dövlət zəmanətli kreditlərlə bağlı problemləri aşağıdakı şəkildə sıralaya bilərik. İlk öncə dövlət zəmanətli kreditlərdən effektiv istifadə olunmamasıdır. Belə ki, yalnız dövlət müəssisələrinə və təşkilatlarına və daha çox iqtisadiyyatın energetika sektoruna xarici kreditlərin cəlb edilməsi ilə bağlı dövlət zəmanətinin təqdim edilməsini problemi daha aydın göstərir. Bu adı çəkilən problemlərin mövcudluğu son dövrlərdə Azərbaycanın əsas hədəfi sayılan qeyri-neft sektorunun inkişafına əngəl törədən səbəblərdəndir.

Bundan əlavə, sözü gedən kreditlərin istifadəsi üzərində maliyyə nəzarəti mexanizminin reqlamentləşdirilməməsi dövlət zəmanət ilə vəsaitlərdən effektiv istifadə olunmamasına və o da nəticədə iqtisadi səmərəliliyin artırılmasına imkan vermir.

Dövlət zəmanəti ilə alınan kreditlərin qaytarılmasına nəzarətin gücləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 11 iyun 2001-ci ildə Fərman imzalamışdır. Fərmanla müəssisə və təşkilatlar tərəfindən dövlət zəmanəti ilə alınan kreditlərin vaxtında qaytarılmasına nəzarət Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə tapşırılmışdır ki, dövlət zəmanəti ilə kredit almış müəssisə və təşkilatlarda alınmış vəsaitin istifadə olunması vəziyyətini hərtərəfli araşdırıb öz səlahiyyətləri daxilində müvafiq tədbirlər görsün və bu

barədə rübdə bir dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə hesabat verilsin.

Xarici borcların idarə edilməsində növbəti problemli məsələ onların auditi və monitorinqi ilə əlaqədardır. Ölkənin daxili borclarının mənbəyi haqqında məlumatlar hesabatda daxil edildiyi halda, xarici borclar ümumi təsnifatlaşdırılıb. Dövlətin digər xarici borc mənbələri və məbləğləri isə konkret olaraq qeyd edilməyib. Bu da xarici borcların strukturu, səmərəliliyi və qaytarılma mexanizmi haqqında ictimai təhlil üçün ciddi problemlər yaradır.

Həmçinin, indiyədək Azərbaycanın xarici borclarının hərtərəfli monitorinqi həyata keçirilməyib. Buna səbəb isə xarici kreditlər üzrə hesabatların, həmçinin bəzi illər üzrə dövlət təminatı ilə alınmış xarici borcların sahələr, dövlət qurumları və kreditorlar üzrə tərkibinin ictimaiyyətə açıqlanmamasıdır.

Xarici borcların idarə edilməsi üçün onun iqtisadi sistemə təsiri ilə bağlı bir sıra qiymətləndirilmələr aparılır. Məsələn, müstəqil kredit reytingini müəyyənləşdirmək üçün ölkənin valyuta ehtiyatlarının illik xarici borc ödənişlərinə nisbəti göstəricisindən istifadə olunur. Xarici borc göstəricilərində əsas amillərdən biri borcun ÜDM-dəki payıdır. Xarici borcların ÜDM-dəki payı 30 faizə qədərdirsə bu, aşağı risk dərəcəsi deməkdir. ÜDM-da 40 faizi həcmində isə borc orta risk dərəcəsidir. Bundan yuxarıdırsa yüksək risk dərəcəsi hesab edilir. AR Maliyyə Nazirliyinin məlumatına əsasən dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində xarici dövlət borcunun ÜDM-da nisbəti 20-60 faizini təşkil etdiyi halda, Azərbaycanda isə 2015-ci ildə isə xarici dövlət borcunun ÜDM-ə olan nisbəti 12.4 faizdir. 2016-cı ildə isə bu rəqəm 19,8 faizdir. Bu isə dövlət borcunu artmaqda olduğunu göstərir.

Düzdür, hazırda xarici borcların ildən-ilə artmasının mənfi təsirləri indi özünü büruzə vermir. Lakin, borc problemi ilə üzləşən heç bir dövlətdə birdən-birə borcun miqdarı ÜDM-ə bərabər və ya artıq olmur. Bu proses illərlə həllini tapmayan problemlər nəticəsində meydana gəlir.

Ölkəmizində xarici borclarının bu tendensiya ilə getdikcə artması gələcəkdə bu borcların tənzimlənməsində xeyli problemlərin olacağını göstərir.

2.2Azərbaycanın borc siyasəti və onun əsas istiqamətləri

Dövlətin borc siyasəti hansısa problem xarakterli məsələnin həlli deyil,dövlətin sosial-iqtisadi inkişafına,maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxara bilən məqsədyönlü siyasət başa düşülür.

Dövlətin borc siyasəti maliyyə siyasətinin bir istiqaməti olsa da,ümumilikdə maliyyə sisteminin digər həlqələri üçün yardımçı xarakter daşıyır.Bu baxımdan dövlət borcu siyasəti bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin maliyyə siyasətində əsas yer tutur.

Dövlətin borc siyasəti müəyyən iqtisadi məqsədlərə çatmaq üçün borc vəsaitlərindən istifadə olunmasıdır.Dövlət makroiqtisadi maliyyə məqsədlərinə çatmaq üçün dövlət borclarından istifadə edir.Dövlət büdcəsinin tarazlığı və ahəngdarlığının təmin edilməsi ümumi sosial iqtisadi artıma aparan vasitələrdəndi ki,bu da dövlət borcu siyasətinin başlıca vəzifəsidir.

Dövlət borc siyasətinin əsas məqsədi isə daha sərfəli maliyyə mənbələrinin tapılması və borc vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyini artırmaq olmalıdır.Dövlət borc siyasəti,maliyyə siyasətinin bir forması kimi maliyyə tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə və bununla bağlı olan iqtisadi məqsədlərə nail olunmasına xidmət edir.

Azərbaycanda borc siyasətinin işlənməsi birbaşa Maliyyə Nazirliyinə həvalə olunmuşdur.Maliyyə Nazirliyi dövlət borcu siyasətinin istiqamətlərini müəyyən edir və onun bir neçə variantını hazırlayır.Qeyd etmək lazımdır ki,bu,Maliyyə Nazirliyi tərəfindən maliyyə siyasətinin tərkibində həyata keçirilir.

Daxili borclar dövlət borclarının ən mühüm hissəsini təşkil edir.Belə ki,dövlətin qısamüddətli pul vəsaitlərinə yarandığı ehtiyacı demək olar ki,bütün hallarda daxili borclarla ödənilir.

Dövlətin daxili borc siyasətində əsas yeri investorların dövlət qiymətli kağızlarına, yəni dövlətə olan etibarının səviyyəsi təşkil edir. Bu etibar dövlətin əvvəlki borc öhdəliklərini nə dərəcədə icra etməsindən asılıdır. Belə ki, dövlət, daxili borc öhdəliklərinin müddəti bitdikdən sonra onları tam həcmdə və vaxtlı–vaxtmda icra etmirsə, yaxud bu öhdəliklərdən imtina edirsə, investorların bu

maliyyə alətlərinə inamı aşağı düşür və bu hal, dövlətin daxili maliyyə mənbələrindən faydalanma imkanlarının azalmasına gətirib çıxarır.

Digər dövlətlərdə olduğu kimi Azərbaycanda da dövlət qiymətli kağızlarının investorları kimi mərkəzi bank, kommersiya bankları, investisiya fondları, sığorta şirkətləri, müəssisə və təşkilatlar, eləcə də fiziki şəxslər çıxış edə bilər.

Azərbaycanda daxili borc yükünə gəldikdə MDB və digər İEOÖ ilə müqayisədə daha qənaətbəxşdir. Belə ki, dövrü olaraq Azərbaycan daxili maliyyə mənbələrindən borclanır və vaxtı çatdıqda öhdəliklərini icra edir.

Lakin, bütün bunlarla yanaşı bir neçə əsaslı amilin, o cümlədən daxili dövlət borcu bazarının ilkin formalaşma mərhələsində olması səbəbindən bu istiqamətdə bir sıra boşluqlar mövcud olmaqdadır və onların aradan qaldırılması imkanlarının reallaşdırılması hazırda dövlətin maliyyə siyasətinin prioritetləri sırasında yer almalıdır.

Məlum olduğu kimi, dövlət borcu dövlətin məqsədli maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, ölkə üçün o vaxt səmərəli ola bilər ki, o, müəyyən sərhəd və normalara cavab vermiş olsun. Bunun üçün digər ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da hər maliyyə ili üçün dövlətin müəyyən etdiyi maliyyə proqnozlarından biri də daxili və xarici dövlət borcunun limitidir. Dövlət borcunun limiti həmin maliyyə ili ərzində dövlət borcu vəsaitlərindən istifadənin maksimum həddini ifadə edir və bu, hər il dövlət büdcəsi haqqında qanunla müəyyən olunur.

Əksər ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda daxili dövlət borclarının böyük əksəriyyəti dövlət qiymətli kağızlar bazarının payına düşür. Keçid iqtisadiyyatlı İEOÖ-lərdə bu maliyyə bazarı özünün formalaşma mərhələsini yaşadığı üçün daxili dövlət borcu siyasəti müəyyən qisim çətinliklərlə müşayiət olunur.

Azərbaycanda daxili dövlət borcu limitini formalaşdıran komponentlərin hamısı dövlət qiymətli kağızlar bazarına aid olduğu üçün bütünlüklə dalğalı borclardan ibarətdir. Yəni, bu borc vəsaitləri dövrü olaraq cəlb edilir və qaytarılır. Bu baxımdan, daxili borclar milli-iqtisadi təhlükəsizlik baxımından səmərəli borclar kimi xarakterizə olunur.

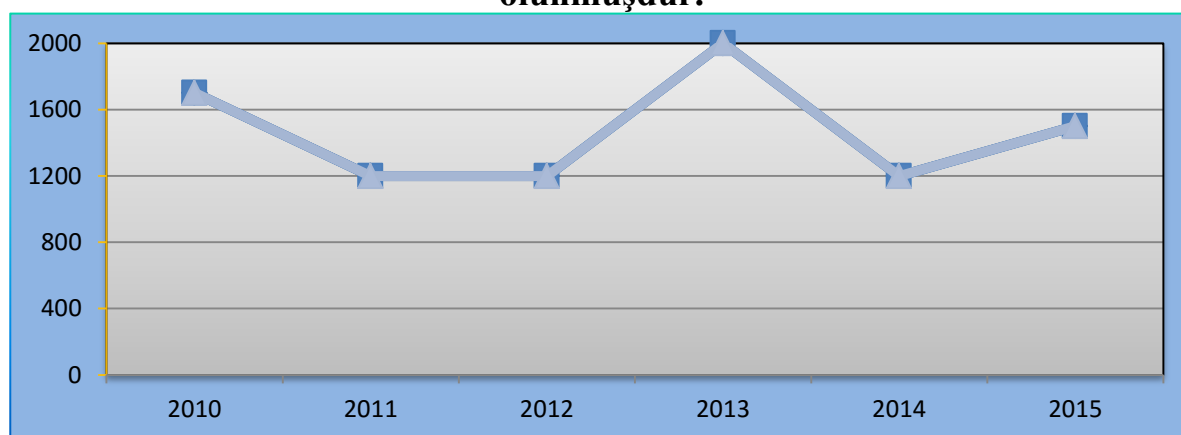
Cədvəldə göründüyü kimi Azərbaycanda illər üzrə daxili dövlət borcunun limiti qeyri-stabil dinamikaya malikdir. Bu isə aşağıdakı faktorlardan irəli gəlir.

- borc öhdəlikli dövlət qiymətli kağızlarının bir-birini əvəz etməsi
- bu borc alətlərinin əsas etibarilə qısamüddətli xarakterə malik olması
- kredit olmayan borc öhdəliklərinin mövcud olması və dövlətin bu borcları qeyri proqram xarakterində idarə etməsi

Qeyd etmək lazımdır ki, daxili dövlət borcunun əsas hissəsinin fiskal ehtiyaclara yönəldilməsi nəzərdə tutulduğundan bu vəsaitlərin ödənilmə mənbəyi kimi bilavasitə dövlət büdcəsi çıxış edir. Azərbaycanda daxili borcu limitini müəyyən edən başlıca komponent DQİ-lərdir. Belə ki, 2015-ci ildə ümumilikdə daxili dövlət borcuna görə büdcə xərcləri 73 mln manat təşkil etmişdir. Bunun da əsas hissəsi DQİ-lərin payına düşür.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Daxili dövlət borcunun limiti(milyon manat)	1 700	1 200	1 200	2 000	1 200	1 500
Əvvəlki ilə nəzərən artım	-24,4%	-29,4%	Artım olmayıb	66,6%	-40%	25%

Cədvəl 2.4 2010-2015-ci illər üzrə Azərbaycanın daxili borc limiti
Mənbə: “Dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunundan götürülmüş rəqəm məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Qrafik 2.7 Daxili dövlət borcu limitinin dinamikası

Daxili dövlət borcunun limiti xarici borc limitindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Belə ki, vahid maliyyə ili üçün daxili dövlət borcunun limiti ölkənin daxili borc yükünü ifadə edə bilmir. Bunun da əsas səbəbi daxili borcların əsas etibarilə dalğalı borclardan ibarət olmasından irəli gəlir. Bu vəsait dövrü olaraq cəlb edilir və qaytarılır. Bu zaman hökumətin üzərinə düşən həqiqi borc yükü isə sözügedən borc vəsaitlərinə görə faiz məbləğidir. Azərbaycan Respublikasının 2015-cü ildə dövlət daxili borcları üzrə ödəniş məbləğləri 73.238.537, faiz ödənişləri 20.201.553, əsas borc üzrə ödənişlər 53.036.984 təşkil etmişdir.

Azərbaycanda daxili dövlət borcu limitini müəyyən edən digər bir komponent Dövlət Daxili Uduşlu İstiqraz Vərəqələridir (DDUIV). DQİ-lərdə olduğu kimi DDUİV-lərdə də limiti müəyyən edən amillər dövlət büdcəsi kəsirinin örtülməsi və büdcənin gəlir və xərc tarazlığının təmin edilməsi məqsədilə cəlb edilən DDUİV-lərin həcmidir.

Daxili dövlət borclarını xarici borclardan fərqləndirən əlamətlərindən biri kimi faiz dərəcələri çıxış edir. Daxili borclar əksər hallarda qısa müddəti əhatə etdiyinə görə onlara görə borc yükü də nisbətən aşağı olur. Daxili borc öhdəliklərinə görə ödənilən haqqın nisbətən ucuz olmasının digər bir səbəbi bu maliyyə alətlərinin, yəni dövlət qiymətli kağızlarının yüksək etibara malik olmasıdır. Bu da daxili dövlət borcu siyasətinin ciddi şəkildə proqressiv meyllərini sübuta yetirir.

Azərbaycanda daxili dövlət borcunun prioritet tərəflərindən biri kredit olmayan öhdəliklərin idarə olunması ilə bağlıdır. Bu öhdəliyin icrasında istidafə olunması mümkün olan maliyyə mənbələrindən biri Neft Fondudur. Bu büdcədən kənar dövlət fondunun sözügedən istiqamətə tranferti dövlətin fiskal və daxili borc siyasəti baxımından ilkin olaraq məqbul hesab olunsada xarici aktivlərdə qorunan bu fondun vəsaitlərinin ölkənin daxili valyuta bazarda manata iri həcmdə mübadiləsi milli valyutanın bilavasitə məzənnə atımına təsir edəcəkdir. Kredit olmayan borclar, o cümlədən keçmiş əhali əmanətləri üzrə öhdəliklər orta və uzunmüddətli şəkildə, eləcə də dövlət maliyyə fondlarının icmal qaydasında idarə olunmalıdır.

Xarici maliyyə mənbələrindən vəsaitlərin cəlb edilməsi və bu borc öhdəlikləri üzrə xidmətin təşkili dövlət borcu münasibətləri ilə yanaşı ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin tərkib hissəsi kimi xarakterizə olunur. Bu baxımdan, xarici dövlət borcları ölkənin ümumi iqtisadi durumuna təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Xarici borc vəsaitləri ölkə iqtisadiyyatına daxil olub, inkişafın vacib amillərindən birinə çevrilməklə yanaşı, həmin vəsaitlərin qaytarılması baxımından milli iqtisadiyyat qarşısında ciddi maliyyə təhlükəsi yarada bilər.

Hazırda Azərbaycanın xarici borc siyasətinin strategiyasının prioritetini səmərəli, xüsusilə də investisiya xarakterli xarici kreditlərin ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi və yaranmış borcların müntəzəm üsullarla idarə olunması təşkil etməlidir. Lakin, digər iqtisadi alətlər kimi xarici dövlət kreditlərindən də müəyyən olunmuş limitlər çərçivəsində istifadə olunmalıdır.

Faktiki olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb edilən xarici borc vəsaitlərinin əsas hissəsi bilavasitə investisiya xarakterinə malik olduğu üçün onların iqtisadi effekti ÜDM-in artımına təsir göstərir. Bu ilkin olaraq nəzəri cəhətdən onu sübut edir ki, xarici dövlət borcları ölkədə ÜDM-in artımını təmin edən komponentlərdən biridir və hal-hazırda iqtisadi təhlükəsizlik hədləri daxilində birbaşa xarici kreditlərin cəlb edilməsinin intensivləşdirilməsi hökumətin bu istiqamətdə prioritet siyasətinə çevrilməlidir.

Azərbaycanda xarici dövlət borcunun strukturunda iqtisadi təhlükəsizlik, fiskal siyasət, eləcə də digər amillər baxımından daha səmərəli xarakterə malik olan dövlət zəmanətli xarici kreditlərin hazırda ümumi xarici borcların tərkibində ləng artım tempi, həmçinin bu vəsaitlərin yalnız dövlət sektoruna yönəlməsi bu istiqamətdə başlıca problemlərdən biridir.

Azərbaycanda dövlət zəmanətli xarici kreditlərin həcmi illər üzrə artım dinamikasına malik olsa da bu istiqamətdə ümumi durum hələ ki qənaətbəxş sayıla bilməz. Belə ki, son illərdə bu istiqamətli xarici kreditlərin artımı faktiki və hüquqi öhdəliklər üzrə ümumi xarici dövlət borclarının artımından, eləcə də əsas makroiqtisadi indikatorların artımından geri qalır. Lakin dövlət zəmanətli kreditlərin xüsusi çəkisinin artımı meyl güclənir və bu, xarici borcların məcmu

səmərəliliyinin yüksəldir. Bununla belə bu artım digər tərəfdən bu istiqamətli kreditlər üzərində maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsinə zərərəti yaradır.

Hər maliyyə ili üçün xarici dövlət borcu limitinin müəyyən edilməsi iqtisadi təhlükəsizlik istiqamətində aparılan siyasətin vacib həlqəsini təşkil edir.

Azərbaycanda xarici dövlət borcu limitini müəyyən edən parametrlər aşağıdakılardır:

1. Həmin maliyyə ili ərzində fiskal ehtiyaclara, yəni dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcək birbaşa xarici kreditlərin saziş üzrə məbləğinin yuxarı (maksimum) həddi.
2. Hökumətin həyata keçirdiyi iqtisadi tənzimləmə siyasətinin dəstəklənməsi məqsədilə cəlb ediləcək birbaşa xarici kreditlər üzrə saziş məbləğinin yuxarı həddi.
3. Dövlət zəmanəti ilə cəlb ediləcək birbaşa xarici kreditlər üzrə saziş məbləğinin yuxarı həddi.

Hazırda müasir dünya təcrübəsində xarici dövlət borcu limitinin müəyyən edilməsində ilk öncə ÜDM-in həcmi və onun artım dərəcəsi əsas götürülür. Belə ki, növbəti maliyyə ili ərzində xarici dövlət borcu üzrə sazişlərin məbləğinin yuxarı həddi həmin maliyyə ili ərzində proqnozlaşdırılan ÜDM-in artım səviyyəsinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Azərbaycanda xarici dövlət borcu limitini müəyyən edən əsas komponentlərdən biri vahid maliyyə ili ərzində fiskal boşluqlara, yəni dövlət büdcəsi kəsirinin örtülməsi məqsədi ilə cəlb edilən birbaşa xarici kreditlərin həcmidir. Bu istiqamətli xarici kreditlər təyinatına görə fərqləndiyi kimi, xüsusiyyətinə görə, yəni hökumətin xarici borc siyasətindəki yerinə görə də fərqlənir. Hər şeydən öncə, bu istiqamətli kreditlərin qaytarılması yükü bilavasitə hökumətin, yəni dövlət büdcəsinin üzərinə düşür. Ona görə də bu vəsaitlərin istifadə həcminin qorunması (ciddi şəkildə limitləşdirilməsi) həm də ölkənin fiskal siyasəti baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırkı dövrdə dövlət borclarının idarə edilməsi siyasətində mühüm rolunu oynayan dövlət borclarının limiti ölkəmizdə problemlə məşğul məsələlərdən biridir. Belə ki, AR

Maliyyə Nazirliyinin məlumatına əsasən, 2014-cü ildə Azərbaycanın daxili borclarının limiti əvvəlki illə müqayisədə təxminən 30 % artaraq 1,2 mlrd manat, xarici borclarının limiti isə 8 mln manat artaraq 2 mlrd manat olmuşdur.

Fikrimizcə, borclanmanın limiti yüksəldikcə, ciddi səbəb olmadan dövlətləri borclanmaya sövq etdirir. Bu da nəticədə, borc öhdəliklərinin sayının artmasıyla, onların ödənilməsi məsələsini daha da çətinləşdirərək, dövlətin borc siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinə mənfi təsir edir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitini nəzərə alaraq Azərbaycanda dövlət borcu siyasətinin istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

1. Dövlət borcları kimi cəlb edilmiş xarici kreditlər əsasən sosial mədəni infrastruktur sahələrinə deyil dövlətin iqtisadi inkişafı baxımından daha vacib olan real istehsal və xidmət sahələrinə yönəldilməlidir. Bu, əsasən dövlət borclarının idarə edilməsi baxımından vacib sayılır.
2. Dövlət borclanmasında daha çox daxili mənbələrə üstünlük verilməlidir. Bu öz növbəsində dövlət qiymətli kağızlarından istifadəni, şərtləndirir ki, bu da dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişafına gətirib çıxarır.

Daxili dövlət borclarının üstünlük təşkil etməsi bir sıra başqa xüsusiyyətlərinə görə də əlverişlidir. Məlum olduğu kimi, dövlət borc alan subyekt kimi cəlb etdiyi kreditlərinə görə haqq ödəyir. Bu vəsaitlərin ölkədaxili subyektlərə ödənilməsi, onların ölkədən kənara çıxmamasına şərait yaradır və bu cəhət iqtisadi artım baxımından sərfəlidir.

3. Dövlət borclarının idarə olunması tam müstəqil və mükəmməl surətdə həyata keçirilməlidir. Burada nəzərdə tutulan əsas məsələ ondan ibarətdir ki, Azərbaycan hansı iqtisadi ittifaqın, yaxud qurumun üzvü olursa olsun öz müstəqil qanunlarını digər qanunlardan üstün tutmalıdır.

4. Ölkə iqtisadiyyatının kreditə olan ehtiyacı dövlət kreditləri hesabına deyil, banklar və digər kredit təşkilatları vasitəsilə ödənilməlidir. Bu, dövlətin iqtisadi siyasətinin digər bir forması kredit siyasəti ilə bağlıdır. Kommersiya bankları və qeyri-bank kredit təşkilatları ölkə iqtisadiyyatının kredit ehtiyaclarının böyük bir hissəsini ödəməlidir.

5. Dövlət qiymətli kağızları üzrə yaranan borcları vaxtlı vaxtında və tam həcmdə ödəməklə dövlət qiymətli kağızlarına inamı artırmalı, bununla da dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişafı təmin edilməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində, Azərbaycanda dövlət borcu siyasətinin yuxarıda qeyd etdiyimiz istiqamətləri tədricən həyata keçirilməlidir. Çünki, bunlarsız dövlət borcu mexanizmini mükəmməl surətdə təşkil etmək mümkün deyildir.

2.3 Beynəlxalq təcrübədə dövlət borcunun tənzimlənməsi yolları və onun Respublikamıza tətbiqinin qiymətləndirilməsi

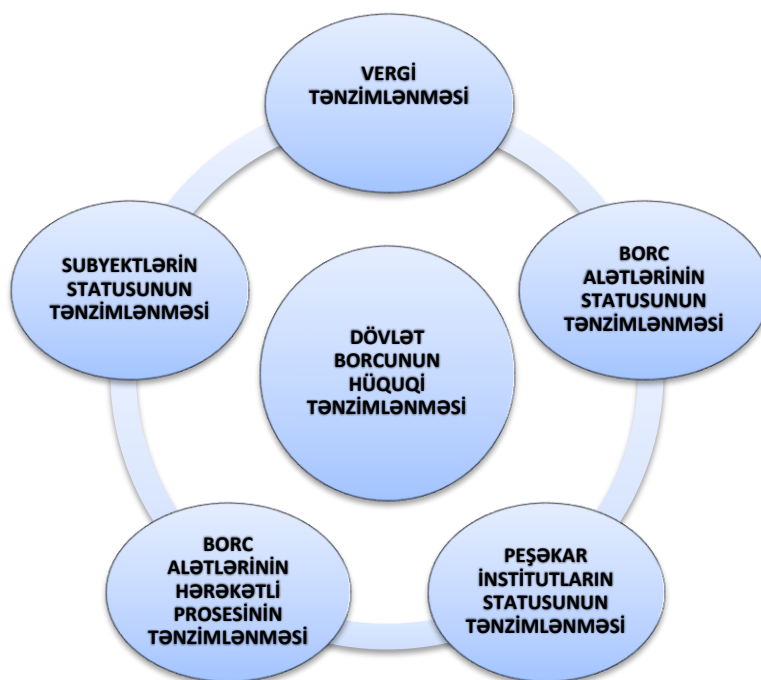
Bildiyimiz kimi, inkişaf şəraitindən asılı olmayaraq, müasir şəraitdə bütün ölkələr müəyyən həcmdə dövlət borclarına malikdirlər. Lakin, bütün iqtisadi kateqoriyalarda olduğu kimi, dövlət borclanmasında da müəyyən sərhədlər mövcuddur. Yalnız bu sərhədlər daxilində sözü gedən iqtisadi siyasət müsbət səmərə verə bilər. Əks halda isə, bu borc vəsaitləri ağır maliyyə problemlərinə səbəb olmaqla ölkənin iqtisadi vəziyyətinə kəskin mənfi təsirlər göstərəcəkdir.

Müasir dünya təcrübəsində dövlət borcunun idarə edilməsi sistemləri bir neçə alt sistemlərə bölünür ki, bunlar da öz növbəsində müvafiq borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi, onların səmərəli istifadə edilməsi və son nəticədə tam ödənilməsi proseslərinin ardıcıl həyata keçirilməsinə istiqamətlənmişdir. Ayrı-ayrılıqda dünya ölkələrinin dövlət borcunun idarə edilməsi sistemi və bu sistemin müxtəlif parametrlər baxımından müqayisəsi dedikdə həmin dövlətlərlə aşağıda qeyd olunan alt sistemlərin müxtəliflikləri başa düşülür. Dövlət borcunun idarə edilməsinin alt sistemləri aşağıdakılardır:

- ❖ qanunverici–hüquqi alt sistem;
- ❖ institusional alt sistem;
- ❖ bazar alt sistemi və.s

Dövlət borcunun idarə edilməsi sisteminin hüquqi alt sistemi dövlət borcu ilə bağlı bütün münasibətlərin hüquqi–qanunvericilik əsasını təşkil edir. Məhz, bu alt sistemin mükəmməlliyi, yəni milli iqtisadi təhlükəsizliyə, iqtisadi inkişafın şərtlərinə cavab verə bilən bir səviyyədə olması ölkənin səmərəli borc siyasətinin ümdə şərtlərindən biri kimi çıxış edir.

İnkişaf etmiş sənaye ölkələrində hüquqi alt sistemin bütün həlqələri düzgün tənzimləyici, o cümlədən stimullaşdırıcı rola malik olduğu halda digər qrup dövlətlərdə bu həlqələrin real hüquqi bazası ya tamamilə mövcud deyil, yaxud da olduqca bəsit xarakter daşıyır. (Şəkil 2.1)

Şəkil 2.1 Dünya təcrübəsində dövlət borcunun idarə olunması sistemində hüquqi alt sistemin həlqələri

Məsələn, Almaniyada dövlət qiymətli kağızlar bazarının vergi tənzimlənməsi, yəni dövlət borcu münasibətlərinin müəyyən bir hissəsi ilə bağlı qanunvericilik aktının inkişaf etməkdə olan, o cümlədən əksər MDB dövlətlərində dövlət borcu ilə bağlı qanundan həcmcə və mahiyyət baxımından dəfələrlə iri olması bu fikri sübuta yetirir.

Müasir dünya təcrübəsində dövlət borcunun idarə edilməsi mexanizminin hüquqi–normativ tənzimlənməsinin başlıca aləti borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi, istifadəsi və qaytarılması prosesinə hüquqi məhdudiyyətlərin tətbiq edilməsidir. Bu məhdudiyyətlər ümumi şəkildə aşağıdakı kimi sıralanır:

1. Dövlət borcunun ümumi məbləğinin məhdudlaşdırılması: o cümlədən,
 - daxili dövlət borcunun məhdudlaşdırılması;
 - xarici dövlət borcunun məhdudlaşdırılması.
2. Dövlət borcuna görə xidmət məbləğinin məhdudlaşdırılması.
3. Borc öhdəlikli dövlət qiymətli kağızlarının tədavülünün məhdudlaşdırılması.
4. İnvestorların dövlət maliyyə alətlərini əldə etməklə bağlı hüquqlarının məhdudlaşdırılması.

5. Vahid investor tərəfindən investisiya məbləğinin məhdudlaşdırılması.

Qeyd olunan məhdudiyyətlərdən istifadə səviyyəsi dövlətin borc siyasətinin prioritetlərindən, milli-iqtisadi xüsusiyyətlərdən, eləcə də dövlətin daxili maliyyə bazarında faiz siyasətindən asılı olaraq fərqlənir. Məsələn, Argentina, Türkiyə və s. kimi dövlətlərdə xarici dövlət borcu yükünün çox olmasından irəli gələrək birbaşa xarici kreditlərin cəlb edilməsi istiqamətində dövlətin məhdudlaşdırıcı siyasəti geniş tətbiq olunduğu halda daxili maliyyə bazarının yüksək inkişaf etdiyi, güclü investorların mövcud olduğu “böyük yeddilik”də vahid investorun investisiya fəaliyyətinin müəyyən hədlərlə çərçivələnməsi tədbirləri hökuməti daha çox maraqlandırmaqdadır.

Beləliklə, maliyyə bazarının kifayət qədər inkişaf etmədiyi dövlətlər yuxarıda qeyd olunan məhdudlaşdırma istiqamətlərinin birinci üçünə, “böyük yeddilik”lə paralel əksər iEO–lər isə əsas etibarilə daha çox növbəti 2 istiqamətinə üstünlük verirlər.

Dövlət borcu münasibətlərinin hüquqi tənzimləməsi ilə yanaşı normativ tənzimlənməsi də mövcuddur. Bu, əsas etibarilə borc öhdəlikli dövlət qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsi yolu ilə cəlb edilən borc vəsaitlərinə aiddir. Əksər ölkələrdə maliyyə bazarını Maliyyə Nazirliyi və ölkənin Mərkəzi Bankının normativ aktları ilə tənzimlənilir. Bu normativ aktlar borc-maliyyə alətlərinin yerləşdirilməsi, tədavülü, hökumətin bu borc vəsaitlərindən istifadəsi, eləcə də öhdəliklərin tam ödənilməsinə əhatə edir. Bir sıra ölkələrdə isə dövlət qiymətli kağızlar bazarının normativ tənzimləyici funksiyasını əsasən qiymətli kağızlarla bağlı dövlət komitəsi həyata keçirir. Buna misal olaraq ABŞ–ı göstərmək olar. Demək olar ki, digər inkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq burada borc öhdəlikli dövlət qiymətli kağızlar bazarının əsas normativ tənzimləyicisi Qiymətli Kağızlar və Birjalar üzrə Komissiyadır.

Müasir dünya dövlətlərində dövlət borcunun idarə edilməsi ilə bağlı qanunvericilik bazasının təhlili sübut edir ki, dövlət maliyyəsi sisteminin bütün digər həlqələri ilə sıx bağlılığa malik olan dövlət borcu münasibətlərinin hüquqi əsası eyni zamanda müxtəlif iri qanunvericilik aktlarında – büdcə məcəlləsində,

büdcə sistemi ilə bağlı qanunlarda və s-də öz əksini tapır. Bu ölkələrdən biri kimi Rusiya Federasiyasını göstərmək olar. Azərbaycanda problemin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsində Rusiya Federasiyasının təcrübəsindən yararlanmağı və məhz bu ölkə ilə paralellər aparmağı məqsədə uyğun hesab edirik. Buna aşağıdakı amillər əsas verir:

- oxşar iqtisadi sistemlərin mövcud olması;
- əksər qanunvericilik bazasının formalaşmasında bu ölkənin təcrübəsindən istifadə edilməsi;
- dövlət borcunun idarə edilməsi, habelə borcların strukturu baxımından böyük oxşarlıqların mövcud olması və s.

Dünya ölkələrində dövlət borcunun idarə edilməsi üzrə hüquqi bazanın təhlili göstərir ki, kredit olmayan öhdəliklər kimi meydana gələn dövlət borclarının tənzimlənməsi məsələləri xüsusişədirilməmişdir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, kredit olmayan dövlət borclarının ölkənin borc yükü və bundan irəli gələrək iqtisadi təhlükəsizlik baxımından təsirləri qaçılmazdır. Lakin, digər tərəfdən müasir dünya təcrübəsində sözügedən öhdəliklərin idarə edilməsinin xüsusi olaraq hüquqi reqlamentinin təsbit edilməməsi ciddi maraq doğurur. Bunu bir tərəfdən onunla izah etmək olar ki, xarici təcrübədə hökumət ilə dövlət müəssisələri və təşkilatları, habelə dövlət maliyyə fondları ilə digər subyektlər arasında maliyyə-hüquq münasibətləri kifayət qədər düzgün və ətraflı müəyyənləşdirilmiş və bu əsasdan kredit olmayan borc problemlərinin meydana gəlməsi ehtimalı aşağıdır. Digər tərəfdən məlumdur ki, kredit olmayan borc probleminin əsas səbəblərindən biri dövlətin öhdəliyini çevrilə biləcək maliyyə münasibətləri üzərində ciddi maliyyə nəzarətinin mövcud olmamasından ibarətdir. Məhz, maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsi ilə əksər dünya dövlətləri bu problemləri arxa planda saxlayırlar. Lakin, Azərbaycan reallığında sözügedən məsələ birmənalı şəkildə aktualdır və hesab edirik ki, hətta xarici təcrübəyə əsaslanmaq imkanları məhdud olduğu halda, kredit olmayan öhdəliklər kimi meydana gələn daxili və xarici dövlət borclarının idarə edilməsinin xüsusi hüquqi institusional mexanizmini təsbit etmək zəruridir.

Dövlətin borc-maliyyə bazarının normativ tənzimlənməsinin əksər dövlətlərdə müstəqil maliyyə institutlarına deyil bilavasitə hökumət orqanına şamil edilməsi bu istiqamətdə ciddi dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyindən irəli gəlir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu aspektdən maliyyə bazarının ilkin formalaşma mərhələsini yaşayan ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda mərkəzi bankın və maliyyə nazirliyinin bu istiqamətdə ciddi tənzimləyici rolunun qorunması dövlətin borc siyasətinin prioritetlərinə daxil olmalıdır.

İnkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün dövlətlərdə dövlət qiymətli kağızlarının dünya bazarında tədavülü beynəlxalq maliyyə–kredit institutları tərəfindən müəyyən edilən beynəlxalq standart və normalarla tənzimlənir.

Ümumilikdə dünya təcrübəsinə əsaslanaraq sözügedən alt sistem özündə müxtəlif institut qruplarını birləşdirir. Dövlət borcunun idarə edilməsi institutlar aşağıdakılardır:

- Dövlət qiymətli kağızların emitentləri
- Fond vasitəçiləri
- Tənzimlənən dövlət və qeyri-dövlət institutları
- Banklar və investisiya institutları
- Qiymətli kağızlar bazarı üzrə dövlət agentlikləri
- Fond birjalrı və digər bazar infrastrukturları
- Borcların ödənilməsi ilə bağlı zəmanətçi orqanlar
- Borc vəsaitlərinin sığortalanması ilə bağlı institutlar

Müasir dünya təcrübəsində dövlət tərəfindən borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi, istifadəsi, son nəticədə qaytarılması metodlarının məcmusu borclanmanın tənzimlənməsi alt sistemini formalaşdırır. Hazırda orta statistik dünya ölkəsinin iqtisadi tənzimlənmə tələb edən dövlət borcu parametrləri aşağıdakılardır:

1. Faktiki öhdəliklər üzrə dövlət borcu məbləğinin əsas makroiqtisadi göstəricilərə nisbəti;
2. Dövlət borcuna xidmət" üzrə məbləğin əsas makroiqtisadi göstəricilərə nisbəti;
3. Ümumi borc öhdəliklərində xarici və daxili mənbələrin payı;

4. Daxili və xarici borc öhdəliklərinin müddəti baxımından strukturu;

5. Daxili və xarici borc öhdəliklərinin borc alətlərinə görə strukturu;

Dövlət borcunun tənzimlənməsinin bir tərəfdən milli-iqtisadi təhlükəsizliyin qorunmasına, digər tərəfdən isə borc vəsaitlərindən istifadə səmərəliliyinin əldə olunmasına xidmət edir. Bu iki istiqamətin ayrı-ayrılıqda dövlət borcunun tənzimlənməsində payı ölkədə maliyyə bazarının inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq fərqlənir. Belə ki, ABŞ, Fransa, Almaniya, Avstraliya və s. maliyyə bazarı baxımından inkişaf etmiş ölkələrdə hökumətin bu istiqamətdə başlıca məqsədi borc vəsaitlərindən optimal səmərəliliyin əldə olunması olduğu halda, xarici borc bazarından asılı hala malik ölkələrdə isə başlıca məqsəd kimi makroiqtisadi təhlükəsizliyin qorunması ön plana keçir.

Müasir şəraitdə ölkənin borc durumunu və bundan irəli gələrək dövlət borcunun tənzimlənməsi strategiyasını müəyyən edən daxili və xarici borcların nisbətidir yəni, dövlətin xarici borc mənbələrindən asılılıq səviyyəsidir. Daxili maliyyə qaynaqlarının böyük imkanlara malik olması səbəbindən inkişaf etmiş Ölkələr digərlərindən fərqli olaraq birbaşa xarici kreditlərə, eləcə də xarici qiymətli kağızlara nisbətən məhdud hallarda müraciət etmiş olurlar. Məhz, bundan irəli gələrək xarici maliyyə bazarlarında yerləşdirilmiş borc öhdəliyi qiymətli kağızların strukturunda dövlət qiymətli kağızların payı baxımından inkişaf etmiş ölkələr digərlərindən əsaslı surətdə fərqlənir. Belə ki, birincidə korporativ, ikincidə isə dövlət qiymətli kağızlarının xarici maliyyə bazarlarına çıxışı daha genişdir.

Bəzi dövlətlər borclanma hesabına nəinki iqtisadi cəhətdən inkişaf edə biliblər, eyni zamanda dünya iqtisadiyyatının monstrlarına çevrilməyə belə müvəffəq olublar. Misal olaraq ABŞ göstərə bilərik. Bu gün dünya iqtisadiyyatının 1/4-nə sahib olan bu ölkənin dövlət borcu onun Ümumi Daxili Məhsulundan çox olsa da bu dövlətin illərlə apardığı iqtisadi siyasət, ölkə iqtisadiyyatını çökdürə biləcək böhranlardan özünəməxsus manevrlərlə yayınması və hətta bəzən bu böhranlardan öz iqtisadi durumunu bir qədər də yaxşılaşdırmaq üçün istifadə edə bilməsi onu dünyanın iqtisadi cəhətdən ən qüdrətli ölkəsinə çevirib. ABŞ-ın xarici borcu ÜDM-un 106% həcmindədir. Bu məbləğ 18 trilyon 540 milyard 449 milyon

dollara yaxındır. Bu borcun xəzinə öhdəlikləri şəklində olan 5 trillion dollara qədər hissəsi isə xarici dövlətlərə olan borcdur ki, onun da təqribən yarısı Çin və Yaponiyanın payına düşür. Adambaşına düşən xarici borcun məbləği isə təxminən 58 min 500 dollar təşkil edir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, dünyanın ikinci ən iri iqtisadiyyatına malik olan Çinin xarici borcları ÜDM-in heç 40 faizinə də çatmır.

Avropa Birliyinə daxil olan ölkələr üzrə də dövlət borcunun ümumi məbləği ÜDM-dan çoxdur. Təkcə Böyük Britaniyada dövlət borcu ÜDM həcmindən 4 dəfə çoxdur. Bu ölkənin xarici borclarının məbləği 9.6 trilyon dollara yaxındır, adambaşına düşən xarici borc məbləği isə 160 min dolları keçir. Fransanın xarici borcu 5 trilyon 750 milyard dollardan çoxdur, adambaşına xarici borc 86 min dolları keçir. Xarici borcları isə ÜDM-in 222% təşkil edir. Almaniyanın xarici borcunun məbləği 5.6 trilyon dollara yaxındır, bu ölkədə adambaşına düşən xarici borc məbləği 68 min dolları keçir. Xarici borcun ÜDM-ə nisbəti isə 142 faizdir. Neft ölkəsi Norveçdə isə 737 milyard dollarlıq xarici borc var, bu ölkənin borcları ÜDM-in 14 faizini təşkil edir, adambaşına düşən xarici borc məbləği 131 min dollardan çoxdur.[32]

Əksər inkişaf etmiş Qərb ölkələrinin xarici borcları çox yüksək məbləğlərdədir və ÜDM-in həcmindən çoxdur. Çünki, bu ölkələrin ödəmə qabiliyyəti də yüksəkdir. Onlar əldə etdikləri dövlət borcundan səmərəli istifadə etməklə yüksək məbləğdə gəlir əldə edirlər. Buna səbəb isə həmin ölkələrin xarici borcların düzgün tənzimləmə mexanizminin olması ilə əlaqədar olmuşdur. Respublikamızda da dünya təcrübəsindəki tənzimləmə mexanizmindən istifadə etməklə borcların səmərəli şəkildə istifadəsini həyata keçirmiş olar.

MDB ölkələri arasında isə ilk növbədə Azərbaycanla Qazaxıstanın göstəriciləri arasında müqayisə aparmaq olar. Çünki Azərbaycan kimi Qazaxıstan da neft ölkəsidir, üstəlik daha zəngin ehtiyatlara və daha yüksək hasilata, nəticədə daha çox neft gəlirlərinə malikdir.

Son rəqəmlərə görə Qazaxıstanın məcmu xarici borclarının məbləği 154 milyard dollardır, xarici borcun ÜDM-dəki payı 72 faizdir və adambaşına düşən xarici borc məbləği 4500 dollara yaxındır. Proqnozlara görə, Qazaxıstanın xarici

borcları 2020-ci ilə qədər ÜDM-in 80-85 faizinə qədər artacaqdır. Qazaxıstanın xarici borclarının yüksək olması bu ölkəni defolta aparır.

MDB-nin digər neft ölkəsi Rusiyada isə xarici borcun məbləği 599 milyard dollardır. Xarici borcun ÜDM-ə nisbəti 33 faiz təşkil edir, adambaşına düşən xarici borcun məbləği 5 min dolları keçir. Qonşu Gürcüstanda isə məcmu xarici borcların məbləği 14 milyard dollara yaxın olmaqla ÜDM-in 82 faizini təşkil edir.

Beləliklə, müqayisələr göstərir ki, Azərbaycan MDB respublikaları arasında da ən az xarici borcu olan ölkələrdən biridir. Üstəlik xarici borcun ÜDM-dəki payı cəmi 12 faiz təşkil edir ki, bu da hökumətə gəlirlərin azaldığı bir vaxtda xarici kreditlərdən istifadə etmək üçün yaxşı imkanlar açır. Azərbaycanın bu günə olan 6,5 milyard ABŞ dolları həcmində dövlət borcu dünyada ən aşağı borclanma göstəricilərdən biridir və bu borcun adam başına düşən həcmi 675 ABŞ dollarına bərabərdir.[32]

Xarici borc göstəricilərində əsas amillərdən biri borcun ÜDM-dəki payıdır. Əgər xarici borcların ÜDM-dəki payı 30 faizə qədərdisə bu, aşağı risk dərəcəsi hesab edilir. ÜDM-in 40 faizi həcmində olan borc orta risk dərəcəsidir. Bundan yuxarıdırsa isə yüksək risk dərəcəsi hesab edilir. Başqa sözlə, Azərbaycan xarici borclar baxımından heç aşağı risk dərəcəsinə də malik deyil. Bu səbəbdən, dövlətimiz borc problemi ilə üzləşmiş ölkələrdən dərs götürməsi faydalı olardı. Çünki, Azərbaycanın xarici borclarının getdikcə artması gələcəkdə bu borcların idarə edilməsində xeyli problemlərin olacağını göstərir.

III Fəsil Müasir iqtisadi münasibətlər şəraitində dövlət borclarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1Azərbaycanda dövlət borclarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Bildiyimiz kimi,dövlət borclarının tənzimlənməsi dövlət borclarının səmərəli idarə edilməsindən asılıdır. Dövlət borcları olan əksər ölkələr çox zaman onların tənzimlənməsində bir sıra problemlərlə qarşı-qarşıya qalırlar.Bu problemlər isə adətən,ölkənin inkişaf xüsusiyyətləri,ölkədə gedən iqtisadi və siyasi proseslər,borc münasibətləri ilə əlaqədar olan qurum və şəxslərin qəbul etdiyi qərarlardan qaynaqlanır.

Respublikamızda da dövlət borclarının tənzimlənməsində müxtəlif problemlər mövcuddur. Bu problemlərin uğurlu həlli üçün Azərbaycanda dövlət borclarının tənzimlənməsi sistemi təkmilləşdirilməlidir.

Ona görə də, dövlət borclarının tənzimlənməsini təkmilləşdirərək mövcud problemlərin tezliklə həllini tapması üçün ümumi şəkildə aşağıdakı qaydalar təklif olunmuşdur:

1.Dövlətin borc vəsaitinə müraciət etmə səbəbləri geniş müzakirə edilməlidir; Belə ki,bizim kimi yüksək neft gəlirlərinə malik və xarici investisiyaların sürətlə axın etdiyi bir ölkənin borclanması çox zaman tənqid olunur. Buna görə də,borc münasibətinə qoşulmamışdan öncə səbəblər dəqiq araşdırılmalı,əldə olunacaq borc vəsaitinin hansı məqsədlə istifadə olunması tamamilə reallığa uyğun olmalıdır.Həmçinin,mərkəzi hakimiyyət borclarla əlaqədar hər cür məlumata sahib olmalı,bütün qərarlar ictimai müzakirə olunmalı və əlavə rəylər verilərək qəbul olunmalıdır.

2.Alınan borcların effektiv istifadəsi həyata keçirilməlidir; Bəzən alınan borcların ya mənfəətlilik baxımından uzunmüddətli xarakter daşıyan infrastruktur layihələrinin,ya da dəyər qazandırmayan layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilməsinin şahidi oluruq.Bunun nəticəsində isə,kredit portfeli şişərək,dövlət borclarının idarə edilməsini çətinləşdirir.Ona görə

cəlb olunan borc vəsaitləri səmərəli şəkildə və mənfəət gətirən sahələrdə istifadə olunmalıdır.

Bunun üçün isə, Maliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət borcları üzrə İcmal Hesabat hazırlanmalı, xüsusilə xarici borcların alınma məqsədləri, təyinatı üzrə istifadə vəziyyəti dəqiqliklə əks olunmalı və ictimaiyyətə açıqlanmalıdır.

3. Xarici borcların idarə edilməsinin kompleks sistemi formalaşdırılmalıdır;

Azərbaycanda xarici borcların idarə edilməsi prinsiplərini təkmilləşdirmək üçün ilk öncə korporativ idarəetmə sistemi təşkil olunmalıdır. Çünki, xarici borcların idarə edilməsi ümumi maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla tədiyə balansı, pul-kredit sistemi və valyuta ehtiyatları ilə əlaqəlidir. Burada, əsas məsələ ölkədə pul-kredit siyasəti həyata keçirən Mərkəzi Bank və xarici borcların idarə edilməsi ilə birbaşa məşğul olan Maliyyə Nazirliyi arasında koordinasiya güclü olmalı və bu sferada səlahiyyətlər dəqiq müəyyən edilməlidir.

4. Dövlət zəmanətli kreditlərin istifadəsi ilə bağlı hədlər dəqiqləşməlidir;

Dövlət zəmanəti ilə alınan borclar mümkün qədər azaldılmalı və bu borcların alınması üçün qaydalar sərtləşdirilməlidir. Fikrimcə, ən çox problem yaradan dövlət zəmanətli borcların effektiv idarəsi üçün yerli təsərrüfat subyektlərinə dövlət zəmanəti əsasında birbaşa kreditlərin cəlb edilməsi, o cümlədən həmin təsərrüfat subyektlərinin beynəlxalq kredit bazarına çıxış imkanlarının yaxşılaşdırılması məqsədilə vasitəçi institutların yaradılması vacib məqamlardan biridir. Əlavə olaraq, Maliyyə Nazirliyində dövlət zəmanətli kreditlərlə iş üzrə xüsusi sektorun yaradılması da idarə sistemini gücləndirəcəkdir.

5. Müntəzəm olaraq dövlət borclarının monitorinqi həyata keçirilməlidir;

Çox zaman əldə olunan borc vəsaitlərinin hansı mənbədən alınması və necə istifadəsi kimi məsələlərdə şəffalıq problemləri meydana çıxır. Bunun üçün də, dövlət borclarının əhatəli monitorinqi həyata keçirilməlidir. Monitorinqdə əsas olaraq, haradan, nə qədər borc alınır, borcların qaytarılma müddəti, faizləri və sair göstəricilər yoxlanmalıdır.

Xarici borclarla əlaqədar isə borc yükünün müəyyən edilməsi, borc qalıqlarının nəzarətdə saxlana bilinməsi və dəqiq borclanma metodları

yoxlanılmalıdır. Xarici borcların mənbələri, sektorlar üzrə bölgüsü, xüsusi sektorun borclanma yükü, cəlb edilmiş xarici borcların səmərəli istifadə edilməsi, risklərin qiymətləndirilməsi və xarici borc qalığının digər makroiqtisadi göstəricilərə uyğunluğu kimi amillər monitoring prosesinin obyektı olmalıdır.

6.Qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstək artırılmalıdır;

Fikirmizcə,xarici borclarımızın sürətlə artması və ÜDM-də neftin dominant rolu azaldıqca xarici borcun dərinliyi daha çox özünü büruzə verməyə başlayacaqdır. Bu trendin ciddi əyintilərinin şahidi olmamaq üçün düşünürəm ki, bizim hökumət sürətli (bahalı) xarici borc kursundan imtina etməlidir.

Hələlik,yüksək neft gəlirlərinə görə Azərbaycanda xarici borc problemi cəmiyyəti narahat etməsə də,proqnozlar göstərir ki,2013-cü ildən başlayaraq neft hasilatı ildə 5–6 faiz aşağı düşməklə enmə xətti davam edir. Nəticədə büdcənin gəlir hissəsində müəyyən gərginlik hiss olunur. Neft hasilatının ildə 5–6% və daha çox aşağı düşməsi ilə büdcənin gəlir hissəsində müəyyən enmələr baş vermişdir.

Hətta,təqdim olunan 2014–2017-ci illərin büdcəsində də bu hiss olunur. Əgər 2014-cü ildə əsaslı vəsait qoyuluşu 6,3 milyarddırsa, 2017-ci ildə bu, iki dəfədən də az, təqribən 3 milyard manat nəzərdə tutulur. Hesab edirəm ki,neft hasilatı azalarsa, qeyri-neft sektorunun inkişafı olmadan Azərbaycanın dövlət büdcəsi 2015-ci ildən çox ciddi bir gərginliklə üzləşə bilər.

7.İllik borclanma limiti azaldılmalıdır;

Qeyd edirəm ki,müstəqillik əldə edəndən hər il borclanma limiti əvvəlki ilə nisbətən artırılıb.Borclanma limitinin çoxalması isə öz növbəsində dövlət büdcəsinin idarə edilməsi xərclərinin həcmnin artmasına şərait yaradır.

8.Daxili borc bazarını inkişafına şərait yaradılmalıdır;

Daxili borcları xarici borclara nisbətən daha asan və daha tez almaq olur. Belə ki, dövlət hər hansı bir Beynəlxalq Maliyyə Qurumlarından (BMQ) və ya xarici dövlətdən borc almaq üçün bəzi tələblərə cavab verən öhdəliklər götürməli olur. Yəni,BMQ hər dövlətə borc vermir və borc verdikləri ölkələrin iqtisadi göstəriciləri ilə tanış olur və onun borcu qaytara biləcək durumda olub-olmadığını

müəyyənləşdirirlər. Həmçinin, alınan xarici borcların ödənilməməsi nəticəsində xaricdən asılıq riski artaraq, iqtisadi təhlükəsizliyin artmasına səbəb olur.

Lakin, Azərbaycanda daxili borc bazarı yüksək səviyyədə inkişaf etməyib. Əhalinin dövlətə borc vermək istəməməsinin səbəbi isə qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etməməsi, dövlətə verilmiş borcların qaytarılacağına ümidin olmaması, yəni dövlətə inamın zəifliyi kimi amillərdir.

Daxili borc bazarının inkişafı üçün dövlətə inam artırılmalıdır. Bunun üçün isə, qiymətli kağızlar bazarı yenidən qurulmalı, təkmilləşdirilməli və daxili maliyyə bazarının qanunvericilik bazası formalaşdırılmalı və daxili borclanma üçün vasitələr artırılmalıdır.

9. Dövlət borclarının səmərəli idarə edilməsi üçün Hesablama Palatasının səlahiyyətləri artırılmalıdır;

Bildiyimiz kimi, dövlət borclarının yaranması birbaşa olaraq büdcənin gəlir və xərclərinin icrası ilə bağlıdır. Dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərin icrasına nəzarəti isə Hesablama Palatası həyata keçirir. Borc vəsaitlərin məqsədli və səmərəli istifadəsi üçün Hesablama Palatasına əlavə səlahiyyətlərin verilməsi məqsədəuyğundur.

10. AR Dövlət Borclarının İdarə Edilməsi Agentliyinin fəaliyyəti uğurlu dünya təcrübəsinə əsaslanmalıdır;

Respublikamızda Agentliyin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə müraciət olunmalıdır. Belə ki, İEO-də sırf dövlət borclarının idarə edilməsi ilə məşğul olan xüsusi borc menecerləri fəaliyyət göstərir. Borc menecerlərinin vəzifələrinə dövlət borcları ilə bağlı məlumatların toplanması, dövlət borclarının planlaşdırılması, hökumətin öhdəliklərin vaxtında və dəqiqliklə həyata keçirilməsi, borc portfelinin dəyərini və əlaqəli risklərin məqbul səviyyədə saxlanması məsuliyyəti və hökumətin borc strategiyasını həyata keçirmək daxildir. Dünyada hökm sürən borc böhranının təsirlərinin minimuma endirmək üçün Respublikamızda da müvafiq ixtisaslaşdırılmış bilik və təcrübələrə yiyələnmiş borc menecerləri yaradılması məqsədəuyğun olardı.

Azərbaycanda da xarici dövlət borcunun milli iqtisadi səmərəsini artırılması prioritetlərinin biri ölkəyə cəlb edilən xarici kreditlərin strukturunun dəyişdirilməsi, istifadə formaları və istiqamətlərinin müəyyən qaydalar və normalar əsasında tənzimlənməsi problemi ilə bağlıdır. Bu, ölkəyə hər üç istiqamətdə, yəni birbaşa hökumətin məqsədlərinə, hökumət vasitəsilə icraçı subyektlərə və dövlət zəmanəti əsasında yerli təsərrüfat subyektlərinə cəlb olunan xarici kreditlərin hər birinin xüsusi proqram daxilində perspektiv olaraq qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Beləliklə, ölkəyə cəlb edilən xarici kreditlərin strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində aşağıdakıları təklif edirik.

- cəlb ediləcək kreditlərin həcmnin vahid maliyyə ili üçün limitləşdirilməsi;
- hökumətin məqsədləri üçün, o cümlədən fiskal tənzimlənmənin həyata keçirilməsi məqsədilə cəlb edilməsi nəzərdə tutulan birbaşa xarici kreditlərin həcmnin azaldılması və eyni zamanda xarici kreditlərin daxili borclarla əvəzedilməsi, bununla da müəyyən müddətdən sonra bu istiqamətli borcların aradan qaldırılması;
- dövlət zəmanəti əsasında təsərrüfat subyektlərinə verilən xarici kreditlərin limitini yüksək səviyyədə müəyyənləşdirmək və beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən təsbit olunan limit göstəricilərin dövlət zəmanətli xarici kreditlərinə şamil edilməməsi;
- bütün bunlardan əlavə iqtisadiyyatın sahələri üzrə xarici kreditlərin strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədilə dövlət proqramlarının tərkib hissəsi olaraq prioritet istiqamətlərin məsələn, qeyri-neft sektorunun və ya regional iqtisadi inkişafın ön plana çəkilməsi;

Dövlət borcunun tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi məsələsi dövlət zəmanətli xarici kreditlərin xarici dövlət borcunun tərkibində payının artırılması probleminə istiqamətlənmişdir. Bu istiqamətdə səmərəli idarə olunma mexanizminin yaradılması, eyni zamanda dövlət zəmanəti ilə ölkəyə cəlb olunan birbaşa xarici kreditlərin iqtisadi səmərəsinin artırılması, o cümlədən ölkənin investisiya ehtiyacının qarşılınması məqsədilə yeni modelin həyata keçirilməsini zəruri hesab edirik. Bu modelin başlıca prinspləri dövlət zəmanətli xarici

kreditlərin istifadəsinin səmərəliliyin təmin olunması və güclü nəzarət mexanizminin yaradılmasından ibarətdir. Beləliklə, yerli müəssisə və təsərrüfat subyektlərinin dövlət zəmanəti əsasında xarici kreditlərlə təmin edilməsi və dövlət zəmanətli kreditlərin idarə olunması mexanizminin yenidən qurulması məqsədilə növbəti tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsini təklif edirik:

- dövlət borcu ilə bağlı qəbul olunacaq yeni qanunda dövlət zəmanətinin təqdim edilməsini müəyyən edin bölmədə yeni modelin hüquqi əsasənən təsbit edilməsi;
- iqtisadiyyatın hər bir sahəsi üzrə prioritet müəssisələrin seçilməsi;
- hər növbəti maliyyə ili üçün seçilmiş müəssisələrin kredit tələbatının müəyyənləşdirilməsi;
- ölkəmizin prioritet sahələrindən biri olan aqrar sektorun inkişafının dəstəklənməsi, o cümlədən müxtəlif fermer təsərrüfatlarının və aqrar –sənaye müəssisələrinin güzəştli şərtlərə malik kreditlərlə təmin edilməsi üçün dövlət zəmanətli kreditlərin istiqamətləndirilməsi məqsədilə xüsusi orqanın yaradılması;

Beləliklə, dövlət zəmanətli kreditlərin səmərəli istifadəsi, son nəticədə vaxtlı-vaxtında və tam həcmdə qaytarılması üzrərində ciddi maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi ölkənin başlıca vəzifələrindən birinə çevrilməlidir.

Azərbaycan dövlət borcunun tənzimlənməsi mexanizmində ciddi boşluqlardan biri kredit olmayan dövlət borclarının idarə edilməsi ilə bağlı alt mexanizmin olmaması, bu öhdəliklər üzrə borcun qaytarılması reqlamentinin müəyyənləşdirilməməsi ilə bağlıdır. Bununla bağlı alt mexanizmin yaradılması istiqamətində ilkin tədbir müvafiq qanunvericiliklə xüsusi bölmənin təsbit edilməsindən ibarət olmalıdır. Kredit olmayan dövlət borclarının idarəedilməsinin ilkin şərti borc vəsaitinin qaytarılması üçün maliyyə mənbəyinin təsbit edilməsidir. Azərbaycanda bu mənbələr kimi aşağıdakıları müəyyənləşdirməlidir:

- dövlət büdcəsi
- büdcədən kənar dövlət fondları
- bu məqsədlə cəlb edilən xarici kreditlər
- daxili və xarici bazarda yerləşdirilmiş borc öhdəliklə dövlət qiymətli kağızları
- borcların müxtəlif formalarda qarşılıqlı əvəzləşdirilməsi

Kredit olmayan dövlət borcunun idarə olunmasının institusional mexanizminin təsbit edilməsi də vacib məsələlərdən biridir. Hesab edirik ki, burada əsas idarəetmə institutları kimi Dövlət borcu Şurası, Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank və aidiyyətli nazirliyin müəyyənləşdirilməsi, eyni zamanda onların hüquq və vəzifələrinin təsbit edilməsi zəruridir.

Ölkəmizdə dövlət borcu siyasətinin prioritetlərindən biri daxili borc bazarının inkişaf etdirilməsi və bunun əvəzində milli iqtisadi təhlükəsizlik baxımından həssas olan birbaşa xarici kreditlərin daxili kreditlərlə əvəz olunmasından ibarətdir. Bu isə daxili dövlət borcu alətlərindən geniş istifadə imkanlarının həyata keçirilməsi, o cümlədən borc öhdəlikli dövlət qiymətli kağızlarından istifadə istiqaməti üzrə strukturunun təkmilləşdirilməsini şərtləndirir. Azərbaycanda təkcə fiskal tarazlığın təmin edilməsi məqsədilə deyil, bilavasitə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə borc öhdəlikli maliyyə alətlərinin yerləşdirilməsi üçün hər şeydən öncə bu məsələ müvafiq qanunvericilik bazasında müəyyənləşdirilməlidir.

Azərbaycanda dövlət borcunun tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi digər ümumi istiqaməti borc öhdəlikli dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişaf potensialı ilə bağlıdır. Bu seqmetin maliyyələşdirilməsi üçün aşağıdakı təkliflərin həyata keçirilməsini vacib hesab edirik:

1. Borc öhdəlikli dövlət qiymətli kağızlar bazarının qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi
2. Müxtəlif növ və tədavül şərtlərinə malik borc öhdəlikli yeni dövlət qiymətli kağızlarının dövriyyə buraxılması. ABŞ və Almaniya təcrübəsindən istifadə etməyi məqsədəuyğun hesab edirik.
3. DQİ bazarının təkmilləşdirilməsi, o cümlədən investorların strukturunun genişləndirilməsi

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində, ölkəmizdə dövlət borcunun tənzimlənməsi təkmilləşdirilməsi istiqamətləri tədricən həyata keçirilməlidir. Çünki, bunlarsız dövlət borcu mexanizminin mükəmməl surətdə təşkil etmək mümkün deyildir.

3.2Azərbaycanda dövlət borcunun planlaşdırılmasının xüsusiyyətləri və onun təkmilləşdirilməsi

Bildiyimiz kimi, milli iqtisadiyyatın təşkilində və planlaşdırılmasında maliyyə planlaşdırılmasının çox böyük əhəmiyyəti vardır. Dövlət borclanması maliyyə münasibətlərinin tərkib hissəsi olduğundan dövlət borcunun planlaşdırılması da maliyyə planlaşdırılmasının bir formasıdır. Planlaşdırma dövlət borcunun idarə ediləməsin mühüm funksiyalarından biri kimi qəbul olunur. Səmərəli planlaşdırma ilə dövlət borclarının idarə edilməsi yalnız maliyyə sisteminin deyil, eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsizliyi deməkdir.

Dövlət borclarının planlaşdırılmasının obyektı kimi müvəqqəti sərbəst pul vəsaiti fondlarının tapılması, həmin vəsaitlərin dövlət tərəfindən cəlb edilməsi, istifadə edilməsi və sonda isə tam məbləği ilə geri qaytarılması çıxış edir. Dövlət borcları təkcə müvəqqəti cəlb edilmiş pul vəsaitlərindən deyil, eyni zamanda əmtəə və xidmətlərdən də yarana bilər. Ona görə də müəyyən müddətə borca alınmış əmtəə və xidmətlərin dəyərinin ödənilməsi də dövlət borcunun planlaşdırılmasının obyektı kimi xarakterizə olunur.

Dövlət gəlirlərinin tarazlaşdırılmasının mühüm aləti kimi dövlət borcunun planlaşdırılmasıdır. Bunun vasitəsilə dövlət maliyyəsinin vəsait qıtlığı aradan qaldırılır. Bu da dövlətin öz funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Konkret olaraq dövlət borcunun planlaşdırılması maliyyə sisteminin inkişafına çox böyük təsir göstərir ki, bu da onun həyata keçirdiyi vəzifələrlə ifadə olunur. Dövlət borcunun planlaşdırılmasının üçün yerinə yetirilən vəzifələr aşağıdakılardır:

1. Maliyyə sisteminin prioritet sayılan sahələrinin, ən əsasında dövlət büdcəsinin qarşılaşa biləcəyi vəsait qıtlığı həcmi müəyyən edilməsi. Bu, hər şeydən əvvəl dövlət büdcəsinin proqnozlaşdırılması və ölkə iqtisadiyyatının kreditləşdirilməsi siyasəti ilə bağlıdır. Belə ki, cari maliyyə ili ərzində ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahələrinin daha ucuz və güzəştli kreditlərə olan ehtiyacının həcmi müəyyən

edilir. Bu zaman ən vacib məsələ isə kredit qabiliyyətli müəssisələrin müəyyən edilməsidir. Çünki, dövlət kreditləri onların qaytarılması vacibliyinə görə yalnız sağlam müəssisələrə verilir.

2. Müəyyən olunmuş həcmdə vəsait qıtlığının aradan götürülməsi üçün daha səmərəli mənbələrin tapılması. Bildiyimiz kimi, dövlət borclanmasının təmin etmək üçün həm daxili həm də xarici mənbə vardır. Dövlətin daxili borc öhdəlikləri adətən qısa müddətdə olduğundan, nisbətən uzunmüddətli, ən əsası da aşağı faizli və güzəştli şərtlərlə təklif olunan xarici kreditlər dövlət borclanmasında daha uğurlu sayılır.

3. Dövlətin borc öhdəlikləri kimi daxil olan vəsaitlərin məqsədə uyğun və səmərəli şəkildə istifadəsini təmin edən bir sıra tədbirlərin hazırlanması. Bunun əsasını dövlət borcları üzərində nəzarət təşkil edir. Dövlət borcunun planlaşdırılmasının bütün mərhələlərində nəzarət meydana çıxır ki, bu isə ilk növbədə borc vəsaitlərinin istifadəsi kanallarına nəzarətdir.

Dövlət borclarının idarə edilməsində əsas mənbələrdən biri də dövlət zəmanəti ilə təqdim olunan kreditlərin istifadəsi üzrə nəzarətin təmin edilməsidir. Bu səbəbdən müvafiq dövlət orqanları borc vəsaitlərinin səmərəli istifadəsi üzərində ciddi nəzarəti həyata keçirməklə onların vaxtlı-vaxtında geri qaytarılmasını təmin etməlidirlər.

4. İstifadə olunmuş borc vəsaitlərinin geri qaytarılması üçün maliyyə mənbəyinin müəyyən edilməsi və təşkili istiqamətlərinin hazırlanması. Dövlət borcları planlaşdırılarkən onun hansı mənbə hesabına geri qaytarılacağı ilk öncə müəyyən edilməlidir. Dövlət borcları isə qaytarılma mənbəyinə istifadə olunduğu obyektin hesabına, digərləri isə fərqli mənbələr hesabına ödənilir. [8]

Bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda da dövlət borclarının ən çox hissəsi müəssisə və təşkilatlara verilmiş dövlət kreditləri təşkil edir. Kreditlərin qaytarılması bu subyeklətin üzərinə düşsə də, çox zaman həmin borcları dövlət bu və ya digər mənbələr hesabına ödəyir. Bu isə dövlətin borc probleminin dərinləşməsinə səbəb olan amillərdir. Hər hansı dövlət borcunun bu üsulla qaytarılması əvvəlcədən planlaşdırılmalı və istiqamətlər müəyyən edilməlidir.

Müxtəlif elm sahələrinin özünün obyekt, prinsipləri və obyektin tədqiqinə yönəlmiş metodları mövcuddur. Maliyyə planlaşdırılmasının, o cümlədən dövlət borcunun planlaşdırılmasında, bir elm sahəsi kimi, obyektin öyrənilməsinə yönəlmiş metodları var. Dövlət borcunun planlaşdırılmasının əmsal, normativ, balans və s. kimi metodlarını göstərmək olar ki, onların vasitəsilə dövlət borcu planı tərtib olunur.

Əmsal metodunun mahiyyəti bir çox göstəricilərin əmsallarla müəyyən edilməsindən ibarətdir. Əmsal metodu maliyyə planlaşdırılmasında daha dəqiq planlar tərtib olunmasına şərait yaradır. Məsələn, əgər dövlət büdcəsi kəsrinin örtülməsi üçün dövlət borcu planı tərtib ediriksə, onda ötən illərdə bu istiqamətdə istifadə olunan dövlət borclarının artım dinamikasını müəyyən edib, orta illik artıma, yaxud azalmaya uyğun olaraq plan ilindəki göstəriciləri yeni büdcə ili üçün planlaşdırırıq.

Normativ metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, göstəricilər müəyyən olunmuş normativlərə uyğun olaraq hesablanır. Dövlət borcunun planlaşdırılmasında istifadə olunan normativlərə dövlət qiymətli kağızlarına ödəniləcək faizi norması, inflyasiya norması vəs.-ni aid etmək olar. [8]

Dövlət borclarının idarə edilməsində, eləcə də onun planlaşdırılmasında kreditlərə görə ödənilən faiz normalarının, çox mühüm, bəzən də həlledici əhəmiyyəti var. Dövlət borcu planlarının birbaşa, kreditə görə faiz dərəcələri ilə bağlı olması bunu daha aydın göstərir.

Dövlət borcunun planlaşdırılması həm maliyyə, həm də kredit planlaşdırılmasının tərkib hissəsi sayıla bilər. Balans metodu isə daha çox maliyyə planlaşdırılmasının metodu kimi xarakterizə olunur. Balans metodu maliyyə planının bütün bölmələrinin tarazlaşdırılması üsulu ilə maliyyə planlarının tərkibini əks etdirir.

Dövlət borcunun planlaşdırılmasında da bu metoddan istifadə olunur. Bu metodun vasitəsilə plandakı bir sıra çatışmazlıqlar aradan götürülür.

Göstərdiyimiz metodlarla bərabər dövlət borcunun planlaşdırılmasında qarışıq metoddan da istifadə olunur. Qarışıq metod bu metodlardan eyni vaxtda istifadə edilməsidir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan uzun illər SSRİ dövlətçiliyinin tərkibində qaldığı üçün dövlət borcları vahid mərkəzdən idarə olunmuşdur. Buna görə də həmin şəraitdə, dövlət borclarının planlaşdırılması haqda danışmaq mümkün deyil.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra, yeni iqtisadi-maliyyə münasibətlərinin yaranması maliyyə planlaşdırılmasının o cümlədən dövlət borcu planlaşdırılmasının mövcudluğunu zəruri etmişdir.

Azərbaycanda da dövlət borcunun planlaşdırılmasının vacib xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, ölkə iqtisadiyyatını keçid dövrünü yaşadığına görə, o da dövrün çətin şəraiti ilə müşayiət olunur. Bununla yanaşı dövlət borcunun planlaşdırılması sahəsində milli təcrübə olduqca azdır. Bu səbəbdən, dövlət borcu planlarının mükəmməl səviyyədə tərtib olunmaması son nəticədə neqativ hallara gətirib çıxarır. Belə nəticəyə gələ bilərik ki, ölkəmizdə dövlət borcunun planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsinə böyük ehtiyac var.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi planlaşdırmaya o cümlədən makroiqtisadi səviyyədə dövlət borcunun planlaşdırılmasına böyük ehtiyac vardır.

Müasir şəraitdə dövlət borcunun planlaşdırılması bir neçə istiqamətdə təkmilləşdirilməlidir.

- Dövlət borcu planlarının daha çox çevikliyi təmin edilməlidir. Bazar iqtisadiyyatı azad iqtisadi prinsiplərə söykəndiyindən, qabaqcadan nəzərdə tutulmamış, ümumi vəziyyətin dəyişilməsinə gətirib çıxara bilən halların baş verməsi ehtimalə daha çoxdur. Bu səbəbdən dövlət borcu göstəriciləri lazım gəldikdə, dəyişdirilməli, yeni şəraitə uyğunlaşdırılmalıdır.
- Dövlət borcu planları həm məcburu, həm də istiqamətverici xarakter daşmalıdır. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində yalnız ümumi qanunvericilik aktları vasitəsilə müəyyən olunmuş plan göstəricilərinin yerinə yetirilməsi məcburidir. Digər göstəricilər isə ümumi istiqaməti müəyyənləşdirmək üçün nəzərdə tutulmalıdır.

Azərbaycanda da dövlət borcunun planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsində hər şeydən öncə milli iqtisadiyyatın özünəməxsus xüsusiyyətləri də nəzərə alınmalıdır. Ölkəmizdə bu sahədə planlaşdırmanın təkmilləşdirilməsi istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- İEÖ-in tarixi təcrübəsinə əsaslanmaqla dövlət borcu planları tətbiq olunmalıdır.
- Ölkədə, inflasiya və digər makroiqtisadi qeyri-tarazlığın proqnozlaşdırılması yolu ilə onların dövlət borclarının idarə edilməsində görtərə biləcəyi mənfi təsirlər nəzarət altına alınmalıdır.
- Dövlət borcunun planlaşdırılması işinin daha da mükəmməlləşdirilməsi üçün operativ maliyyə informasiyalarının alınması prosesi tam təmin edilməlidir və.s

Respublikamızda dövlət borcunun planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən effektiv istifadə etməklə dövlət borcunun tənzimlənməsini düzgün və səmərəli yerinə yetirmiş olarıq.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dövlət borcları ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş proqramların həyata keçirilməsini təmin etmək, dövlət büdcəsinin kəsirini örtmək, dövlət investisiyalarını maliyyələşdirmək və qanunvericiliklə müəyyən edilən bir sıra digər məsələlərin həlli məqsədilə həyata keçirilir. Hər bir fəaliyyət müəyyən məqsədlərə xidmət etdiyi kimi, dövlət borclarının da tənzimlənməsinin özünəməxsus məqsədləri vardır. Burada əsas məqsəd dövlətin qarşılaşdığı pul vəsaitləri çatışmamazlığını səmərəli şəkildə aradan qaldırmaqdır. Dövlət borcu və tənzimlənməsi prosesindəki əsas vəzifə cəlb edilmiş vəsaitlərin səmərəli qaydada istifadəsini təmin etməkdir. Qeyd etdiyimiz kimi, bu şərt dövlət borcunun tənzimlənməsi prosesinin əsasını təşkil edir. Belə ki, ümumilikdə, dövlət borcu münasibətlərinin nəticəsi məhz bu amillə bağlıdır.

Ölkə iqtisadiyyatında dövlət borcu və onun tənzimlənməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə tövsiyyə xarakterli aşağıdakı təkliflər irəli sürülmüşdür:

-Dövlətin borc vəsaitinə müraciət etmə səbəbləri geniş müzakirə edilməlidir;

Belə ki, bizim kimi yüksək neft gəlirlərinə malik və xarici investisiyaların sürətlə axın etdiyi bir ölkənin borcları çox zaman tənqid olunur. Buna görə də, borc münasibətinə qoşulmamışdan öncə səbəblər dəqiq araşdırılmalı, əldə olunacaq borc vəsaitinin hansı məqsədlə istifadə olunması tamamilə reallığa uyğun olmalıdır.

-Xarici borcların idarə edilməsinin kompleks sistemi formalaşdırılmalıdır;

Azərbaycanda xarici borcların idarə edilməsi prinsiplərini təkmilləşdirmək üçün ilk öncə korporativ idarəetmə sistemi təşkil olunmalıdır. Çünki, xarici borcların idarə edilməsi ümumi maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla tədiyə balans, pul-kredit sistemi və valyuta ehtiyatları ilə əlaqəlidir.

-Dövlət zəmanətli kreditlərin istifadəsi ilə bağlı hədlər dəqiqləşməlidir;

Dövlət zəmanəti ilə alınan borclar mümkün qədər azaldılmalı və bu borcların alınması üçün qaydalar sərtləşdirilməlidir. Fikrimcə, ən çox problem yaradan dövlət zəmanətli borcların effektiv idarəsi üçün yerli təsərrüfat subyektlərinə

dövlət zəmanəti əsasında birbaşa kreditlərin cəlb edilməsi, o cümlədən həmin təsərrüfat subyektlərinin beynəlxalq kredit bazarına çıxış imkanlarının yaxşılaşdırılması məqsədilə vasitəçi institutların yaradılması vacib məqamlardan biridir.

- Müntəzəm olaraq dövlət borclarının monitorinqi həyata keçirilməlidir;

Çox zaman əldə olunan borc vəsaitlərinin hansı mənbədən alınması və necə istifadəsi kimi məsələlərdə şəffalıq problemləri meydana çıxır. Bunun üçün də, dövlət borclarının əhatəli monitorinqi həyata keçirilməlidir.

- Qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstək artırılmalıdır;

Fikirmizcə, xarici borclarımızın sürətlə artması və ÜDM-də neftin dominant rolu azaldıqca xarici borcun dərinliyi daha çox özünü büruzə verməyə başlayacaqdır. Bu trendin ciddi əyintilərinin şahidi olmamaq üçün düşünürəm ki, bizim hökumət sürətli (bahalı) xarici borc kursundan imtina etməlidir.

- İllik borclanma limiti azaldılmalıdır;

Qeyd edirəm ki, müstəqillik əldə edəndən hər il borclanma limiti əvvəlki ilə nisbətən artırılıb. Borclanma limitinin çoxalması isə öz növbəsində dövlət büdcəsinin idarə edilməsi xərclərinin həcmində artmasına şərait yaradır.

- Daxili borc bazarını inkişafına şərait yaradılmalıdır;

Daxili borcları xarici borclara nisbətən daha asan və daha tez almaq olur. Daxili borc bazarının inkişafı üçün dövlətə inam artırılmalıdır. Bunun üçün isə, qiymətli kağızlar bazarı yenidən qurulmalı, təkmilləşdirilməli və daxili maliyyə bazarının qanunvericilik bazası formalaşdırılmalı və daxili borclanma üçün vasitələr artırılmalıdır.

- AR Dövlət Borclarının İdarə Edilməsi Agentliyinin fəaliyyəti uğurlu dünya təcrübəsinə əsaslanmalıdır;

Respublikamızda Agentliyin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə müraciət olunmalıdır. Belə ki, İEO-də sırf dövlət borclarının tənzimlənməsi ilə məşğul olan xüsusi borc menecerləri fəaliyyət göstərir. Respublikamızda da müvafiq ixtisaslaşdırılmış bilik və təcrübələrə yiyələnmiş borc menecerləri yaradılması məqsəduyğun olardı.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2014, 351 s.
3. "Dövlət borcu haqqında" AR-nın Qanunu, Bakı, 2007
4. "AR-nın Dövlət büdcəsi haqqında" AR Qanunu. 2005-2015-ci illər
5. "Dövlət büdcəsinin icrası haqqında" AR Qanunu. 2005-2015-ci illər
6. Qiymətli kağızlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 14 iyul, 2015-ci il
7. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2005-2015-cu illər.
8. Ağayev A.Q. Dövlət borcu və onun idarə edilməsi, monoqrafiya, Bakı, 2002;
9. Bağirov D.A., Həsənlı M.X. Maliyyə, dərslik, Bakı, 2012
10. Hüseynov A.A., Xarici dövlət borcu və iqtisadi inkişaf məsələləri, Bakı 2009;
11. Sadıqov M.M. Maliyyə potensialının formalaşmasında dövlətin borc siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi problemləri, Bakı, 2003
12. Azərbaycan iqtisadiyyatı / I.H. Alıyev və S.A. İbadovun redaktəsi ilə Bakı, 1998, 400 s.
13. Azərbaycan XX əsrdə. Statistik məcmuə, 1,2 cild, Bakı, 2001, 355 və 699 s.
14. Axundov Ş.Ə., Axundov M.Ə. Bazar iqtisadiyyatının əsasları. Bakı, 2001, 672 s.
15. Bağirov D.A. Vergi auditı. Bakı, 1999, 428 s.
16. İqtisadiyyat və audit. Bakı, 2004
17. Cəbiyev R.M. Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı. Bakı, 2000, 236 s.
18. Əliyev A.Ə., Şəkərlıyev A.Ş. Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı, 2002, 441 s.
19. Əliyev R.M., Novruzov N.A., Məmmədov M.A. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı, 2003, 432 s.
20. Əlirzayev Ə.Q. İqtisadiyyat: düşüncələr, baxışlar. Bakı, 2000, 465 s.
21. Əsədov H.X., Talıbov S.T. Dövlət xərclərinin idarə edilməsi və xəzinədarlığın təşkili problemləri. Bakı, 2005, 432 s.
22. Həsənlı M.X. və başqaları Maliyyə Bakı, 2006, 230 s.

23. Həsənli M.X. Vergilər. Bakı, 1998, 426 s.
24. Həsənov R.T. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları. Bakı, 1998, 343 s.
25. Kərimov E.N., Qasımov V.O. İqtisadi nəzəriyyə/dərslik, Bakı, 2004, 320 s. 90
26. Keyns C.M. Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyəsi. Bakı, 2001, 477s.
27. Quliyev T.F. Millət və dövlət gəlirləri. Bakı, 2004, 328 s.
28. Астапов К. Управление внешним и внутренним государственным долгом в России// Мировая экономика и международные отношения, 2003, №2, с.26-35.
29. Балацкий Е., Свистунов В. Прогнозирование внешнего долга: модели и оценки // Мировая экономика и международные отношения, 2001, №3, с.61-68.
30. Государственный сектор экономики переходного периода. М.: Финансовый контроль, 2003, 176с.
31. www.maliyye.gov.az
32. www.valyuta.az
33. www.economy.gov.az
34. www.metbuat.az
35. www.freeeconomy.com
36. www.budget.az

РЕЗЮМЕ

Магистерская диссертация на тему "Государственный долг Азербайджана и направления его регулирования" состоит из введения, трех глав, заключения, рекомендации и списка литературы. В Введении диссертации говорится об актуальности темы, объекте и субъекте, целях и обязанностях исследований, информационной базе, научных инновациях и практической значимости исследования.

В первой главе рассматривается понятие государственного долга, его сущность, причины возникновения, регулирование долга, принципы и методы управления государственным долгом.

Во второй главе говорится об анализе современного положения государственным долгам Азербайджана, о политике долга и ее основных направлениях, и пути регулирования государственного долга на мировой практике и оценивание его применения в нашей республике.

Третья глава рассматривает направления усовершенствования регулирования государственного долга Азербайджана. Здесь показаны усовершенствование и планирование особенностей государственного долга.

И, наконец, выводы и рекомендации, указанные в конце, имеют теоретическую значимость, которую показал автор диссертации.

SUMMARY

Master dissertation on “The government debt of Azerbaijan and its regulation directions” consists of introduction, three chapters, conclusion, recommendation and list of literature used.

The introduction part of dissertation deals with topicality of the theme, object and subject, purposes and duties of research, information base, scientific innovation and practical importance of the research.

In the first chapter of the dissertation, the concept of debt, its essence, emergence causes, regulation of debt relations and methods and principles of management of government debt are discussed.

In the second chapter of the dissertation, analysis of the present situation of Azerbaijani government debt, debt policy and its directions, regulation directions of government debt in the world practice and its assessment issues of application to our republic are discussed.

In the last chapter of the dissertation, improvement directions of regulation of government debt in Azerbaijan, also features of planning of government debt and its improvement ways are determined.

Finally, conclusions and recommendations mentioned in the end are of theoretical importance on the paper by author of dissertation.

Mirzəliyeva Günel Buta qızının “Dövlət borcu və onun tənzimlənməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasının

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Dövlət borcları dövlətin öhdəliklərindən irəli gələn bütün borc məbləği, onların faizləri və dövlətin iqtisadi subyektlər qarşısında icra olunmamış digər maliyyə öhdəliklərinin məcmusudur. Dövlət borcları, demək olar ki, bütün ölkələrin iqtisadi sisteminin inkişafında xüsusi rol oynayır. Buna səbəb kimi isə, onların dövlətin iqtisadi və sosial fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsinin əsas maliyyə mənbəyi olan vergi gəlirlərinin digər alternativini kimi ortaya çıxmasıdır.

Dövlət borclarının alınması özü ilə bərabər onların tənzimlənməsi məsələsini də ortaya qoyur. Çünki, son dövrlərdə, əksər dövlətlərdə, xüsusilə də inkişaf etmiş ölkələrdə əldə olunan borc vəsaitlərinin vaxtında qaytarılmaması problemi hal-hazırda çox aktualdır. Beləki, son vaxtlar ABŞ və Avropa ölkələrində hegemonluq edən borc böhranı dövlətlərin inteqrasiya siyasətinə əsasən nəinki sadəcə həmin dövlətlərə, hətta, bütün ölkələrə öz mənfi təsirini göstərməkdədir.

Dövlət borcları Azərbaycan Respublikasında da ölkənin maliyyə-kredit sisteminin sabitliyini və möhkəmliyini xarakterizə edən əsas göstəricilərdən biri sayılır. Ancaq, son dövrlərdə ölkəmizin xarici borclarının artmaqda olması öz növbəsində onların tənzimlənməsində müəyyən istiqamətləri araşdırmağı, xarici dövlətlərin effektiv nəticə verən təcrübələrini analiz etməyi tələb edir. Bu səbəbdən də, göstərilən məsələlərin öyrənilməsi aktual mövzulardan biri olması onun məzmun və mahiyyətinin öyrənilməsi zərurəti yaratmışdır.

Dissertasiya işində ölkə iqtisadiyyatının inkişafında dövlət borcu və onun tənzimlənməsi istiqamətləri və onun əhəmiyyəti, problemlər və onun həlli yolları öz əksini tapmış və dövlət borcunun müasir vəziyyəti qiymətləndirilmişdir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti: Son illərdə dövlət borcları və onların tənzimlənməsi istiqamətləri tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq edilmiş və edilməkdədir. Bu mövzu ilə bağlı Ə.C.Muradov, D.A.Bağırov, M.X.Həsənlı, A.Q.Ağayev,

Ə.Ə.Ələkbərov, M.M.Bağirov, Z.F.Məmmədov, M.X.Meybullayev, S.M.Məmmədov, Ş.Ş.Bədəlovun Ə.İ.Bayramov, və başqalarının elmi əsərlərində tədqiq edilmişdir. Müasir dövrdə dünya iqtisadi sistemində baş verən böhranlar bu mövzunun daim tədqiq edilməsi zərurəti yaradır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı dövlət borcları, predmeti isə dövlət borclarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. “Dövlət borcu və onun tənzimlənməsinin istiqamətlər” mövzusunda tədqiqatın aparılmasının əsas məqsədi dövlət borcu və tənzimlənməsi istiqamətlərini müxtəlif aspektlərinin dərinlən öyrənilməsi, respublikamızda olan dövlət borclarının təhlili və dövlət borcunun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyən edilməsidir. Dövlət borcunun tənzimlənməsi prosesindəki əsas vəzifə cəlb edilmiş vəsaitlərin səmərəli qaydada istifadəsini təmin etməkdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazasını Maliyyə Nazirliyi, Hesablama Palatası, Mərkəzi Bankın, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsinin materiallarından, hesabat sənədlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- dövlət borcu iqtisadi anlayış kimi mahiyyəti açıqlanmış, dövlət borcunun idarə etməsi metodları araşdırılmış, və dövlət borcunun yaranma səbəbləri müəyyən edilmişdir;
- daxili və xarici dövlət borclarının müasir vəziyyəti təhlil edilmişdir
- Beynəlxalq təcrübədə dövlət borcunun tənzimlənməsi yolları və onun Respublikamıza tətbiqinin qiymətləndirilməsi müəyyən edilmişdir
- Dövlət borclarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri dövlət borcunun planlaşdırılması xüsusiyyətlər və inkişaf perspektivləri müəyyənəşdirilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu: Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, təkliflər, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində dövlət borcu anlayışı, onun maliyyəti, yaranma səbəbləri, borc münasibətlərinin tənzimlənməsi və dövlət borcunun idarə edilməsinin metod və prinsipləri öyrənilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində Azərbaycan dövlət borcunun müasir vəziyyətinin təhlili, borc siyasəti və onun istiqamətləri, dünya təcrübəsində dövlət borcunun tənzimlənməsi istiqamətləri və onun respublikamıza tətbiqinin qiymətləndirilməsi məsələləri öyrənilmişdir.

Dissertasiyanın işinin sonuncu fəslində isə Azərbaycanda dövlət borcunun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri həmçinin dövlət borcunun planlaşdırılmasının xüsusiyyətləri və onun təkmilləşdirilməsi yolları müəyyənləşdirilmişdir.